

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Uppsatser

Mats Sjölin: Hon som inte neg – en fallstudie i politisk rolletik

Staffan Kumlin: Folket och högervågen

Översikter

Herwig Reynaert: The Influence of the Mergers of Municipalities on the Political Composition of the Local Political Elite in Flanders 1946-1988

Emma Rönström: Forskardebatten kring 1809 års regeringsform

Jan Sellberg: Några nya forskningsrön om Samuel Pufendorf

Nils Andrén, Olav F Knutsen, Øyvind Østerud: Sakkunnigutlåtanden över professuren i säkerhetspolitik med strategi vid Militärhögskolan i Stockholm

Litteraturgranskningar

Henry Kissinger: Diplomacy. Anm av Mats Bergquist

Abstracts

Statsvetenskaplig Tidskrift 1997: Register

INNEHÅLL

Uppsatser

<i>Mats Sjölin</i> : Hon som inte neg – en fallstudie i politisk rolletik	385
<i>Staffan Kumlin</i> : Folket och högervågen	410

Översikter

<i>Herwig Reynaert</i> : The Influence of the Mergers of Municipalities on the Political Composition of the Local Political Elite in Flanders 1946-1988	439
<i>Emma Rönström</i> : Forskardebatten kring 1809 års regeringsform.....	448
<i>Jan Sellberg</i> : Några nya forskningsrön om Samuel Pufendorf	467
<i>Nils Andrén, Olav F Knutsen, Øyvind Østerud</i> : Sakkunnigutlåtanden över professuren i säkerhetspolitik med strategi vid Militärhögskolan i Stockholm.....	486

Litteraturgranskningar

<i>Henry Kissinger</i> : Diplomacy. Anm av Mats Bergquist.....	515
--	-----

Abstracts .....

522

Statsvetenskaplig Tidskrift 1997: Register	525
--	-----

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen
med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Anders Sannerstedt
Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Anders
Sannerstedt och Lars-Göran Stenelo
Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud
Göteborg: Mikael Gilljam
Stockholm: Rune Premfors
Umeå: Gullan Gidlund
Uppsala: Jürgen Hermansson

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjudes.
ISSN 0039-0747
Tryck: Studentlitteratur, Lund 1998

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.
Prenumerationspris 1998 230 kr.

Pris för enstaka nummer 65 kr.

Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av avgiften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.

Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8939
(Sannerstedt), 222 8946 (exp), telefax 222 4006.
e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

sätt flera vanliga och principiellt intressanta problem i den politiska etiken, bl a frågor om individuell ansvar för kollektiva beslut och partilojalitetens gränser. Och det är dessa frågor om den politiska rolletikens villkor och problem vi skall ta fasta på här. Varför avgick Ulla Lindström och hur rättfärdigade hon sitt beslut? Vilka normer – rolletiska plikter och skyldigheter – var det som kom i konflikt med varandra? Grundidén här är att en analys av ett avvikande fall kan generera teoretiska insikter om den politiska rolletikens karaktär och förutsättningar.

1.2 Analysmodell för etiskt beslutsfattande

Analysen av fallet Lindström har strukturerats efter en modell för etiskt beslutsfattande som föreslagits av den amerikanske statsvetaren Terry Cooper (Cooper 1990:16-27). Den är primärt inriktad på förvaltningsetik, men kan lika gärna ses som en generell modell för hantering av rolletiska konflikter. Andra modeller för analys av förvaltningsetiska problem (t ex Callahan 1988, app. 2; Pops 1988) eller legislativ etik (Thompson 1987, kap 4) innehåller i stort sett samma komponenter som Coopers modell.

Starkt förenklat omfattar Coopers analysmodell tre olika faser. I den första fasen måste man identifiera och precisera vari den etiska konflikten består. Det handlar om att försöka artikulera praktiska problem i principiella termer, t ex att klarlägga vilka rolletiska principer och handlingsnormer som bryts mot varandra i det aktuella fallet. Men i problemanalysen ingår också som viktiga förberedande element att kartlägga det händelseförlopp som gav upphov till konflikten, att identifiera dramats nyckelaktörer och att analysera de sakfrågor som är involverade.

I den andra fasen gäller det att urskilja möjliga handlingsalternativ, och analysera och värdera de etiska konsekvenserna av dessa – en slags scenarioanalys med normativa förtecken.

I den tredje och sista fasen måste aktören försöka hitta en acceptabel lösning på den etiska konflikten. Enligt Cooper är detta den mest dynamiska fasen i den etiska beslutsprocessen, och innefattar många komplicerade överväganden. Men mycket enkelt uttryckt handlar det här om att politikern i slutändan måste kunna rättfärdiga sitt ställningstagande, sitt beslut. Två viktiga indikatorer på om ett beslut är etiskt acceptabelt är publicitetstestet och självuppfattningens test (Cooper 1990:22ff). Publicitetstestet innebär helt enkelt att aktören måste kunna förklara och försvara sitt ställningstagande offentligt – inför den allmänna opinionen och väljarkåren. Ställningstaganden som inte tål en offentlig granskning och debatt är nästan alltid etiskt tvivelaktiga (Goodin 1992: 124ff, Thompson 1987:116ff). Självuppfattningens test handlar, kort sagt, om att politikern måste kunna se sig själv i spegeln efteråt. Rollens krav måste balanseras mot aktörens egenetik. Kan det fattade beslutet försvaras utifrån den egna övertygelsen (Cooper 1990:24)?

En viktig poäng med Coopers modell för etiskt beslutsfattande är att den tydliggör det intima sambandet mellan empirisk och normativ analys. Politiska ställningstaganden kräver både ett normativt och ett empiriskt beslutsunderlag

Hon som inte neg – en fallstudie i politisk rolletik

Mats Sjölin

1. Inledning

1.1 Avgång i protest

Morgonen den 28 december 1966 tog det socialdemokratiska statsrådet Ulla Lindström en taxi från sin bostad på söder i Stockholm till kanslihuset. Där inlämnade hon följande korta skrivelse:

Då jag under budgetbehandlingen inom regeringen inte kunnat uppnå en för mig godtagbar överenskommelse om anslaget för u-landshjälpen anhåller jag härmed om entledigande från uppdraget att vara medlem av statsrådet (här cit. efter Bar 1966-12-29; jfr Lindström 1970:349).

Ulla Lindströms avskedsansökan väckte stort uppseende. Dagens Nyheter jämförde med uppståndelsen kring Lindströms agerande vid det engelska kungaparets officiella besök i Sverige tio år tidigare.

En gång neg hon inte för en yngre kvinna som råkade vara drottning och blev härför mycket klandrad. Nu hade hon efter tolv års trogen tjänst i regeringen tröttnat på att niga och tacka och ta emot vad riksskattemästaren ansåg att u-hjälpen högst kunde få (DN 1967-01-20; jfr Lindström 1969:103ff).

Under Tage Erlanders två decennier som statsminister hade det inte tidigare hänt att ett statsråd offentligt motiverade sin avgång med motsättningar inom regeringskretsen (Ruin 1986:153-158). För att överhuvudtaget hitta något liknande måste man gå tillbaka till Rickard Sändlers avgång som utrikesminister efter en kontrovers med regeringen i Ålandsfrågan 1939 (AB 1966-12-28). Om vi istället ser framåt i tiden måste vi gå ända till 1990-talet innan vi finner någon efterföljare till Ulla Lindström. Det handlar då om finansminister Kjell-Olof Feldts (s) avgång i samband med regeringskrisen i början av 1990 (Feldt 1991, kap 7). Senare finns ett ytterligare fall då ett statsråd avgått i offentlig protest mot regeringspolitiken: miljöminister och centerpartiledaren Olof Johansson's avgång ur den borgerliga fyrtiparegeringen efter en kontrovers i Öresundsbrofrågan i juni 1994 (Riksdagens årsbok 1993/94:7f).

Ulla Lindströms avgång ur regeringen i december 1966 var alltså en ovanlig händelse i modern svensk politisk historia. Men den illustrerar på ett tydligt

Regeringens budgetarbete inleddes emellertid med kärva besked från finansminister Gunnar Sträng. Vid ett regeringssammanträde den 30 september 1966 konstaterade Sträng att statsfinanserna var i olag och ställde i utsikt en "halv skräckbudget", en kombination av fräna besparingar och skattehöjningar. Det handlade, menade han, om att bestämma vilka områden som skulle "misshandlas minst". Sträng förklarade sig endast beredd att tillskjuta ytterligare 50 miljoner kronor till u-hjälpen, vilket innebar att anslaget "justeras i den takt vi kostat på oss de sista åren" (Lindström 1970:317).

Ulla Lindström gjorde ett inlägg där hon skarpt kritiserade Strängs uppläggning av budgeten i allmänhet och hans avsikter om u-hjälpsanslaget i synnerhet:

Men – var vi inte på väg att bryta löftet om 1 % till u-länderna? Kunde vi försvara en "solidaritetsbudget" som lät u-hjälpen fortsätta i samma snigeltakt? Jag ansåg det inte och skulle inte komma att acceptera vad Sträng antytt i detta avseende (Lindström 1970:319).

Gunnar Sträng var helt avvisande till biståndsinströrens krav:

Ingenstans hade han själv hört moget folk klaga över för liten u-hjälp och visa någon ovilja mot regeringen för den skull. Andra industriländer var inte bättre. Kunde man inte ge sitt eget folk något egentligt standardtillskott, var det ju svårt att få utrymme för mer u-hjälp. Och de "våldsamt uppskrivade kraven" (SIDA:s) går helt enkelt inte att genomföra (Lindström 1970:320).

Ulla Lindström blev inte svaret skyldig. I ett genmäle tog hon tillfället i akt

att kruta på lite extra när jag till sist varnade finansministern för att slå igen dörren för u-hjälpen. Verkligt mogna människor är framsyntare än så; de begriper att här är nästa generations ödesfråga. Och utan en väsentlig ökning av u-hjälpen bäddar man för en konflikt i partiet och även i regeringen (Lindström 1970:320).

Argumenten hade ingen effekt på Gunnar Sträng. I slutet av november 1966 fick biståndsinströrens besked från finansdepartementet att höjningen av u-hjälpsanslaget skulle stanna vid de aviserade 50 miljonerna. Själv hade hon begärt 150 miljoner kronor i ökning (Lindström 1970:328).

Till saken hör att den av den socialdemokratiska partikongressen beställda programkommittén för biståndspolitik, där Ulla Lindström var ordförande, vid ett slutsammanträde i november 1966 spikade 1 %-målets förverkligande till första häften av 1970-talet. Lindström insåg "det dilemma som väntar henne i budgetförhandlingarna om u-hjälpen", ja att programkommitténs betänkande rentav kunde bli hennes politiska "testamente" (Lindström 1970:324-327).

I detta läge sökte hon upp statsminister Tage Erlander. Deras stormiga samtal utvecklade sig till en hård konfrontation. Efter några inledande preludier, där Lindström påminde Erlander om att SIDA nu var ett effektivt arbetande u-hjälpsorgan som kunde absorbera stora belopp för planerade och startklara hjälpprojekt, tog hon tjuren vid hornen:

Jag hade också med mig det första exemplaret i röd pärm av det u-hjälpsprogram vi blev eniga om i förra veckan. Jag räckte honom det över bordet. Han tog det med motvilliga händer. Som ordförande i programgruppen stod jag nu ansvarig för en

(Björklund 1977:9-11; Lundquist 1993:84f). Samtidigt är Coopers modell, just när det gäller det normativa underlaget, mest ett tomt skal: en generell beskrivning av en beslutsprocess som man själv måste fylla med normativt och principiellt innehåll.

2. Händelseförloppet

2.1 Prolog

1954 utnämndes Ulla Lindström till konsultativt statsråd med uppgift att, som hon själv beskriver det, förestå ”en ganska välsorterad diversehandel av ärenden” inom fyra olika departement. Tyngdpunkten låg dock på familje- och konsumentpolitiska frågor, ting som enligt statsminister Tage Erlander ”låg väl till för en kvinna” – en anspelning på könet som föremålet själv ogillade. Ulla Lindströms fick även ansvaret för ”internationell hjälpverksamhet till u-länder”, dvs u-hjälpsfrågorna. På 1950-talet fanns dock inte stort mer än ansatser till det vi idag kallar biståndspolitik (Lindström 1969:23-25). Det var inte heller u-hjälpen som främst intresserade Ulla Lindström vid denna tid, även om hon som FN-delegat sedan 1947 ingalunda saknade internationell erfarenhet (Tvåkammarriksdagen 1867-1970, s 49).

Biståndspolitikens ställning skulle inom några år komma att radikalt förändras. U-hjälpen blev en fråga av dignitet på den politiska dagordningen. 1960 fastslog den socialdemokratiska partikongressen det s k enprocentsmålet: principen om att Sverige borde satsa 1 % av bruttonationalprodukten (BNP) på bistånd till de underutvecklade länderna (Lindström 1970:36f). 1961 beslutade en enhällig riksdag att inrätta Nämnden för internationell bistånd (NIB), en föregångare till SIDA (Prop. 1961:174, Rd Prot AK 1961 nr 31; Lindström 1970:90f). 1962 godkände riksdagen regeringens proposition om enprocentsmålet för svenskt utvecklingsbistånd (Prop. 1962:100, Rd Prot AK 1962 nr 24; Lindström 1970:110f).

Också för Ulla Lindström personligen kom u-hjälpen att spela en allt större roll. I slutet av 1961 anförtror hon dagboken att: ”U-hjälpsfrågorna hade redan blivit mitt-dominerande-intresseområde” (Lindström 1970:93).

2.2 Budgetförhandlingen 1966

Den anslagsframställning för budgetåret 1967/68 som SIDA – styrelsen för internationell utveckling – inlämnade till regeringen innebar nästan en fördubbling av det bilaterala biståndet till u-länderna på ett bräde (Prop. 1967:1 bil. 5, sid. 19, 41). Pressreaktionerna på SIDA:s anslagskrav var genomgående positiva i alla politiska läger.¹ Ingen tidning var direkt negativ, även om ett och annat regeringsorgan andades skepsis på ledarplats. Så ansåg exempelvis Arbetarbladet (s) visserligen att en fördubbling på ett år var ”realistisk”, men uppfattade samtidigt anslagskravet som ”en god inledning på en aktivare giv” (Arbbl 1966-09-27).

miljoner kronor (Prop. 1967:1, bil 5, s 2; Ruin 1986:162). Men kompromissen var oantaglig för Ulla Lindström. Det var inte ens hälften av de begärda 150 miljonerna – skillnaden var 83 miljoner – och en bra bit ifrån hennes nedre smärtgräns på plus 110 miljoner.

Vid regeringens allmänna beredning om budgeten en vecka före jul 1966 var den manifesta konflikten ett faktum. Uppgörelser hade träffats med alla statsråd utom ett – biståndsminister Lindström (Lindström 1970:340f). Men det dröjde till mellandagarna innan hennes avgång gjordes allmänt bekant – med en offentlig motivering av anledningen (Lindström 1970:349f).

3. Konflikten om u-hjälpen

3.1 Triangelndramat

Huvudaktörerna i konflikten om u-hjälpen är, som redan framgått, biståndsminister Ulla Lindström och finansminister Gunnar Sträng. Det är ju också det normala i budgetförhandlingar att bud och motbud utväxlas mellan fackdepartement och finansdepartement, och att förhandlingarna i viktigare konfliktfrågor förs upp på ministernivå. Den tredje centrala aktören är statsminister Tage Erlander. Om en konflikt mellan fackministrar inte kan biläggas måste statsministern träda in. En av statsministerns huvuduppgifter är just att agera som konfliktlösare i regeringen (Ruin 1986:153; Ruin 1990: 108). När det handlade om omstridda anslagsfrågor gick dock Erlanders strategi ut på att inte öppet ta ställning mot finansministern. Han kunde på tu man hand diskutera kompromisser eller direkt försöka övertyga Sträng om det berättigade i en fackministers krav, men genomdrev inte en ståndpunkt (Ruin 1986:159; Ruin 1990:117). Mönstret går igen i konflikten om u-hjälpen 1966. Statsministern hade

många samtal i ärendet med Gunnar Sträng. [...] Erlander själv förefaller ha tyckt att Sträng kunde ha sträckt sig något längre men han var tydligen inte beredd att av allmänpolitiska skäl diktera ett beslut mot finansministerns vilja (Ruin 1986: 162f).

Ulla Lindströms dagboksanteckningar ger också klart besked om att hon inte lyckades värva Erlander för sin sak, även om han efter deras första konfrontation visade ett visst mått av förståelse för hennes ställningstagande (Lindström 1970:336-340).

3.2 Den omöjliga kompromissen

Konflikten om u-hjälpsanslaget inom regeringen kan ytligt sett förefalla ganska trivial och alldaglig. Det är inget ovanligt att en fackminister blir upprörd över att inte få gehör för sina krav hos finansministern. Tvärtom är detta den vanligaste konfliktanledningen i en regering (Ruin 1986:159). Det var inte heller fråga om ett helt låst läge, ett ställningskrig utifrån redan intagna positioner.

För att förstå konfliktens natur kan vi jämföra budgetförhandlingen 1966 med den klassiska kompromissen, dvs en överenskommelse baserad på unge-

ambitiös men inte överambitiös målsättning. Skulle jag omgående som fackminister sabotera samma målsättning? Det kunde jag inte, framhöll jag allvarsamt. Om inte statsministern ville bistå med ett avsevärt högre anslagsbelopp än det som bjudits u-hjälpen, måste jag lämna regeringen. Och jag skulle inte kunna dölja anledningen (Lindström 1970:328).

Erlander reagerade häftigt på Lindströms ultimatum. Han replikerade:

– Jag förhandlar inte under hot [...]. Ingen regeringsmedlem har någonsin kunnat hota sig till någonting förr (Lindström 1970:328f).

Erlander fortsatte med att anklaga Lindström för illojalitet och för att splittra partiet. Han krävde lojalitet mot regeringen och partiet. Om hon skulle framhärda, hotade han i sin tur med utfrysning ur partiet och repressalier (Lindström 1970:330f). Ulla Lindströms version av händelseförloppet bekräftas på några punkter av Tage Erlander själv. I en anteckning, nedskriven dagen efter samtalet, sade han sig ”verkligen ha varit upprörd” och menade:

Oavsett hur man ser på sakfrågan, är det ju helt oförsvarligt att som Ulla gör, säga: Får jag inte 150 miljoner i ökning avgår jag (Ruin 1986:162).

Men Lindström ställde sig helt oförstående till Erlanders anklagelser:

Kunde det verkligen betraktas som ett hot, om jag korrekt meddelade, att jag inte vill sitta kvar i regeringen som ställföreträdare för en ståndpunkt eller värdering som jag inte delar (Lindström 1970:329)?

På kvällen efter konfrontationen med biståndsmministern hade Erlander samtal med finansminister Gunnar Sträng, socialminister Sven Aspling, utrikesminister Torsten Nilsson och försvarsminister Sven Andersson—alltså de statsråd som vid denna tid utgjorde regeringens ”inre kabinet” (Ruin 1986:152f). I dagboken noterade Erlander att:

Alla blev ytterligt förbannade och Sträng ville att Ulla skulle gå omedelbart. Anslaget fick vi diskutera om någon vecka. När jag ringde hem från Arlanda hade han [Sträng, min anm.] den uppfattning som jag ju också efter vårt första upprörda samtal kommit till: Ulla måste få ett anständigt bud. Därefter får hon välja. Att först låta henne gå och därefter höja anslaget var helt omöjligt (Ruin 1986:162).

Dagen efter, den 30 november, hade Lindström ett långt samtal med Sträng om u-hjälpsanslaget. Förhandlingen fördes denna gång i ett sansat tonläge men Sträng var, enligt Lindström, på det hela taget omedgörlig. Han förklarade sig beredd att släppa till ”något halvdussin miljoner mer”. Lindström å sin sida förklarade sig beredd att kompromissa, men hennes smärtgräns låg vid en ökning på 110 miljoner kronor. Hon avkrävde Sträng ett klart ja eller nej till detta högre bud. Han sade nej (Lindström 1970:332f).

En vecka senare hade Lindström ytterligare ett samtal med statsministern, ”ett sista försök att få upp u-hjälpsanslaget till en anständig nivå”. Men något egentligt resultat gav det inte. Erlander vädjade om förståelse för det kärva budgetläget, de andra fackministrarna hade ”fått avstå från allt”, och antydde att situationen för u-hjälpen kunde lätta nästa år (Lindström 1970:336f).

Också de fortsatta förhandlingarna blev resultatlösa. Slutbudet från finansministern pressades sedermera upp till en ökning av u-hjälpsanslaget på 67

Den lojalitetskonflikt som Ulla Lindström beskriver är ett typexempel på det kollektiva handlandets grundläggande etiska problem. Konflikten uttrycker en etisk brytpunkt mellan lojalitet med teamet – den egna gruppen eller organisationen – och lojalitet mot det egna samvetets bud (Weisband & Franck 1975: 7f).

Organisationsetiken kräver att ministrarna accepterar och visar lojalitet med den fastlagda regeringspolitiken i utbyte mot deltagande i det gemensamma politiska projektet och, när så behövs, en effektiv uppbackning av egna politiska krav (Weisband & Franck 1975:9). Individualetiken däremot kräver etisk autonomi, dvs beredskap att hävda en egen, privat, principiellt grundad uppfattning, även när den inte överensstämmer med organisationens politik och värderingar (Weisband & Franck 1975:3f). Om dessa två krav inte kan förenas ställs individen inför ett etiskt dilemma. Antingen måste lojaliteten mot organisationen eller lojaliteten mot det egna samvetet brytas.

Lojalitetsproblemet i det aktuella fallet kan beskrivas som en rolletisk konflikt. Konflikten i policyfrågan, om u-hjälpsanslagets storlek, innebar att plikter knutna till ministerrollen i sig, dvs att lojalt genomföra den beslutade regeringspolitiken, stod i motsättning till Ulla Lindströms privatmoraliska uppfattning om hur rollen som biståndsminister faktiskt borde utföras. Såväl konflikten i sakfrågan som rollkonflikten innefattar en etisk dimension (jfr Downie 1964:102).

3.4 Motivering och motiv

Frågan om policykonfliktens betydelse och Ulla Lindströms motiv för avgången debatterades flitigt i massmedierna. Inte alla godtog hennes officiella motivering. Avgångsdagen försökte intervjuarna från radio och tv utan framgång provocera fram andra motiv för avgången (Lindström 1970:350). Av de socialdemokratiska regeringsorganen gick kvällstidningen Aftonbladet längst. På ledarplats betvivlade man att det egentligen handlade om en principiellt grundad motsättning om u-hjälpsanslaget. Ja, man ifrågasatte biståndsministerns ärliga uppsåt och motiv för sitt handlande (AB 1966-12-29). I en nyhetsartikel citerade tidningen icke namngivna källor ”i regeringskretsen” och på ”högsta LO-nivå” som i ”de beska kommentarerna” hävdade att hennes ”motivering är rena svepskälet”. Aftonbladet fortsatte:

Man menar att fru Lindström inte kan ha varit omedveten om den kritik som riktats mot hennes handläggning av u-hjälpsfrågorna. När hon nu hänvisar till det hårt ansträngda budgetläget uppfattas det som en undanflykt. En del säger rent ut att hon misskött u-hjälpsfrågorna under flera år (AB 1966-12-28).

Aftonbladet sätt att hänvisa till anonyma källor kritiserades omedelbart i en rad tidningar som ett uttryck för ohederlig journalistik. Några belägg för den påstådda regeringsinterna kritiken mot Lindström presenterades heller aldrig. Detta hindrade emellertid inte en del andra socialdemokratiska tidningar från att spinna vidare på tråden.

Tabell 1. Förhandlingsprocessen om u-hjälpen: den faktiska budgetförhandlingen 1966 jämfört med en teoretisk kompromiss (i miljoner kronor anslagsökning).

	Budgetförhandlingen 1966			Teoretisk 50-50 kompromiss		
	Sträng	Lindström	Differens	Sträng	Lindström	Differens
Utgångsbud	+ 50	+150	100	+ 50	+150	100
Slutbud	+ 67	+110	43	+100	+100	0
Förändring	+ 17	- 40	—	+ 50	- 50	—

får lika stora ömsesidiga eftergifter (Carens 1979:123, 126f; Sjölin 1993:132f) – se tabell 1. För att kunna mötas halvvägs borde en kompromiss hamna någonstans kring +100 miljoner kronor. Både biståndsministern och finansministern jämkade under förhandlingsprocessen sina utgångsbud. Men Lindström förhandlade inte från en styrkeposition (Ruin 1986:163). Som framgår av tabell 1, var hon var beredd att göra betydligt större eftergifter (-40 milj kr) än Sträng (+17 milj kr). Att biståndsministern var ytterligt missnöjd med finansministerns slutbud är därför lätt att förstå. Men hon var inte bara missnöjd, hon valde det exceptionella och dramatiska steget att avgå från sin post och att offentligt motivera detta med den misslyckade förhandlingen.

På ett konkret plan är konflikten om u-hjälpen enkel och klar. Det var en policykonflikt av klassiskt slag där det förelåg olika uppfattningar inom regeringen om hur en viktig politisk fråga, u-hjälpen, borde prioriteras. Ulla Lindström förlorade maktkampen och kunde, av skäl som jag skall återkomma till, inte acceptera regeringens – i praktiken finansministerns med uppbackning av statsministern – prioritering av och beslut i biståndsfrågan. Men politik handlar inte bara om makt, utan också om etik. Hur skall vi från principiell synpunkt förstå den rolletiska konflikt som Ulla Lindström i egenskap av biståndsminister här ställdes inför? Vilka var de grundläggande normer för det politiska handlandet som bröts mot varandra i det här fallet?

3.3 Lojalitetskonflikten

Att det för Ulla Lindström handlade om ett svårt lojalitetsproblem förefaller uppenbart. Hon kände sig klämd mellan sköldarna. Å ena sidan hade hon en stark personlig övertygelse om behovet av en snabbt utbyggd u-hjälp, och ansvar för att förverkliga det av den socialdemokratiska partikongressen beställda u-hjälpsprogrammet. Å andra sidan hade hon, i egenskap av statsråd, delat ansvar för och lojalitet mot regeringens förda politik – också när hon tvingades till eftergifter och kompromisser. Lindström artikulerade detta dilemma i en dagboksanteckning efter den hårda konfrontationen med Erlander:

Han måste dock minnas hur lojalt jag företrätt hans och partiets meningar i 12 1/2 år, kompromissat, svalt misräkningar och tagit på mig tidningsklandret för mycket som varit regeringens gemensamma avgöranden och positioner. [...] Men innerst måste det finnas en personlig integritet som man har att värna (Lindström 1970:331).

den allmänna opinionen, måste den som avgår i protest stå över alla misstankar om att ha dolda motiv för sitt agerande. I annat fall kommer den avgåendes personliga trovärdighet att undermineras och den önskade effekten av protesten att utebli (Weisband & Franck 1975:20f). I pressdebatten om Lindströms avgång var det onekligen så att frågan om hennes eventuella dolda (bi)motiv ibland tenderade att överskugga sakfrågan, policykonflikten om u-hjälpen.

4. Handlingsalternativ och ståndpunkter

4.1 Lojalitet, protest eller sorti

För att analysera Lindströms ställningstagande behöver vi ett instrument som identifierar de möjliga handlingsalternativen vid en rolletisk konflikt. En utgångspunkt är Albert Hirschmans välkända analyskategorier lojalitet, protest och sorti (Hirschman 1972; jfr Barry 1974; Birch 1975; Kolarska & Adrich 1980; Laver 1976; Lodge 1975). Men de tre alternativen är inte tillräckliga för att uttömmande beskriva politikerns möjligheter att reagera. Detta framgår klart om vi kombinerar Hirschmans modell med de möjliga sätt att förhålla sig till rollkonflikter och dilemmasituationer som brukar diskuteras i rollteori (Biddle 1986; Biddle & Thomas 1966; Dahrendorf 1971; Forsén 1978; Gross, Ward & McEachern 1958) och beslutsteori (Aram 1976; McLaren 1982; Stenelo 1984): balans-, dominans- och undvikandestrategier.

Som visas i figur 1 kan handlingsalternativen lojalitet och sorti i själva verket vara resultat av helt skilda förhållningssätt till den rolletiska konflikten. Lojaliteten baseras normalt på att de inblandade aktörerna kan hitta en ömsesidigt acceptabel lösning på konflikten, en kompromiss eller ett helt nytt beslutsalternativ (balansstrategi). Men lojalitet kan också innebära att en aktör underordnar sig rollens krav och bortser från den egna övertygelsen (dominansstrategi). När sortin kombineras med protest är det en kraftfull demonstration av den egna övertygelsens primat (dominansstrategi). Den tysta sortin kan möjligen lösa det egna samvetets problem, men inte den underliggande rolletiska konflikten (undvikandestrategi).

4.2 I regeringen: kompromiss eller sorti

Vilka var då de handlingsalternativ som biståndsminister Ulla Lindström såg och övervägde i konflikten om u-hjälpen 1966? Utgångspunkten inför slutförhandlingarna om u-hjälpsbudgeten var naturligtvis att åstadkomma en accep-

	Balansstrategi	Dominansstrategi	Undvikandestrategi
Lojalitet	Kompromiss	Underordning	X
Protest	X	Protest	X
Sorti	X	Sorti under protest	Tyst sorti

Figur 1. Politikerns handlingsalternativ i rolletiska konfliktsituationer.

Även om kritiska röster bland regeringsorganen alltså inte saknades, godtog en majoritet av de socialdemokratiska tidningarna Lindströms egen förklaring. Typisk är tolkningen i Dagbladet (s):

Ulla Lindström är en kvinna med fasta ideal och ett färgstarkt temperament, man förstår att hon blivit förbannad när den svenska u-hjälpen, enligt hennes mening, höjts i alltför lusig takt (Dagbl 1966-12-29).

I högerpressen var det däremot regel att ifrågasätta det officiella motivet för avgången. Högertidningen Svenska Dagbladet gick i en ledare rakt på sak:

För den, som på detta sätt står högt upp på listan över dem som väntar på silkes-snöret, är det givetvis frestande att agera på egen hand. Det har fru Lindström också gjort (SvD 1966-12-29).

Ulla Lindströms avgång gav den liberala pressen en välkommen anledning att kritisera regeringens, som man menade, alltför njugga u-hjälpspolitik. Till biståndsministerns motiv hade folkpartistiska Västerbottens-Kuriren, i likhet med flertalet liberala tidningar, en kluven inställning:

Man kan se det som ett skickligt val av politisk ättestupa i en situation, då hennes tillbakaträdande ändå bara var en tidsfråga. Man kan också uppfatta det som ett personligt konsekvenstagande av en ärlig övertygelse, att den svenska u-hjälpspolitiken nu kan och bör ökas kraftigt. Den ena bilden behöver fö inte utesluta den andra (VK 1966-12-29).

Pressens bedömning av motiven för avgången var alltså högst skiftande. Kritiken går väsentligen ut på att konflikten om u-hjälpsanslaget inte var den reella konflikten. Det handlade inte om en policykonflikt med etiska dimensioner, utan om biståndsministerns försök att rädda det egna skinnet. Lindströms verkliga motiv var, menade skeptikerna, att slå bort kritiken mot hur (illa) hon tidigare skött sitt fögderi, vilken ändå skulle ha lett till att hon avpolleterats ur regeringen, genom att välja striden om u-hjälpsanslaget som en opinionsmässigt fördelaktig ättestupa.

Att belägga motiv är komplicerat (Hadenius 1983), och jag skall inte här försöka döma i saken. Men några kommentarer kan ändå göras. Förvisso var Ulla Lindström "i vissa avseenden ett kontroversiellt statsråd" (Ruin 1986: 163). Hennes frispråkighet är allmänt omvittnad, och hon hade tidigare under 60-talet drabbats av hård kritik i samband med problem kring Nämnden för internationellt bistånd (Ruin 1986:125; Lindström 1970:169-183). Å andra sidan har, så vitt jag vet, inte heller några uppgifter presenterats som klart visar att policykonflikten om u-hjälpen var en andrarangsfråga. Och Ulla Lindström själv avvisar med kraft alla spekulationer i den riktningen (t ex i intervjun i AB 1966-12-28). Men framför allt kan pressspekulationerna om att statsministern hade planer på att avskeda biståndsministern starkt ifrågasättas. Det var nämligen helt främmande för Tage Erlanders ledarstil att uttryckligen be ett statsråd att avgå (Ruin 1986:124-126).

Debatten om Ulla Lindströms motiv illustrerar också ett generellt problem när det gäller konsten att avgå i protest. Motivfrågan är nämligen viktig för utsikterna att sortin skall få någon effekt. Om sortin bottenar i en policy-konflikt, och syftet är att lyfta fram en fråga på den politiska dagordningen och påverka

hon rätt? Eller borde hon låtit bli att offentligt deklarerat motivet för avgången? Eller borde hon stannat kvar på sin post? Reaktionen i dagspressen på Ulla Lindströms avgång var, som resultaten i tabell 2 visar, mycket delade.

Ungefär hälften av de dagstidningar som på ledarplats kommenterade Ulla Lindströms avgång menar att hennes sorti under protest var det bästa handlingsalternativet i den uppkomna situationen, eller i varje fall att det var ett godtagbart handlingsätt som kunde rättfärdigas. Men stödet var inte alltid oreserverat. Flera tidningar tolkade, som redan beskrivits, in också andra motiv för Ulla Lindströms agerande, även om den offentliga motiveringen för avgången i och för sig bedömdes vara hedervärd.

Omkring en fjärdedel av tidningarna förespråkade det rakt motsatta handlingsalternativet, nämligen lojalitet. Ulla Lindström borde i den aktuella situationen i stället ha accepterat en kompromiss om u-hjälpsanslaget och stannat kvar på sin post.

Av den resterande fjärdedelen tidningar är de flesta, 20 %, indifferent. De tar inte uttryckligen ställning till vilket handlingsalternativ Ulla Lindström borde ha valt. Endast två tidningar förespråkar den tysta sortin, dvs avgång utan offentlig motivering. Ingen ledarskribent förordade uttryckligen den renodlade protesten, dvs att Ulla Lindström offentligen borde uttrycka sitt missnöje med regeringens u-hjälpspolitik men ändå stanna kvar på sin post som biståndsminister.

Det finns också ett ganska tydligt partipolitiskt mönster i pressreaktionerna på Ulla Lindströms avgång. Tabell 2 visar att den socialdemokratiska regeringspressen är delad i två lika stora läger. I det ena läget applåderas hennes ställningstagande. Så ansluter t ex Arbetet (s) sig "obetingat till de otåligas skara" (Arb 1966-12-29) och Sydöstra Sveriges Dagblad (s) skriver att "Ulla Lindström handlar som en karl— om hon tillåter uttrycket" (SSD 1966-12-29). I det andra läget hävdar man i stället att Lindström lojalt borde stannat kvar på sin post. Arbetarbladet (s) menar exempelvis att det "ger en besk smak" att hon "på detta sätt gör u-hjälpen till en öppen konfliktfråga" (Arbbl 1966-12-29).

Tabell 2. Pressreaktioner på Ulla Lindströms avgång 1966: förordat handlingsalternativ.²

Handlings- alternativ:	Partipressgrupp (antal tidningar):					Totalt:	
	K	S	C	Fp/Lib	H	Antal	Procent
Lojalitet	0	5	1	2	2	10	24
Protest	0	0	0	0	0	0	0
Tyst sorti	0	1	0	1	0	2	5
Sorti under protest	1	6	0	11	3	21	51
Indifferent	0	2	1	1	4	8	20
Summa	1	14	2	15	9	41	100

K = kommunisterna

S = socialdemokraterna

C = centerpartiet

Fp/Lib = folkpartiet/liberal

H = högerpartiet

tabel uppgörelse med finansdepartementet, en kompromiss som innebar att hon lojalt kunde ställa sig bakom och försvara regeringens u-hjälpspolitik. Men när svårigheterna tornade upp sig framstod inte längre balansstrategin som en framkomlig väg. I månadsskiftet november/december 1966 hade Lindström definitivt tappat tron på en anständig kompromiss (Lindström 1970:335). Fast hon hade inga som helst planer på att undvika en konflikt genom att välja partilojaliteten på egenetikens bekostnad.

Vilka alternativ återstod då? I ett samtal med statsminister Erlander i början december 1966 såg biståndsminister Lindström själv bara två möjliga handlingsalternativ:

Ena alternativet är att jag går nu och motiverar ”varför”. Skall göra det snyggt, har ingen anledning att angripa några andra sidor av partiets politik. [...] Andra alternativet: Om det kan bli en hygglig överenskommelse om u-hjälpsanslaget på +110 milj. kr lämnar jag regeringen fram på vårkanten med en applåd för u-hjälpen och partiet och överlämnar fortsättningen till en yngre kraft (Lindström 1970:337).

Det första alternativet är alltså sorti under protest. Det andra alternativet kan ytligt betraktat framstå som ett erbjudande om tyst sorti. Vad Lindström här säger är dock, närmare besett, att hon kan tänka sig att avgå utan protest vid ett senare tillfälle, men endast under förutsättning att hennes basala förhandlingsmål om en ordentlig uppräknig av u-hjälpsanslaget kän tillgodosees. Detta innebär ju att Lindström kräver en för henne positiv lösning av den etiska konflikten så att protesten blir obehövlig, oavsett om hon sedan skulle stanna kvar på sin post eller avgå ur regeringen. Tyst sorti som en renodlad undvikandestrategi är därför inte alls något som föresvävar Ulla Lindström. Det fanns emellertid, som vi senare skall se, andra som menade att den tysta sortin inte bara var ett möjligt, utan också ett lämpligt handlingsalternativ.

När det gäller biståndsminister Lindström själv framstår alltså de möjliga handlingsalternativen i konflikten om u-hjälpen som enkla och klara. För att vara lojal fordrade hon en lösning på konflikten, en kompromiss som tillgodosåg hennes bestämda minimikrav på anslagshöjningen. När detta inte visade sig vara möjligt återstod endast alternativet att göra sorti under protest.

Regeringen, i det här fallet främst statsminister Erlander, krävde i första hand lojalitet (underordning); dvs att Ulla Lindström skulle stanna kvar på sin post och acceptera en kompromiss om u-hjälpsanslaget för budgetåret 1967/68. När sortin inte längre kunde undvikas agerade Erlander för andrahandsalternativet tyst sorti, eller i varje fall för att sortin skulle bli så litet uppmärksammas som möjligt. Han föreslog att Lindströms avskedsansökan skulle kombineras med regeringssammanträdet i januari när budgeten presenterades, och att hon då kunde göra en reservation till protokollet med den, enligt Lindström, ”skymtade förhoppningen att en sådan reservation kanske inte skulle bli så uppmärksammas” (Lindström 1970:338).

4.3 Dagspressen om lojalitet, protest och sorti

Ulla Lindströms avgång i protest väckte stor uppståndelse i massmedierna. Hur bedömdes då hennes ställningstagande i den offentliga debatten? Gjorde

pen får dock samma ökning som i fjol ”i en järnhård budget”, där han ”måste skära ner överallt”, var helt oacceptabelt för Ulla Lindström (Lindström 1970:332). I samtal med Erlander framhöll Lindström med skärpa att hon som ansvarig för u-hjälpsprogrammets ambitiösa målsättning inte kunde ”omgående som fackminister sabotera samma målsättning” (Lindström 1970:328). Publicitetstestet resulterade för Ulla Lindström, såvitt man kan bedöma, väsentligen i att den möjliga kompromissen inte var förenlig med partiets långsiktiga u-hjälpsprogram, och att hon därför inte heller ansåg sig kunna offentligt försvara den inför partimedlemmarna (se t ex Lindström 1970:319f). Lojaliteten mot saken, enprocentsmålets förverkligande eller om man så vill programlojalitet, fick föllas utslaget på bekostnad av den lojalitet Ulla Lindström ändå uppenbarligen kände mot regeringen och dess politik. Lojalitet mot världarna, i betydelsen allmänna opinionen, åberopade hon däremot inte som ett rolletiskt argument – tvärtom var bristande opinionsstöd ett problem i biståndspolitik (Lindström 1970:333; Rd prot AK 1965 nr 4, s 35).

5.2 Partiloyalitetens problem

Att Lindström slutligen valde en dominansstrategi där handlingsalternativet lojalitet fick stryka på foten betyder ingalunda att beslutet var lätt, eller att lojaliteten mot regeringspolitiken var något oväsentligt för henne. Tvärtom intar partiloyaliteten en central plats i Lindströms rolletiska föreställningsvärld. Den är enligt hennes mening en förutsättning för att partiapparaten skall fungera, även om hon inte är någon försvuren vän av absolut följsamhet mot partiledningen – det vore nämligen till skada för partiet (Lindström 1970:16). Lindström framhåller själv i dagboksanteckningarna kring u-hjälpskonflikten hur lojalt hon tidigare företrätt regeringens och partiets mening (Lindström 1970:331). Att uppfattas som lojal var uppenbart viktigt för henne. Dagen innan avgången gör sig Lindström t o m omaket att få Erlander bekräfta att hon varit en ”resonabel och lojal” medlem av regeringen (Lindström 1970:347).

Samtidigt måste också sägas att u-hjälpsfrågan med åren kom att förändra Lindströms syn på värdet av partiloyalitet. Ja, den konflikt mellan partiloyalitet och andra lojaliteter som u-hjälpsfrågorna kastade henne in i löper som en röd tråd i dagboken. I inledningskapitlet skriver hon:

Mina egna omvärderingar inträdde, när solidariteten skulle praktiseras i påtaglig skala på ett internationellt plan och jag råkade vara ansvarig för detta. U-folken i sitt elände ställde visserligen krav men de överröstades av de näraliggande anspråken från svenska gruppintressen. Det blev stötande för rättskänslan (Lindström 1970:17).

För Ulla Lindström framstår inte heller lojalitet mot regeringen nödvändigtvis synonymt med partiloyalitet. När Erlander kräver lojalitet mot regeringens linje att skynda långsamt, så frågar hon sig vem som *egentligen* representerar partiet (Lindström 1970:330). Underförstått är att hennes egen linje står i bättre samklang med partikongressens beslut om enprocentsmålet, och den nyligen avslutade programkommitténs mål för u-hjälpspolitiken, än regeringens linje.

Kommentarerna i den borgerliga pressen är överlag betydligt mer positiva till Ulla Lindströms agerande. Tydligast är detta i den största pressgruppen, den liberala. Här stödjer tre fjärdedelar av tidningarna sortin under protest. Men det är också tydligt att den positiva synen på Lindströms agerande i flertalet liberala tidningar färgas av en kritik mot regeringens alltför njugga u-hjälpspolitik. Typisk är kommentaren i Eskilstuna-Kuriren (lib) att "hon är värd en honnör för avslutningen. Den hedrar henne lika mycket som den är besvärande för statsministern" (EK 1966-12-28). Liberala Expressen förkunnar redan i ledarrubriken: "Regeringen i sönderfall. Sviker löften om u-hjälp" (Expr 1966-12-29).

Högerpressen är mer försiktig och avvaktande i sina kommentarer. Flera av höger-tidningarna har också varit svåra att entydigt klassificera när det gäller förordat handlingsalternativ enligt tabell 2. Några, ja nästan hälften av höger-tidningarna är tydligt indifferent. De tar ej uttrycklig ställning till vilket handlingsalternativ Ulla Lindström borde välja, utan ägnar sig i stället åt att ifrågasätta motiven för hennes agerande. Ett typiskt exempel är Borås Tidning (h), som skriver att hennes "angivna motiv är i och för sig hedervärt, men verkar dock rätt konstruerat", men inte alls tar ställning till alternativen sorti, lojalitet och protest (BT 1966-12-29).

5. Lojalitet eller sorti?

Jag skall nu närmare granska hur de olika möjliga handlingsalternativen i u-hjälpskonflikten rättfärdigades och kritiserades, vilka rolletiska argument som åberopades för och emot olika alternativ. Ett viktigt inslag i denna diskussion är vilka konsekvenser som förknippas med valet av det ena eller andra alternativet. De motiv och argument som Ulla Lindström anför till stöd för sitt ställningstagande kontrasteras mot de argument mot hennes handlingsätt, och för alternativa möjligheter, som framfördes i den offentliga debatten.

5.1 Den nödvändiga sortin

Låt mig börja med de två huvudalternativ som utkristalliserats: lojalitet och sorti under protest. Varför kunde inte Ulla Lindström acceptera en kompromiss om u-hjälpsanslaget och lojalt stanna kvar på sin post som biståndsminister? Det korta generella och principiella svaret är att hon inte ansåg att handlingsnormen lojalitet kunde rättfärdigas. Det passerade, enligt hennes uppfattning, varken publicitetstestet eller självuppfattningens etiska test. Som biståndsminister hade Ulla Lindström till uppgift att verka för principbeslutet om enprocentsmålet för u-hjälpen, antaget av den socialdemokratiska partikongressen 1960 och av en enhällig riksdag 1962. Den socialdemokratiska programgruppen, där Ulla Lindström var ordförande, preciserade hösten 1966 tidpunkten för enprocentsmålet förverkligande till första hälften av 1970-talet.

För att detta skulle bli möjligt krävdes en rejäl ökning av u-hjälpsanslaget, en nivåhöjning, under andra hälften av 1960-talet. Strängs besked om att u-hjäl-

statsråd drabbas säkert än mer kännbart av prutningen i budgeten, utan att frestas avgå i protest (Arbbl 1966-12-29).

Biståndsministern borde alltså lojalt accepterat de nödvändiga prutningarna i budgeten i stället för att avgå – särskilt som regeringen, enligt socialdemokratiska Folket, ”ingalunda misshandlat u-hjälpsanslaget” (Folket 1966-12-29). Tvärtom, skriver Smålands Folkblad (s), ”lär just dessa anslag vara de enda i den nya budgeten som räknats upp” (SmF 1966-12-29).

Den andra, näraliggande argumentationslinjen går ut på att den aktuella konflikten om biståndsanslaget i sig inte var tillräckligt allvarlig för att motivera sorti. Några socialdemokratiska tidningar hävdade att de miljoner som i slutändan skilde mellan finansministerns och biståndsministerns bud helt enkelt inte var en tillräckligt stor summa att ta strid för. Folket (s) skriver t ex att ”Sveriges solidaritet med de fattiga folken hänger inte på plus minus 83 miljoner” (Folket 1966-12-29, se även DD 1966-12-30 och SmF 1967-01-11).

I en del socialdemokratiska tidningar framskyntar dessutom principiella synpunkter rörande lojalitetskrav på statsråd i regeringsarbetet. Aftonbladet (s) menar exempelvis att:

Det hör till rutinen att varje fackminister är missnöjd med de summor finansministern kunnat ordna till vederbörande [...] Det är för väl att inte varje statsråd tar det som en anledning att skicka in sin avskedsansökan. Då skulle statsrådsstammen snabbt ta slut (AB 1966-12-29).

Eftersom ett statsråd aldrig kan räkna med att fullt ut få gehör för sina egna krav i budgetfrågor, så fanns det inte heller några rolletiska skäl för biståndsministern att avgå på den aktuella policykonflikten. I stället borde Ulla Lindström lojalt accepterat den egna organisationens – regeringens – beslut.

En jämförelse mellan dagspressens och statsministerns argument för handlingsalternativet lojalitet ger vid handen att pressen främst uppmärksammade de ekonomiska aspekterna av biståndskonflikten, dvs anslaget storlek och statsfinanserna, medan Erlander i större utsträckning tog fasta på frågan om partilojalitetens krav.

Samtidigt måste framhållas att frågan om konfliktens natur var en slags gemensam kärna kring vilken såväl biståndsministerns, statsministerns som pressens argumentation cirklade. Ulla Lindström och den halva av dagspressen som stödde hennes agerande menade att konflikten var av så allvarlig och principiell natur att sortin var, om inte nödvändig, så i varje fall klart motiverad. Statsministern och den fjärdedel av dagspressen som förespråkade lojalitet menade tvärtom att biståndskonfliktens natur inte motiverade sorti. I den aktuella situationen fanns dessutom andra viktiga hänsyn som borde beaktats, hänsyn som talade för lojalitet. Det finns därför anledning att närmare granska frågan om biståndskonfliktens natur, liksom argumenten för sorti respektive lojalitet, i ett bredare perspektiv – ett tidsperspektiv.

5.4 Framtidens skugga

Den djupaste orsaken till att Ulla Lindström inte kunde acceptera en uppgörelse om biståndsanslaget, var nog trots allt inte klyftan mellan slutbuden. Det

När det gäller självuppfattningens test åberopar Ulla Lindström också uttryckligen egenetiken som argument mot handlingsalternativet lojalitet. I en TT-intervju avgångsdagen förklarar hon:

Solidariteten borde kräva av oss att vi ger u-hjälpen en större andel av våra resurser. Då den avvägning, som nu skett [...] inte tillgodoser denna synpunkt, har jag tagit konsekvensen av min avvikande mening (här cit. efter ÖK 1966-12-29).

Den personliga övertygelsen hindrar alltså Lindström att vara lojal mot regeringen och sätta sitt namn på en dålig kompromiss i statsverkspropositionen. Det skulle nämligen innebära "en moralisk identifikation med innehållet" (Lindström 1970:338f). Hennes vägran att acceptera slutbudet var ytterst "en fråga om självrespekt" (Lindström 1970:333).

5.3 Lojalitetens krav

Även om Ulla Lindström själv framställer beslutet att avgå som det enda etiskt acceptabla handlingsalternativet i den uppkomna situationen, så betyder det naturligtvis inte att det saknades relevanta och tungt vägande argument för motalternativet lojalitet. Låt mig börja med kamraterna i regeringskretsen. Vilka skäl anförde regeringen, personifierad av statsminister Erlander, för att biståndministern i stället lojalt borde stannat kvar på sin post?

Såvitt man kan förstå av Lindströms framställning framförde Tage Erlander tre huvudskäl för lojalitet.³ Det första handlar om konfliktens natur. Att "gå för så lite skillnad i miljoner" var inte försvarligt, särskilt inte nu "när vi sitter så ekonomiskt trångt" (Lindström 1970:342, 347). I den kärva budgetsituationen borde alltså Lindström låta partilojaliteten väga tyngst och temporärt ge avkall på sina krav – och sin personliga övertygelse.

Erlanders andra argument går ut på att hänsynen till partiet kräver att lojaliteten prioriteras framför personliga bevekelsegrunder. Att avgå på u-hjälpsfrågan skulle nämligen "splittra partiet" när en kraftsamling behövdes inför 1968 års val – ja, det kunde rentav "förstöra partiets regeringsmöjligheter" för lång tid framåt (Lindström 1970:330f). Sorti vore liktydigt med illojalitet mot partiet.

—För det tredje anför statsministern ett klassiskt argument för det kollektiva handlandets etik: ömsesidiga tjänster och gentjänster baserade på förtroende och lojalitet (Weisband & Franck 1975:9). Han hade tre år tidigare ställt upp och "räddat" Lindström ur den sk NIB-krisen. Nu krävde Erlander "i gengäld lojalitet mot mig och partiet" ifråga om biståndspolitiken (Lindström 1970:330).

I de dagstidningar som ansåg att Lindström borde förblivit lojal åberopas två huvudskäl. Den vanligaste argumentationslinjen i såväl socialdemokratiska som borgerliga tidningar går ut på att på att det kärva statsfinansiella läget krävde återhållsamhet – även ifråga om biståndsanslaget. Arbetarbladet (s) sammanfattar argumenten när den skriver att

med miljardunderskott i bytesbalansen har Sträng inte vågat satsa mer i ökad u-hjälp än som sker. Därav har konflikten med Ulla Lindström uppstått. Andra

– Jag förstår att du ser det på det här sättet, sade nu Erlander, ser det som en hopplös situation. Men det behöver inte bli detta. Nästa år kan det lättas. [...] I år är det väl alltför svårt (Lindström 1970:337).

Här kan vi också konstatera att ingen av de dagstidningar som förordar lojalitet uttryckligen hänvisar till bättre framtidsutsikter för u-hjälpen som ett argument för sin ståndpunkt. Tvärtom betvivlade Dala-Demokraten (s) rentav att det var "någon stor politisk fråga om u-landshjälpen från Sverige blir 0,3 eller 0,5 procent under de närmaste åren" (DD 1966-12-29). Argumentet om framtidens skugga var alltså mer eller mindre exklusivt för dem som hävdade sortins nödvändighet i biståndskonflikten.

5.5 I historiens ljus

Upprepade förhandlingar förs inte bara i framtidens skugga utan också i ljuset av tidigare förhandlingar, ett faktum som är välkänt från förhandlingsteorin. De årliga budgetmanglingarna ingår i ett mönster av ständigt återkommande förhandlingar och får därför en annan karaktär än engångsförhandlingar. Framför allt äger en ständig inläring rum, som bl a innebär att parterna värde-erar utsikterna till en förhandlingsuppgörelse eller innehållet i ett kompromissbud i ljuset av tidigare erfarenheter (Sannerstedt 1992:208-211).

Av särskilt intresse här, är att upprepade förhandlingar kan skapa etiska problem för beslutsfattaren och påverka valet mellan handlingsalternativen lojalitet och sorti. Inkrementalistiska beslutsprocesser (återkommande och stegvisa beslut), exempelvis årliga förhandlingar om förändringar i budgetanslag, befrämjar lojalitet och försvarar sorti. En källa till etiska problem är att sådana inkrementalistiska beslutsprocesser kan innebära att de enskilda besluten uppfattas som godtagbara kompromisser av den ansvariga ministern, samtidigt som de ackumulerade effekterna av flera på varandra följande beslut framstår som principiellt anstötliga. Den upprepade förhandlingens dynamik leder inte bara att det blir svårt för ministern att säga nej till en förändring av ungefär samma slag som accepterats ett tidigare år. Eftersom skillnaden mellan två anslagsbelut är relativt liten, blir det också svårt att i en konflikt om anslagsnivån hävda principiella och etiska skäl för att göra sorti (Thompson 1985:556).

Ulla Lindström var själv helt klar över denna problematik. Redan tre år innan avgången ur regeringen kommenterar hon slutförhandlingen om biståndsanslaget så här:

Under budgetsamtalet med Sträng överväldigades jag ett tag av den vanmäktiga känslan att befinna mig i en sådan gränssposition, där en nöjdförklaring är omöjlig av samvetsskäl [...] och där ett avståndstagande (= en avgång ur regeringen) inte kan göras begriplig för folk, som skulle missuppfatta det och tro att jag "lämnade in" av andra skäl. [...] En stund svek mig rösten, när jag tänkte på detta eländiga dilemma, det kändes tjockt i halsen och jag tystnade mitt i en intensiv plädering (Lindström 1970:187).

När riksdagen 1962 fastslog enprocentsmålet för biståndet till u-länderna gjordes samtidigt, som framgår av tabell 3, en kraftig uppräknings av biståndsanslaget. Det ökade i ett slag från ca 50 miljoner kronor till 130 miljoner, en

handlade i stället om vad hon för u-hjälpens del kunde förvänta sig i framtiden. Finansminister Sträng hade gett klart besked om att han inte heller för nästkommande budgetår var beredd att öka uppräkningsstakten av u-hjälpsanslaget (Lindström 1970:332f).

Konsekvenserna av att nu acceptera en dålig kompromiss skulle bara bli att Lindström påföljande år tvingades acceptera, och återigen offentligen försvara, en lika dålig förhandlingsuppgörelse. Till saken hör att u-hjälpen för budgetåret 1966/67 uppgick till 0,27 % av BNP. Uppnåendet av enprocentsmålet stod inte precis för dörren. I en tidningsintervju utvecklade Lindström sin syn på de framtida konsekvenserna av Strängs besked:

En procent har fastslagits som ett mål att nå inom rimlig tid. Det har anknutits till FN:s utvecklingsårtionde – 1960-talet. Det får inte dröja hur länge som helst innan det uppnås. Om löftet nu skall kunna hållas, betyder det en så kraftig ökning av u-hjälpen i slutet av 60-talet och början av 70-talet att det blir svårt för den finansminister som då sitter att klara höjningarna (DN 1966-12-29).

Detta framtidsscenario kunde hon omöjligt acceptera (Lindström 1970:333).

Lindströms sätt att resonera är en tydlig illustration till en generell hypotes inom förhandlingsteorin, nämligen att förhandlingar alltid förs i framtidens skugga (Sjölin 1993:130, 134). Särskilt i upprepade politiska förhandlingar, där samma parter möts om och om igen, taxerar parterna värdet av ett bud eller en uppgörelse i ljuset av framtida förhandlingsutsikter. Typexemplet är just budgetförhandlingar (Sannerstedt 1992:53f, 208-211, 228f). En förhandlare kan acceptera en dålig kompromiss vid ett tillfälle, om det bara finns rimliga utsikter att beredvilligheten att göra eftergifter kompenseras med en betydligt generösare inställning till förhandlingskraven från motparten vid ett senare tillfälle. Vid upprepade förhandlingar blir alltså frågan om reciprocitet, ömse-sidighet, central. Vad man ger vid ett tillfälle skall man få tillbaka vid ett annat, senare, tillfälle (Becker 1986:3ff; Pruitt & Lewis 1977:164f; Sartori 1987:229f).

Det var, såvitt man kan förstå, just de dystra framtidsutsikterna, den bristande viljan hos motparten – läs Sträng och Erlander – att öppna för en senare kom-pensation, som starkt bidrog till att Lindström inte längre ville vara lojal och göra en långtgående förhandlingseftergift. I ett framtidsperspektiv framstod klyftan mellan förhandlingsbudet som avgrunds djup. Efter avgången beskrev hon sitt problem så här:

Men lika viktigt som de miljoner, som fattades, var för mig – i det läget – de värderingar av u-hjälpen som skulle avgöra dess utsikter att växa fortare under efterkommande budgetår. Även där mötte jag en skillnad som gav mig ringa förhoppning (Rd prot FK 1967 nr 21, sid 51).

Både Sträng och Erlander väjdade till henne att ge avkall på sina förhandlingskrav med hänvisning till det kärva statsfinansiella läget. Men de kunde inte utlova någon framtida kompensation. Sträng var direkt avvisande och Erlander kunde inte bidra med mycket mer än fromma förhoppningar.

1966/67 är Lindström ”snart trött på sin lojalitet” mot Sträng-Erlander (Lindström 1970:293).

Det sätt på vilket Ulla Lindström i dagboken beskriver konflikterna om biståndsanslaget åren 1963-1966 är en nästan övertydlig tydlig illustration av lojalitetens klassiska problem. Å ena sidan nödvändigheten av lojalitet mot regeringskollektivet och regeringspolitiken, som innebär att man ibland måste godta och offentligt försvara gemensamma beslut som man inte helt och fullt gillar. Å andra sidan lojalitet mot egenetiken och nödvändigheten av att handla på ett sätt som inte uppenbart strider mot den egna övertygelsen (Cooper 1990:192f, 218-222). Problemet kan beskrivas som en konflikt mellan objektivt och subjektivt ansvar. Det objektiva ansvaret handlar om ålagda plikter och skyldigheter. Det subjektiva ansvaret handlar om det vi själva känner ansvar för (Cooper 1990:59f, 71, 102).

När Lindström rättfärdigar sitt beslut att inte längre vara lojal hänvisar hon till droppen som urholkar stenen. Efter flera år av missräkningar har hon nu kommit till en punkt där egenetiken säger stopp. Man måste någon gång säga: nu eller aldrig. Och när det i december 1966 inte var möjligt att åstadkomma ett trendbrott, en radikal höjning av biståndsanslaget ville inte Lindström längre vara med och ta ansvar för regeringspolitiken. Uttolkningen i följande socialdemokratiska ledarkommentar är nog ganska rättvisande:

Sannolikt är det dock ett ackumulerat missnöje hon nu gett utlopp för. U-landsbidraget har ju vid flera tidigare budgetår getts för små expansionsutrymmen och anledning till protester har inte saknats. Hittills har dock statsrådet Lindström kunnat solidarisera med den övriga regeringen vid anslagets avvägande, men den här gången blev henne den halvfyllda bägaren för bitter att tömma. Hon återlämnade den i stället till skänkbrodern, eller rättare sagt dennes huvudman, statsministern (VD 1966-12-29).

Men biståndsanslagets utveckling tidigare under 1960-talet kunde också vändas mot Ulla Lindström och hennes avgångsbeslut. Så hävdade statsminister Erlander att eftersom Lindström ”försummat att genomdriva större höjningar under de goda åren”, så skulle hon få svårt att nu övertyga någon om det rättfärdiga i saken (Lindström 1970:342).

Socialdemokratiska Västgöta-Demokraten, som i övrigt var positiv till biståndsministerns ställningstagande, tyckte ändå att det var märkligt att hon ”valde att avgå på frågan det året anslaget var större än någonsin” (VD 1967-01-11). Men det var främst i de dagstidningar som var kritiska till Ulla Lindströms avgång som temat om biståndsanslaget i historiens ljus åberopades. Här var det ett centralt led i argumentationen för att hon istället borde förblivit lojal. Tidningarna framhåller att man inte alls kan finna någon principiell skillnad mellan den aktuella budgetkonflikten och situationen under tidigare år. Biståndsministern hade ju, som Blekinge Läns Tidning (fp) noterade, dessutom ”tidigare varit belåten med regeringens njugghet” (BLT 1966-12-29). Konflikten natur kunde därför inte heller motivera sorti. Liberala Nerikes Allehanda ställde den kritiska frågan:

Varför skulle takten i anslagshöjningarna till u-hjälpen bli så viktig för henne just nästa år när den uppenbarligen inte varit det tidigare (NA 1966-12-29)?

Tabell 3. Biståndsanslagets utveckling budgetåren 1961/62-1967/68.

Budgetår:	Anslag: Milj kr	Anslagsförändring: Milj kr	%	Anslag: % av BNP
1961/62	52,5	+17	+48	[,10]
1962/63	130,8	+78	+149	0,15
1963/64	176,5	+46	+35	0,19
1964/65	225,5	+49	+28	0,22
1965/66	283,3	+58	+26	0,25
1966/67	337,4	+54	+19	0,27
1967/68	404,3	+67	+20	0,30

Källor: Prop. 1962:100; Prop. 1967:1, Bil. 5; Prop. 1968:101.

anslagsökning på 150 %, och upp till 0,15 % av bruttonationalprodukten (BNP). Men de påföljande åren blev ökningstakten betydligt lägre. Den genomsnittliga ökningen av biståndsanslaget åren 1963-67 var 25 %, motsvarande plus 0,03 procentenheter av BNP per år.

Låt mig jämföra det slutbud Lindström fick av Sträng för budgetåret 1967/68 med tidigare förhandlingsresultat. De tre budgetåren 1963/64-1965/66 hade hon accepterat kompromisser som i vissa avseenden var likvärdiga och totalt sett i varje fall inte avsevärt mycket bättre. För budgetåret 1966/67 hade Lindström faktiskt godtagit en kompromiss om biståndsanslaget som i alla avseenden var något sämre.

Hur försvarade Ulla Lindström att hon nu valde handlingsalternativet sorti, när hon de fyra föregående budgetåren ställt sig lojal mot regeringspolitiken och accepterat kompromisser om biståndsanslaget med ungefär samma innehåll? Ja, faktum är att Lindström uttryckligen hänvisade till de tidigare, enligt hennes mening, dåliga kompromisserna som ett argument för att hon inte längre kunde vara lojal. Hon hade försökt, men inte fått gehör för sin politik i regeringen. Därför kunde hon inte nu ännu en gång ställa sig lojal. Lojaliteten mot regeringen hade en gräns, och denna hade nu överskridits. I förhandlingarna med Sträng är Lindström mycket bestämd på denna punkt. Hon säger att "u-hjälpen trippar fram med någon liten promille per år" och "så kan det inte anständigtvis fortsätta", för med den anslagstakten kan inte enprocentsmålet uppnås (Lindström 1970:333f).

De första åren under 1960-talet andas Ulla Lindströms dagboksanteckningar en påtaglig optimism om möjligheten att utträta det hon vill i biståndspolitik. Efter principbeslutet om 1 %-målet i riksdagen 1962 skriver hon t ex att u-hjälpen "äntligen fått en rang jag slipper skämmas för" (Lindström 1970:111). Men ganska snart börjar det gnissla i u-hjälpsmaskineriet, och dagboksanteckningarna vittnar om att hennes lojalitet med regeringen ställs på flera hårda prov. I budgetförhandlingarna de följande åren upplever hon att anslagsbehoven "mals ner till oigenkännlighet" (Lindström 1970:273) och får acceptera slutbud från Sträng där han "spottar en törstig kamel i halsen" (Lindström 1970:244). Efter den relativt dåliga uppgörelsen om biståndanslaget för

Jag har ett sådant personligt engagemang i u-landshjälpen att jag ställt mig själv åt sidan – politiskt – för att u-hjälpen skall kunna komma fortare fram (Rd prot FK 1967 nr 21, sid 56)?

Lindströms argument är således att sorti under protest kan bidra till en förändring – ökade u-hjälpsanslag – genom den offentliga uppmärksamhet kring biståndspolitiken som hennes avgång ger upphov till.

Frågan om effekterna av den offentliga protesten spelar också en viktig roll i pressdebatten. I närmare hälften av de tidningar som var positiva till Lindströms agerande hävdades uttryckligen att beslutet att avgå under protest gagnade u-hjälpens sak. Framför allt pekade man på de opinionsbildande effekterna av protesten: att Ulla Lindström blev en representant och vägvisare för biståndsoptionen (t ex GP 1966-12-29; SvD 1966-12-29), att det skulle röja väg för de mer biståndspositiva krafterna inom det socialdemokratiska partiet (t ex GP 1966-12-29; Ny Dag 1967-01-05) och att det överhuvudtaget bidrog till att stimulera den offentliga debatten om biståndspolitiken (t ex NK 1967-01-10; ÖK 1966-12-29).

Naturligtvis framfördes det i pressdebatten också argument för motalternativet tyst sorti i Ulla Lindströms fall. Två tidningar, liberala Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och socialdemokratiska Värmlands Folkblad, hävdade uttryckligen denna ståndpunkt. De hänvisade till etablerad politisk praxis i Sverige: det anses inte korrekt att statsråd talar om varför de går. Ett annat argument, som framfördes i både socialdemokratiska och borgerliga tidningar, gick ut på att den offentliga motiveringen kastade en skugga över regeringskollegorna (GHT 1966-12-29; VF 1966-12-30).

Ätminstone det senare argumentet för tyst sorti uttrycker organisationsetikens klassiska lojalitetskrav (Denhardt 1988:76-81; Thompson 1985: 555f). Den offentliga protesten innebär nämligen inte bara att man framhäver sin egen person och uppfattning på kollektivets bekostnad. Framför allt medför den skadeverkningar på den egna organisationens – regeringens och partiets – verksamhet, och därför är sortin under protest inte tillåten. Det finns med andra ord påtagliga likheter mellan argumentationen för handlingsalternativen tyst sorti och lojalitet.

Överhuvudtaget anknyter argumenten i debatten om huruvida protest eller tystnad var motiverad i samband med Ulla Lindströms avgång nära till en viktig skiljelinje inom den politiska etiken när det gäller synen på sorti och etiskt ansvar (Thompson 1985:555-559). Enligt en uppfattning kan endast den tysta sortin rättfärdigas. Protesten är nämligen inte bara ett brott mot rollens lojalitetskrav eftersom man då offentligt desavouerar den egna organisationens ståndpunkter och beslut. Framför allt medför protesten skadeverkningar på organisationens framtida verksamhet genom att den sår split i de egna leden (Bok 1981:211ff).

Enligt en annan uppfattning är tvärtom den tysta sortin etiskt tveklaktig därför att den inte löser några andra problem än det egna samvetets problem. Den tysta sortin är i själva verket en undvikandestrategi, ja en ren undanflykt. Endast sortin under protest kan åstadkomma en verklig förändring (Lundquist 1988:203f). Protesten fyller flera viktiga funktioner, bl a att rikta det offentliga

Några av de socialdemokratiska tidningar som förespråkade handlingsalternativet lojalitet hävdade dessutom uttryckligen att Ulla Lindströms centrala argumentet om tidigare försakelser i biståndspolitiken saknade bärkraft. Så skrev exempelvis Dala-Demokraten (s) att

någon anledning att just nu lämna regeringen av den anledningen kan fru Lindström inte ha haft. I så fall borde hon ha avgått i fjol eller för flera år sedan då förhållandet var likadant (DD 1966-12-29).

6. Protest eller tystnad

Möjligheten att enbart protestera och samtidigt fortsätta som biståndsminister var inte något aktuellt handlingsalternativ i konflikten om biståndsanslaget. Det förordades inte av någon tidning. Ulla Lindström tog också själv avstånd från idén. I dagboken skrev hon:

Att sätta sitt namn på statsverkspropositionen [...] och på samma gång ta avstånd, med reservation, från den del av propositionen som man bär huvudansvaret för, skulle vara en politisk kullerbytta (Lindström 1970:338f).

Om Lindström valt att ange avvikande mening genom reservation till statsrådsprotokollet, hade även det varit en remarkabel åtgärd. I modern tid tycks det bara ha förekommit vid tre tillfällen, alla i koalitions- eller samlingsregering, att ett statsråd reserverat sig mot beslut i den egna regeringen (Lindeberg 1994).

En mildare form av offentlig markering av den egna ståndpunkten i biståndsfrågan var inte heller ett alternativ som Ulla Lindström övervägde i den aktuella situationen. Men vid åtminstone ett tidigare tillfälle, remissdebatten i riksdagen 1965, hade Lindström om biståndsanslaget klart deklarerat att hon utifrån sina personliga värderingar "själv skulle vilja göra en annan prioritering än den vi nu har i vår budget" (Rd prot FK 1965 nr 4, sid 33).

Den brittiske statsvetaren Anthony Birch menar att i många politiska situationer är protest bara möjlig om den föregås av eller snabbt följs av sorti. Det gäller bl a politiker i ledande ställning (Birch 1975:75f). Ett statsråd som offentligt protesterar mot beslut, som vederbörande själv har det politiska ledningsansvaret för, underminerar sin egen ställning och försätter sig i en ohållbar situation. Det är förmodligen också anledningen till att ingen egentligen förespråkade enbart protest som ett alternativ i den akuta konflikten om biståndsanslaget. Det var inget realistisk förhållningssätt, utan bara en försöksballong framkastad av Tage Erlander i stundens ingivelse (Lindström 1970:338).

Twistämnet här gällde snarare *hur* Ulla Lindström gjorde sorti. Var det rätt att avgå under protest, eller borde hon valt den tysta sortin? För Lindström själv var valet tydligen självklart. Av dagboksanteckningarna framgår att hon vid flera samtal med statsministern och finansministern klart deklarerat att hon inte tänkte dölja anledningen till sin avgång, utan tvärtom motivera den (Lindström 1970:328, 334, 337). I en riksdagsdebat efter avgången ur regeringen deklarerar Ulla Lindström klart och tydligt sitt motiv för att avgå under protest:

Referenser

Offentligt tryck och arkivmaterial

Riksdagstrycket
Pressarkivet i Uppsala

Litteratur

- Aram, John D. 1976. *Dilemmas of Administrative Behavior*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Barry, Brian. 1974. "Review Article: Exit, Voice and Loyalty", *British Journal of Political Science* 4, s 79-107.
- Becker, Lawrence C. 1986. *Reciprocity*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Biddle, Bruce J. 1986. "Recent Developments in Role Theory", *Annual Review of Sociology* 12:67-92.
- Biddle, Bruce J. & Thomas, Edwin J., eds. 1966. *Role Theory: Concepts and Research*. New York: John Wiley & Sons.
- Birch, Anthony H. 1975. "Economic Models in Political Science: the Case of Exit, Voice, and Loyalty", *British Journal of Political Science* 5, s 69-82.
- Björklund, Stefan. 1977. *Den uppenbara lösningen. Om möjligheten till en objektiv ståndpunkt i värdefrågor*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Bok, Sissela. 1981. "Blowing the Whistle", i Fleishman, Joel L., Liebman, Lance & Moore, Mark H., eds, *Public Duties. The Moral Obligations of Government Officials*. London: Harvard University Press, s 204-220.
- Callahan, Joan C., ed. 1988. *Ethical Issues in Professional Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Carens, Joseph H. 1979. "Compromises in Politics", i Pennock, Roland J. & Chapman, John W., eds, *Compromise in Ethics, Law, and Politics. NOMOS XXI*. New York: New York University Press.
- Cooper, Terry L. 1990. *The Responsible Administrator. An Approach to Ethics for the Administrative Role*. 3rd ed. San Fransisco, Cal.: Jossey-Bass.
- Dahrendorf, Ralf. 1971. *Homo sociologicus. Om människan och rollerna*. Uppsala: Argos.
- Denhardt, Kathryn G. 1988. *The Ethics of Public Service. Resolving Moral Dilemmas in Public Organizations*. New York: Greenwood Press.
- Downie, R. S. 1964. *Government Action and Morality. Some Principles and Concepts of Liberal-Democracy*. London: MacMillan.
- Erlander, Tage. 1982. *1960-talet. Samtal med Arvid Lagercrantz*. Stockholm: Tiden.
- Feldt, Kjell-Olof. 1991. *Alla dessa dagar... Iregeringen 1982-1990*. Stockholm: Norstedts.
- Forsén, Bosse. 1978. *Kritik av rollteorin*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Goodin, Robert E. 1992. *Motivating Political Morality*. Oxford: Blackwell.
- Gross, Neal, Mason, Ward S. & McEachern, Alexander W. 1958. *Explorations in Role Analysis. Studies of the School Superintendency Role*. New York: John Wiley & Sons.
- Hadenius, Axel. 1983. "The Verification of Motives", *Scandinavian Political Studies* 6:125-150.
- Hirschman, Albert O. 1972. *Sorti eller protest. En fråga om lojaliteter*. Stockholm: Rabén & Sjögren [Hirschman, Albert O. 1970. *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press].
- Kolarska, Lena & Aldrich, Howard. 1980. "Exit, Voice, and Silence: Consumers' and Managers' Responses to Organizational Decline", *Organization Studies* 1, s 41-58.
- Laver, Michael. 1976. "Exit, Voice, and Loyalty Revisited: The Strategic Production and Consumption of Public and Private Goods", *British Journal of Political Science* 6, s 463-482.
- Lindeberg, Sven-Ola. 1994. "Ovanlig utväg ur brokrisen", *Nerikes Allehanda* 1994-01-28.
- Lindström, Ulla. 1969. *Iregeringen. Ur minpolitiska dagbok 1954-1959*. Stockholm: Bonniers.
- Lindström, Ulla. 1970. *Och regeringen satt kvar! Ur min politiska dagbok 1960-1967*. Stockholm: Bonniers.
- Lodge, Juliet. 1975. "Britain and the EEC: Exit, Voice or Loyalty?", *Cooperation and Conflict* 10, s 199-216.
- Lundquist, Lennart. 1988. *Byråkratisk etik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart. 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.

sökarljuset mot ett förbisett politikområde, påvisa det oetiska i regeringspolitiken inom ett politikområde, och att åstadkomma förändringar av den oaccep- tabla regeringspolitiken (Weisband & Franck 1975:26).

För att kunna påverka också efter avgången bör man ha en politisk plattform att falla tillbaka på. Typexemplet är det brittiska systemet, där det är vanligt att ministrar avgår i protest och därefter fortsätter att driva sina idéer som parlamentsledamöter (Weisband & Franck 1975:109-113). Till saken hör att i Storbritannien är alla medlemmar av regeringen också parlamentsledamöter. Så är det inte i Sverige. Weisband & Franck visar också att avgång i protest ur regeringen i regel inte negativt påverkar brittiska politikernas fortsatta offentliga karriär (Weisband & Franck 1975:97f). Ulla Lindströms avgång hade likheter med den brittiska modellen. Som ledamot av riksdagens första kammare fortsatte hon där under flera år att genom motioner och debattinlägg verka för ökade biståndsanslag (Lindström 1970:359, 361-364). Lindström kvarstod också som ledamot i socialdemokraternas partistyrelse och suppleant i dess verkställande utskott fram till 1969 (Tvåkammarriksdagen 1867-1970, s 49).

Denna uppsats är en del av forskningsprojektet "Etiska dilemman i politiskt beslutsfattande", som har finansierats av HSFR.

Noter

1. Avser ledarkommentarererna i det urval på 45 dagstidningar som för år 1966 finns representerade i Pressarkivet i Uppsala. Om pressundersökningen, se fotnot 2.

2. Pressundersökningen bygger på det tidningsurval som finns i Pressarkivet i Uppsala. För 1966 omfattar det 45 dagstidningar. Tidningsurvalet är inte representativt i strikt statistisk mening, men ger ändå en god bild av den svenska dagspressen eftersom urvalet är balanserat med avseende på tidningarnas politiska färg, tidningar från olika delar av landet och tidningarnas upplagemässiga storlek. Undersökningsmaterialet består av samtliga ledarartiklar i Pressarkivet under

rubrikerna "Utrikespolitik: biståndspolitik" och "Regeringen: regeringsombildningar" för perioden 1966-12-28 till 1967-01-31. Ulla Lindströms avgång kommenteras i 63 ledare från 41 olika dagstidningar. Indelningen av tidningar i partipressgrupper följer Pressarkivets klassificering och Tollin 1967. Till högerpressen har tidningar med politisk signatur högerpartiet, moderat och konservativ, samt en tidning med signaturen borgerlig (Norrbottens-Kuriren), räknats. Till den liberala pressen har tidningar med politisk signatur folkpartistisk, liberal och oberoende liberal räknats. Resterande tidningar i undersökningen har beteckningarna socialdemokratisk, centerpartistisk och kommunistisk.

3. Erlander (1982:184) själv ägnar bara i förbigående ett par rader åt u-hjälpskonflikten i sina memoarer. Ruin (1986, kap 5), som bygger på Erlanders dagboksanteckningar, berör inte just denna fråga.

Folket och högervågen

Om opinionsbildning, samhällsstrukturer och ideologisk förändring i 1980-talets Sverige

Staffan Kumlin

1. Konturer av ideologisk förändring

Under 1970-talets första år började efterfrågan i den internationella ekonomin mattas.¹ Bretton Woods-systemets kollaps och den internationella energikrisen förstärkte intrycket av en västvärld vars ekonomiska framtid inte längre tedde sig särskilt ljus.²

Parallellt med den internationella ekonomiska trenden kunde vissa tecken på en politisk ideologisk förändring skönjas. Thatcherismen fick sitt genombrott i Storbritannien 1979 och ett år senare vann Ronald Reagan det amerikanska presidentvalet. Dessa internationella tecken på förändring har diskuterats av många samhällsforskare världen över. En vanlig beskrivning är att det var samförståndet kring kollektivistiska lösningar som blev utmanat och kritiserat. Förhållandet mellan staten och medborgarna fördes upp på den politiska dagordningen. Välfärdsstaten och den offentliga sektorn ifrågasattes (se t.ex. Svensson – Togeby 1991: 9).

Sjuttioal blev åttiotal och man kunde se tecken på en ideologisk kursändring även i svensk politik, dels i väljarkåren men också bland beslutsfattare. De borgerliga regeringar som styrde landet efter 1976 tycktes dittills i stort sett ha fortsatt det socialdemokratiska välfärdsprojektet. Nu kunde man emellertid ana ett trendbrott i regeringspolitiken. Kompletteringspropositionen på våren 1980 innehöll nedskärningar i statens utgifter och de socialpolitiska programmen. Detta, menar många, var de första tecknen på ett nytt ekonomiskt politiskt tänkande. Budgetunderskott skulle klaras av, inte med skattehöjningar, utan med nedskärningar (se t.ex. Hadenius – Nilsson 1991: 82; Holmberg 1984: 168ff; Holmberg – Gilljam 1987: 256; Holmberg 1989; Holmberg – Gilljam 1987: 256ff; Gilljam – Holmberg 1993:133-141).

Även hos oppositionspartiet socialdemokraterna märktes vid denna tid vissa avsteg från traditionell politik. Under 1981 togs ett krisprogram fram som senare kom att accepteras av både LO- och SAP-kongresserna (Boréus 1994: 51). Enligt en före detta finansminister var det nya i detta program framför allt att det privata näringslivet tilldelades en viktigare roll i återhämtningen från de ekonomiska problemen. För att detta skulle vara möjligt var svenskarna tvungna att acceptera en måttlig tillväxt av den offentliga sektorn, och en viss sänkning av den höga materiella standard man tidigare avnjutit. Allt för att öka den

- McLaren, Robert I. 1982. *Organizational Dilemmas*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Pops, Gerald M. 1988. "Ethics in Government: A Framework for Analysis", i Bowman, James S. & Elliston, Frederick A., eds, *Ethics, Government and Public Policy. A Reference Guide*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Pruitt, Dean G. & Lewis, Steven A. 1977. "The Psychology of Integrative Bargaining", i Druckman, Daniel, ed., *Negotiations. Social-Psychological Perspectives*. London: Sage, s 161-192.
- Riksdagens årsbok 1993/94*. Stockholm: Riksdagen 1994.
- Ruin, Olof. 1986. *Ivälfärdsstatens tjänst. Tage Erlander 1946-1969*. Stockholm: Tidens förlag.
- Ruin, Olof. 1990. "Statsministerämbetet: från Louis De Geer till Ingvar Carlsson", i Departementshistoriekommittén, *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*. Stockholm: Allmänna förlaget, s 92-135.
- Sannerstedt, Anders. 1992. *Förhandlingar i riksdagen*. Lund: Lund University Press.
- Sartori, Giovanni. 1987. *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, N.J.: Chatham House Publishers.
- Sjölin, Mats. 1993. *Coalition Politics and Parliamentary Power*. Lund: Lund University Press.
- Stenelo, Lars-Göran. 1984. *The International Critic. The Impact of Swedish Criticism of the U.S. Involvement in Vietnam*. Lund: Studentlitteratur.
- von Sydow, Björn. 1978. *Kan vi lita på politikererna? Offentlig och intern politik i socialdemokratin 1955-60*. Stockholm: Tiden.
- Thompson, Dennis F. 1985. "The Possibility of Administrative Ethics", *Public Administration Review* 45, s 555-561.
- Thompson, Dennis F. 1987. *Political Ethics and Public Office*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tollin, Sven. 1967. *Svensk dagspress 1900-1967. En systematisk och kommenterad kartläggning*. Stockholm: TU:s förlag.
- Tvåkammarriksdagen 1867-1970. Ledamöter och valkretsar*. Band 1 & 4. Stockholm: Sveriges Riksdag 1988 & 1990.
- Weisband, Edward & Franck, Thomas M. 1975. *Resignation in Protest. Political and Ethical Choices Between Loyalty to Team and Loyalty to Conscience in American Public Life*. New York: Grossman.

svenska industrins konkurrenskraft och vinstutrymme (Feldt 1991: 23f). Man fjärmade sig från Keynes inflytelserika idéer om den offentliga sektorn som primus motor i ekonomin, och att det är genom expansion av denna som stater lyfts ur lågkonjunkturer.

Det verkar alltså som om olika delar av Sveriges samhällsliv någon gång i slutet av 1970- eller början av 1980-talet genomgick en ideologisk förändring. Den relativa konsensus som tidigare rådde kring den offentliga sektorns roll luckrades upp. Synen på vad som konstituerar det goda samhället blev en mer flitigt debatterad fråga än tidigare. Det är om orsakerna till denna ideologiska förändring – *höger vågen* – som uppsatsen handlar. Närmare bestämt är det den ideologiska omorienteringen bland *de svenska väljarna* som skall förklaras.

2. Vad var höger vågen?

Innan ett precist syfte kan formuleras, och innan frågor kan ställas till ett undersökningsmaterial, kommer jag i det här avsnittet presentera tre teorier om samhället. Ur dessa skall tre olika tänkbara förklaringar till den svenska höger vågen extraheras. Teorierna har en sak gemensam: de tar alla sin utgångspunkt i den ekonomiska nedgång som under 1970-talet gradvis synliggjordes i så gott som alla liberala demokratier.

Ett hegemoniskt projekt?

I sin doktorsavhandling *Högervåg* (1994) hävdar Kristina Boréus att en viktig förklaring till idéomsvängningen var organiserade försök från näringslivet att påverka opinionen (Boréus 1994:135f). Tanken är att ett nätverk av olika organisationer med mer eller mindre fast anknytning till SAF, från 1970-talet och framåt, ökade sina ansträngningar att nå ut med sitt budskap (Ibid: 111). Detta nätverk och dess strävan att få ökat gehör för sina idéer bar, enligt Boréus, vissa drag av att vara ett ”hegemoniskt” högerprojekt.

Verksamheten bedrevs, förutom när det gäller vissa sakfrågor som löntagarfonderna och kärnkraften, på så sätt att organisationer som ingick i ”högerprojektet” främst försökte att påverka samhällets elit. Några exempel: organisationen Näringslivets Presstjänst försedde ett stort antal tidningar med information. Bokförlagen Timbro och Ratio gav sedan bildandet 1978 ut ett otal böcker med marknadsliberala budskap. Projektet ”Den nya välfärden” hade till uppgift att samla ihop idéer och presentera dem som färdiga politiska förslag som överlämnades till politiker med förhoppningen att de skulle förverkligas (Ibid: 115f).

Organisationen Näringslivets Ekonomifakta hade – och har – till uppgift att förse opinionsbildare med fakta och information angående Sveriges ekonomi. Man byggde upp en stor mängd statistik om till exempel företagens utveckling. Informationen gick ut på att Sverige hade kommit på efterkälken när det gäller löner och tillväxt och att detta hade ett samband med de höga skatterna.

Boréus nämner ytterligare ett antal organisationer som ingick i högerprojektet. Gemensamt för dem alla var att de hade anknytning till SAFs medvetna försök att påverka opinionen bland Sveriges maktelit. Verksamheten var väl samordnad; en rad nyckelpersoner från näringslivets organisationer satt i de olika opinionsbildande organisationernas styrelser. Personöverlappningen var också omfattande inom nätverket av organisationer. De flesta av dessa ägdes eller finansierades dessutom direkt av SAF (Ibid: 110-125).

I första hand var det vissa nyliberala idéer, snarare än t.ex. konservativa sådana som fördes fram. Ett exempel är kravet att statens inflytande över samhället i allmänhet och näringslivet i synnerhet var för stort och borde minska. Äganderätten sågs som hotad och måste skyddas bättre (Ibid: 129ff).

Boréus undersöker genomslaget av det "hegemoniska högerprojektet" på ett antal olika debattarenor. Framför allt i tidningsdebatten visar det sig att en högervåg bröt igenom precis i slutet av 1970-talet eller i början av 1980-talet (Ibid: 173). Även här var det nyliberala idéer, främst sådana som gäller en bantning av den offentliga sektorn, fler privatiseringar och en allmän liberalisering av ekonomin, som ökat i omfattning. Kapitalismen ifrågasattes inte längre som ekonomiskt system. Några konservativa strömningar stod däremot inte att finna. Var inte konservatismen död så låg den åtminstone i koma, skriver Boréus (Ibid:233f).

Hur skall nu förhållandet mellan näringslivets satsningar och den registrerade ideologiska förändringen i samhället förstås? Vilken betydelse kan man tillmäta olika sociala och ekonomiska förändringar och hur viktiga kan egentligen en aktörs handlingar vara? Har Stig-Björn Ljunggren rätt i att

Uppfattningen att "högervågen" i all väsentlighet skulle vara en kreation av SAF:s ideologiproducenter är för besynnerlig för att tas på allvar (Ljunggren 1992: 393).

...

Den svenska högerens framgångar kan inte förklaras av att vissa kapitalintressen satsat på ideologiproduktion. Detta därför att högervågen är ett internationellt fenomen, som skulle ha påverkat den svenska tidsandan, oavsett näringslivets eventuella satsningar (Ibid: 399)..

Eller är Kristina Boréus på rätt spår när hon kontrar:

"Jag instämmer i att högervågen inte enbart kan förklaras av att "vissa kapitalintressen har satsat på ideologiproduktion". Den har föregåtts av ekonomiska och sociala förändringar och kan inte förklaras som resultatet enbart av framgångsrik propagandasatsning (Boréus 1994: 135).

...

Men det fanns inte ett enda givet svar på de ekonomiska problemen och de strukturella förändringarna i Sverige. Internationella ideologiska trender kan inte heller påverka ett land om de inte översätts till detta lands kultur eller åtminstone visar sin existens på ett tydligt och begripligt sätt. Det är denna funktion de "satsningar" som här har beskrivits har fyllt. För att högervågen skulle nå Sverige behövdes några som spred dess idéer och överförde dem till en svensk verklighet. (Ibid 135f)

I Kristina Boréus tes om SAF som en rationell aktör med stort inflytande på den politiska elitdebatten kan en tänkbar förklaring till en medborgerlig högervåg utvinnas. Framgent kallar jag förklaringen "det hegemoniska högerprojek-

tet”. Den går ut på att ett antal organisationer som haft nära anknytning till SAF och näringslivet satsade på opinionsbildande verksamhet gällande en viss typ av frågor, riktad till en viss typ av människor – makteliten. I centrum stod det privata näringslivet och hur detta bäst skulle fungera. Staten borde inte hämma näringslivet genom kontroll och höga skatter, menade man. Den offentliga sektorn var för stor och borde minskas till förmån för just den privata marknaden. Propagandan riktades mot politiker och andra makthavare. Idéerna letade sig in i elitdebatten först och spred sig sedan denna väg till folkopinionen.

Förklaringen skall inte förstås fristående från andra samhällsförändringar utan som ett komplement till dessa. Ekonomiska och sociala förändringsprocesser skapade förutsättningarna för högervågen. Men det krävdes att någon verkligen spred idéerna på ett sätt som var anpassat till svenska förhållanden.

För att förstå högervågen måste vi emellertid också ta hänsyn till ekonomiska och sociala förändringar. Det är denna funktion som uppsatsens två andra förklaringsansatser fyller. Jag börjar med en klassiker.

En reaktion mot postmaterialism?

Teorin om postmaterialismen är ett av samhällsforskningens vanligaste verktyg för att förklara olika efterkrigsförändringar i västerländska samhällen. Dess fader och främste företrädare är den amerikanske statsvetarprofessorn Ronald Inglehart. Han inleder sin mycket uppmärksammade bok *The Silent Revolution* (1977) med att slå fast att en värdeförändring har ägt rum i de västerländska samhällena och tar sin utgångspunkt i två hypoteser: *knapphetshypotesen* respektive *socialisationshypotesen*.

Knapphetshypotesen går ut på att människor tenderar att prioritera sådant de vill ha och upplever sig behöva, men som det för tillfället råder knapp tillgång på. Först, menar Inglehart, åtgärdar människan omedelbara, grundläggande behov och hot, snarare än sådana som upplevs avlägsna eller mindre hotfulla. Resonemanget är inspirerat av Abraham Maslows välkända behovshierarki i vilken värden och behov kan befinna sig olika ”högt”. Exempelvis är självförverkligande och livskvalitet ett ”högre” behov än mat för dagen och fysisk säkerhet. Tanken är att människan strävar efter att tillfredsställa de lägre behoven först (Inglehart 1977: kap 1; 1981: 881; 1990: kapitel 1).

Socialisationshypotesen innebär att de värden man formar under ungdomsåren och barndomen kommer att vara dominerande även när man blir vuxen. Har man växt upp under svåra förhållanden präglas man av detta under hela livet. Detsamma gäller om man växer upp under ekonomiskt välstånd. I det senare fallet prioriterar man mer abstrakta och – i Maslowsk mening – ”högre” värden resten av livet.

En konsekvens av de två hypoteserna blir att de äldre generationerna i dagens västsamhällen som upplevt krig och depressioner prioriterar fysisk och ekonomisk trygghet resten av livet. Kort sagt sådant det rådde knapp tillgång på under deras uppväxt. Generationer som däremot socialiserats under den fysiskt och ekonomiskt trygga efterkrigstiden kommer att prioritera ”högre värden”

som självförverkligande, välmående och livskvalitet eftersom de tar ekonomisk och fysisk trygghet för givna. Inglehart kallar de äldre "lägre" värdena för materialistiska och de nya "högre" värdena för post-materialistiska. Allt eftersom tiden har gått och generationerna bytts ut har en värdeförändring från materialism till postmaterialism ägt rum.

Inglehart hävdar att det främst är den "den nya medelklassen" som blivit postmaterialister. Vad som innefattas i detta ofta använda men vaga klassbegrepp är en delvis öppen historia. Klart är att det rör sig om välutbildade människor med anställning i den efter kriget växande tjänstesektorn. Kort sagt människor som varit gynnade av samhällsutvecklingen. Deras kunskaper har efterfrågats och den anställningssektor i vilken de förtjänat sitt levebröd har expanderat. Den nya medelklassens medlemmar har åtnjutit fysisk och ekonomisk trygghet och kommit att omfatta postmaterialistiska värderingar i mycket hög utsträckning (Minkenberg – Inglehart 1989: 90; Bennulf 1994:161).

Inglehart och den tyske statsvetaren Michael Minkenberg menar att 1970- och 1980-talens amerikanska "nykonservatism" var en reaktion mot den post-materialistiskt orienterade värdeförändringen och de åsikter de nya värdena fört med sig. Vissa grupper upplevde att de trots allt förlorat på samhällsutvecklingen och vände sig mot den. Nykonservatismen förde enligt detta synsätt samman grupper som kom att utgöra en medborgerlig koalition vars största fiende var den nya medelklassen och den nya postmaterialistiska agenda den infört. Materialistiska åsikter fick ökat utrymme och legitimitet i samhällslivet. I USA verkar den materialistiska reaktionen ha uttryckts av ett ökat intresse för traditionella, moraliskt orienterade värden och sakfrågor som nationalism, ett stärkande av lag och ordning och familjens ställning. Man var även negativt inställda till kvinnans frigörelse och rättighet till abort. Dessa sakfrågor var raka motsatser till det som prioriterats högst av den postmaterialistiska nya medelklassen. Materialisterna – de nykonservativa – förespråkade dessutom en kapitalistisk marknadsekonomi vilken borde försvaras mot angrepp utifrån av en stark krigsmakt. Man ville även reducera statens välfärdsuppgifter; den stora välfärdsstaten sågs som hämmande för den kapitalistiska marknaden. Marknaden antogs i sin tur vara andra ekonomiska system överlägsen när det gällde att producera materiellt välstånd. En större privat sektor med en mer oberoende ställning gentemot staten tilltalade därför materialisterna (Minkenberg – Inglehart 1989).

Den materialistiska nykonservativa reaktionen tänks utgöras av en medborgerlig koalition mellan stora grupper av den minskande industriella arbetarklassen och det som kallas "den gamla medelklassen". I det senare begreppet innefattas till exempel egna företagare och bönder, grupper vars ställning antas ha försvagats av samhällsutvecklingen och vars medlemmar sålunda förblivit materialister. De har aldrig blivit så materiellt och psykologiskt trygga att de kunnat "klättra uppåt" i behovshierarkin (Inglehart 1981: 889f; Minkenberg – Inglehart 1989).

Anledningen till att reaktionen mot postmaterialismen uppenbarligen blev extra synlig just under slutet av 1970-talet är av ekonomisk art. Andelen post-materialister i ett samhälle varierar med ekonomins tillstånd, menar man, även

om de värden en människa formar under uppväxtåren är mycket svåra att ändra på. När efterfrågan är hög och människor har det gott ställt på olika sätt, är postmaterialisterna fler än under lågkonjunkturer. Detta synsätt ligger i linje med knapphetshypotesen och är en tänkbar förklaring till de nya idéernas inträde. 1970-talet var ju en period med lägre tillväxt och fler ekonomiska problem än tidigare under efterkrigstiden.

Sammanfattningsvis förklarar teorin om en "materialistisk reaktion" den ideologiska förändringen på följande sätt: I den ekonomiska tillväxtexplosionens fotsår ägde under efterkrigstiden en värdeförändring rum bland medborgarna. Medborgarnas värderingar förändrades gradvis från materialistiska till postmaterialistiska i takt med att generationerna byttes ut. De nya generationerna saknade krigs- och depressionsupplevelser och hade växt upp i en kraftigt expanderande ekonomi. De kom att anta postmaterialistiska värden. När världsekonomin hamnade i en kraftig lågkonjunktur på 1970-talet synliggjordes skillnaderna mellan de olika värdena. Grupper som gynnats av samhällsutvecklingen, och som blivit postmaterialister, utmanades av de nykonservativa materialisterna vars åsikter fick gehör hos allt fler medborgare.

Men var det verkligen så att det var de som gynnats av samhällsutvecklingen som försvarade välfärdspolitiken och inte ville att den kapitalistiska marknaden skulle få expandera? Precis raka motsatsen har hävdats vilket vi skall se i nästa avsnitt.

En sprucken klasskoalition?

Den danske sociologen Gösta Esping-Andersen menar att den moderna välfärdsstaten alltför ofta betraktats som ett enda fenomen, gemensamt för de flesta västdemokratier. I alltför liten utsträckning har samhällsforskare tagit hänsyn till de stora skillnader som finns i hur man utformat välfärden i olika länder. Den grundläggande tanken är att välfärdsstatens karaktär och det sätt på vilket den byggts upp, inte bara har varit en effekt av samhällets historiska utveckling, utan även en mycket viktig faktor för den *framtida* utvecklingen (Esping-Andersen 1990:1ff; jfr.Rothstein 1994:176-188).

Esping-Andersen urskiljer tre typer av västliga välfärdsstater och kallar dessa för liberala, konservativa respektive socialdemokratiska. Sverige hör tillsammans med övriga skandinaviska stater till den sistnämnda kategorin.³ Karaktäristiskt för dessa är att man inte accepterat dualism och motsättningar mellan arbetar- och medelklass. Sociala serviceinrättningar och olika typer av bidrag har uppgraderats till en nivå som ligger långt över minimala överlevnadsbehov. Staten har garanterat medborgarna en mycket hög levnadsstandard.

Den socialdemokratiska typen av välfärdsstat samlar dessutom alla samhällsgrupper och klasser under ett universellt socialförsäkringssystem. Med detta menas att alla, inte bara de fattigaste, har tillgång till systemet samt att behovsprövning är relativt sällsynt. Detta universella system antas leda till en

universell solidaritet gentemot välfärdsstaten: *"All benefit; all are dependant; and all will presumably feel obliged to pay."* (Esping-Andersen 1990: 27f).

Typiskt för den socialdemokratiska välfärdsmodellen är inte bara att man byggt upp universella trygghetssystem med höga ersättningsnivåer. Staten har även tagit på sig uppgiften att skapa full sysselsättning. Detta har dels att göra med att man betraktar arbete som en rättighet, och lika viktigt som välfärdssystemet. Men man är även *beroende* av att full sysselsättning faktiskt uppnås. För eventuell arbetslöshet får staten betala ett högt pris i form av höjda utgifter i de generösa försäkringssystemen å ena sidan, och uteblivna skatteintäkter å den andra (Ibid: 27f).

Men vilka var den svenska socialdemokratis motiv för att bygga upp den generella välfärdsstaten? Varför drev inte ett arbetareparti en politik som mer specifikt gynnade just de mindre bemedlade arbetarna? Svaret är att man var tvungen att öka sin parlamentariska styrka om man överhuvudtaget ville ha något att säga till om. Det var troligt att ett arbetareparti skulle vara oförmögert att producera egen parlamentarisk majoritet. Det var bland annat av denna anledning man började rikta sin politik mot även andra än arbetare.⁴ Den strategiska omsvängningen reflekteras i Per-Albin Hanssons folkhemsretorik från sent 1920-tal. Välfärdsstaten skulle vara ett hela folkets hem, inte bara arbetarklassens.

Esping-Andersen hävdar att klasskoalitioner som formats i praktisk politik varit en mycket viktig faktor för välfärdspolitikens utformning. Dessa koalitioner har i huvudsak haft två utseenden i Sverige. Under mellankrigstiden var det främst jordbrukarklassen som utgjorde arbetarnas partner. Socialdemokraterna och bondeförbundet gjorde som bekant upp vid ett flertal tillfällen. I takt med att de svenska jordbrukarna har blivit allt färre har socialdemokratin försökt – och lyckats med – att locka till sig den expanderande medelklassen. Den generella grundtanken i den svenska välfärden har kombinerats med försäkringar där ersättningarnas storlek avgjorts av individens inkomst, något som antas attrahera medelklassen. Enligt Esping-Andersen har systemets utformning, den socialdemokratiska modellen, gjort att välfärdsstaten åtnjutit ett starkt och stabilt elektoralt stöd i nästan alla sociala grupper.

Den utformning som välfärdsstaten fick har haft stor betydelse för hur samhället strukturerats. I det svenska fallet har andelen anställda inom den offentliga sektorn ökat mycket kraftigt samtidigt som den industriella sektorn där de klassiska arbetarjobben fanns minskat. De många offentliga nytillskotten har mestadels varit renodlade serviceyrken inom till exempel utbildning och sjukvård. Klasstrukturen har förändrats; medelklassen har vuxit på bekostnad av arbetarklassen. Detta beroende dels på teknologisk och ekonomisk utveckling, men också på den förda politiken. Inkomstskillnader har jämnats ut, fler har haft chansen att utbilda sig och bli "klassresenärer".

Esping-Andersen menar att den socialdemokratiska välfärdsstatens framtid hänger på medelklassens stöd. Grunden för stödet är att även medelklassen känner att de har något att tjäna på välfärdsstaten, vilket också blir fallet om bidrag och försäkringar gäller alla och inte behovsprövas. Om ersättningsnivåer dessutom i stor utsträckning relateras till inkomst skräddarsys systemet

efter medelklassens förväntningar. Denna medelklass kommer inte nöja sig med bara grundläggande ersättning som räddar livhanken, utan kommer kräva att dessa matchar den allmänna inkomstnivån. Om inte en kontinuerlig uppgradering av bidrag, service och verksamheter är risken att många kommer att favorisera privata lösningar istället för offentliga (Ibid: 68ff, se även Svensson 1994).

Den socialdemokratiska välfärdsstatens akilleshäla är att medelklassens stöd är mycket dyrköpt. Att ständigt expandera och förbättra den sociala servicen och försäkringssystemen kräver att skatteunderlaget maximeras, alltså full sysselsättning. Få människor kan i praktiken vara beroende av staten. I Sverige kunde arbetslösheten länge hållas tillbaka, till stor del genom den offentliga expansionen. Men ett sådant förfarande är förenat med höga kostnader. Risken att staten måste skuldsätta sig blir överhängande (Esping-Andersen 1990: 223ff; Eklund 1990: 40f).

Ett alternativt sätt att bemästra detta kostnadsproblem skulle kunna vara att sänka de offentliganställdas löner. Men eftersom en centralstyrd "solidarisk lönepolitik" har förts i Sverige måste en sådan lönesänkning spridas över hela ekonomin. Detta har visat sig vara mycket svårt, åtminstone fram till 1990-talet. Att sänka endast de offentliganställdas löner skulle dessutom vara dubbelt osolidariskt eftersom det främst är kvinnor som fått jobb i den expanderande offentliga servicesektorn. Esping-Andersen gör problematiken levande:

... one might easily imagine a war between (largely) male workers in the private sector and (largely) female workers in the welfare state. If this, indeed, is a likely outcome, Swedish social democracy can only hope that the bonds of marriage are strong enough to weather the storm of economic warfare. (Ibid 1990: 227)

Förklaringen till höger vågen som kan härledas ur Esping-Andersens resonemang kallar jag här "den spruckna klasskoalitionen". Den förklarar höger vågen, i socialdemokratiska välfärdsstater, med att många medlemmar av den stora, välbärgade medelklassen inte längre upplever sig tjäna på statens välfärdsarrangemang. Det som försvinner via skattsedeln, upplever man, vägs helt enkelt inte upp av sådant man får tillbaka. Anledningen är att välfärdsarrangemangen på grund av ekonomisk stagnation och arbetslöshet, från 1970-talet och framåt, inte kunnat byggas ut i den takt som förväntats och krävts. Man börjar därför bli allt mer positivt inställd till privata välfärdsalternativ. Den offentliga sektorns verksamheter och program kom att uppfattas som mindre och mindre berättigade. Den solidariska lönepolitiken parad med löfena om full sysselsättning har gjort att staten fått ytterligare svårigheter att lösa sitt kostnadsproblem. Medelklassen tjänar inte längre på den socialdemokratiska välfärdsstaten och därmed är inte heller alla beredda att betala för den. Klasskoalitionen har spruckit.

3. Uppgiften

Syfte, hypoteser och frågeställningar

Ur tre olika teorier om samhället har jag extraherat tre olika tänkbara förklaringar till högervågen i Sverige. Uppsatsens syfte är att utifrån dessa tre olika förklaringsansatser analysera högervågen i den svenska folkopinionen. I vilken utsträckning var förändringen ett hegemoniskt högerprojekt, en reaktion mot postmaterialismen respektive resultatet av en sprucken klasskoalition? Syftet uppfylls genom empiriska test av följande hypoteser.

Om högervågen var ett hegemoniskt, opinionsbildande projekt som fick genomslag i elitdebatten först, kan följande väntas ha inträffat i folkopinionen:

- Just sådana åsikter som drevs av det hegemoniska projektet skall ha fått ökat genomslag. De frågor SAF satsade på var sådana som hade med det privata näringslivets frihet att göra och statens inflytande över detta näringsliv. Frågor som rörde en minskning av statens åtaganden och den offentliga sektorn i allmänhet var också centrala.
- Högervågen bör ägt rum först, och varit störst hos människor som tar del av den politiska debatten i massmedierna. Detta eftersom SAF:s opinionsbildning riktades i första hand till Sveriges maktelit, varför opinionsbildningen enligt förklaringsansatsen tänks ha fått genomslag i massmediedebatten först.
- Högervågen bör ha satt igång precis i slutet av 1970-talet eller alldeles i början av 1980-talet eftersom det var då den fick genomslag i debatten på elitnivå.

Om högervågen istället var en reaktion mot postmaterialismen bör detta ha lett till att:

- Högervågen var nykonservativ till sin karaktär. Med detta menas att den dels bestod av åsikter som försvarade det privata näringslivet och marknadsekonomi, vilka i sin tur antas tilltala människor med materialistiska värden. Men högervågen bör också ha inneburit att ett antal konservativa åsikter av moralisk karaktär fått ökat genomslag. Detta eftersom man skulle ha vänt sig mot typiska postmaterialistiska värden vilka kan sägas vara de konservativa åsikternas motsats.
- Det bör ha varit människor i de äldre generationerna, och människor med materialistiska värderingar som i första hand drogs med i högervågen. Att det även handlar om de äldre beror på att de är socialiserade under hårdare förhållanden som världskrig och depressioner då det rått knapp tillgång på materiell och fysisk trygghet. Därför har de aldrig antagit postmaterialistiska värden.
- Den ”nya medelklassen”, dvs den växande skaran av välutbildade tjänstemän skall inte ha omfattats av högervågsåsikterna i särskilt stor omfattning eftersom det främst är dessa som enligt teorin är postmaterialister. De som gått i spetsen för den ideologiska förändringen skall istället ha varit vad

Inglehart kallar den ”gamla medelklassen”, dvs företagare och jordbrukare. Stora delar av arbetarklassen bör också ha förändrat sina åsikter då dessa heller aldrig skulle ha blivit postmaterialister. Samhällsutvecklingen har inte gynnat dem och de har aldrig kunnat avancera uppåt i Abraham Maslows behovstrappa.

Om följande hypoteser visar sig vara riktiga ökar tilltron till teorin om att högervågen var en sprucken klasskoalition:

- Högervågens åsiktsinnehåll skall främst ha inneburit en ökat positiv inställning till privata marknadsalternativ till den offentliga sektorns välfärd och till sänkningar av olika bidrag.
- Den grupp som dragit tillbaka sitt stöd för välfärdsstaten skall främst ha varit den växande medelklassen bestående av i första hand tjänstemän eftersom det främst är dessa som ”kräver” välfärd av ständigt ökande kvantitet och kvalitet.

Hypoteserna ovan uttalar sig om tre saker när det gäller folkopinionen och högervågen: Olika typer av åsikter, olika samhällsgrupper i vilka åsikterna fick ökat genomslag samt olika former av explicita eller implicita tidsangivelser om när detta skulle ha skett. Iakttagelsen förser mig med två övergripande frågeställningar: (1) När ägde högervågen rum hos det svenska folket och vilket var dess åsiktsmässiga innehåll? (2) I vilken utsträckning och vid vilka tidpunkter omfattades olika samhällsgrupper av högervågen?

Men innan frågeställningarna är mogna att besvaras skall jag berätta vad jag menar med begreppet högervåg, samt hur detta begrepp här kommer att operationaliseras.

Till höger och vänster

Som högerideologier betraktar jag *nyliberalism* och modern konservatism – *nykonservatism*. Med *högervåg* menar jag en markant ökning av någon eller båda dessa ideologiers omfattning och inflytande i samhället.

Boréus lyfter fram ett antal hörnstenar i den inflytelserika ideologin *nyliberalism* (Boréus 1994: 72-79). De två kanske viktigaste är:

- *Statsidealet*. Uppfattningar om hur detta ser ut varierar mellan olika nyliberala tänkare men gemensamt för dem är åsikten att statens omfattning och inflytande bör vara avsevärt mindre än i den moderna välfärdsstaten.
- *Marknadsidealet*. När statens ansvarsområde minskas är det den kapitalistiska marknaden som bör växa på den förras bekostnad. Marknadens sätt att fungera är något eftersträvsvärt och staten bör minimera eller minska sitt inflytande över denna.

Den andra viktiga högerideologin är *nykonservatismen*. Termen refererar vanligtvis till en idéskola som fick ökat genomslag i USA i slutet av 1970-talet. De viktigaste inslagen var dels ett grundläggande stöd för marknadsekonomi och kapitalismen. Men även att man poängterade vissa klassiska konservativa, moraliska värden och idéer. Exempel på sådana är en positiv inställning till kvinnans och religionens traditionella roll, samt till fosterlandet och den egna na-

tionaliteten. En annan central ingrediens var att man kritiserade den moderna välfärdsstaten för att vara överlastad. Denna överlastning, menade man, skulle ha lett till att staten tappat i auktoritet (se t.ex. Steinfels 1979).

Det förtjänar ett påpekande att man inte är nyliberal eller nykonservativ bara för att man råkar instämma i någon av ideologiernas huvudkomponenter. Det är istället *kombinationen* av idéer som är avgörande. Nyliberalismens huvudkomponenter är statsidealet och marknadsidealet. Nykonservatismens mest karaktäristiska drag är att man kombinerar liberala och konservativa åsikter.⁵ Att många urskiljer nykonservatismen som *en* ideologi beror sannolikt på att inflytelserika politiska aktörer, t.ex. Margaret Thatcher, Irving Kristol och Ronald Reagan har kombinerat just sådana liberala och konservativa idéer (Boréus 1994: 99).

De åsikter som enligt uppsatsens tre förklaringsansatser var centrala i höger-vågen kan betraktas som antingen nyliberala eller nykonservativa. En konsekvens av t.ex. resonemanget om den spruckna klasskoalitionen är att högervågen bestod av just nyliberala åsikter som minskad vilja att betala skatt, ökad vilja att skära i den offentliga sektorn och en ökad efterfrågan på privata, marknadsstyrda alternativ till den offentliga välfärden. På samma sätt kan Ronald Ingleharts materialistiska reaktion sägas vara en högervåg, såsom jag här har diskuterat begreppet. Men enligt denna teori var den istället nykonservativ. Materialisterna antas visserligen på nyliberalt manér försvara en kapitalistisk marknadsekonomi, men samtidigt kombinera detta med att stryka under ett antal konservativa värden och åsikter. Den tredje teorin, det hegemoniska högerprojektet, tänks leda till en i huvudsak nyliberal högervåg där det främst är sådana frågor som är av intresse för det privata näringslivet som fokuseras.

Högervågen operationaliserad

Högervågen skall här mätas i första hand med hjälp av ett antal åsiktsfrågor som under årens lopp ställts i de valundersökningar som genomförts vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. De frågor som jag skall använda mig av är sådana som mäter åsikter längs den åsiktsdimension som traditionellt dominerat svensk politik, d.v.s. vänster-högerdimensionen.

En åsiktsdimension existerar när medborgare i ett antal politiska sakfrågor bildar ideologiskt, tolkningsbara sammanhängande mönster. Det går då att uppmäta statistiska samband mellan människors åsikter i sådana sakfrågor. Inom väljarforskningen brukar man använda åsiktsdimensioner för att mäta olika ideologiers omfattning och inflytande. Om medborgarnas åsikter på ett logiskt konsistent sätt förskjuts längs en empiriskt konstaterad åsiktsdimension, så antar man att något har hänt med deras bakomliggande ideologi (Benulf 1994: 203f).

Det är även på detta vis jag skall operationalisera ideologisk förändring. Dock med den viktiga skillnaden att jag separerat två olika högerideologier från varandra, och avser att mäta båda. Detta är inte vanligt inom svensk väljarforskning. Man brukar istället tala i övergripande termer om "högerideologi". Mera sällan diskuteras vilka *olika* bakomliggande ideologier och tanke-

system som kan tänkas motivera en individs placering längs vänster–högerdimensionen. Detta förhållningssätt⁶ fungerar visserligen om man empiriskt vill konstatera en ideologisk förändring. Men om man som jag även söker *förklaringar* till den ideologiska förändringen krävs ett mer detaljerat analysredskap.

När det gäller de *nyliberala* frågor som slår fast ideal för staten och dess verksamhet finns flera lämpliga intervjufrågor i valundersökningarna. En är inställningen till förslaget att minska den offentliga sektorn, men det finns även en som specifikt mäter attityden till sociala bidrag. Dessutom ställdes en fråga om vad man ansåg om förslaget att sänka skatten på höga inkomster under åren 1976–1988. Genom att använda denna inkluderas även en aspekt av statens inkomster. De övriga handlar ju på ett eller annat sätt om utgifterna.

Även när det gäller att mäta åsikter som har att göra med nyliberalismens marknadsideal är materialet generöst. De mest valida frågorna är dels en som undrar om man vill satsa på ett samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi. Frågan kompletteras av en som undrar vad man anser om förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet.

Om det är förhållandevis lätt att mäta nyliberalism med hjälp av undersökningsmaterialet så är det betydligt mer problematiskt med *nykonservatism*. I valundersökningen 1991 ställdes emellertid tre mycket användbara frågor av nykonservativ karaktär. Dessa gällde inställningen till att satsa på ett samhälle som i högre grad prioriterade familjens ställning, lag och ordning respektive svenska traditionella värden. Det var precis denna typ av åsikter som t.ex. Margaret Thatcher och Ronald Reagan kombinerade med nyliberala influenser. Problemet är att detta var första gången som frågorna ställdes vilket omöjliggör analyser över tid. För att kompensera detta kommer jag att ”lägga pussel” med andra nykonservativt *orienterade* åsiktsfrågor som förekommit i undersökningarna vid olika tillfällen. De frågor som kommer att analyseras är inställningen till abort, pornografi, kristna värden och försvarsutgifterna.

Förutom åsiktsfrågorna kommer en vänster–högerskala användas. Respondenterna får här *själva* placera in sig på en skala mellan 0 och 10, där 0 betyder att man står långt till vänster och 10 att man står långt till höger.

4. Högervägen och dess åsiktsinnehåll

Vänster och höger som en skala.

I valundersökningarna har det sedan 1968 förekommit en fråga där de intervjuade blivit ombudda att placera in sig själva på en elvgradig skala mellan 0 och 10, där 0 betyder att man står långt till vänster och 10 att man står långt till höger. Tabell 1 visar hur svenskarna själva har upplevt sina placeringar längs skalan mellan 1968 och 1991.

Under denna tidsperiod ägde en kraftig högerförskjutning rum. 1968 fanns en klar vänsterövertikt med ett balansmått på -12. 1991 var det istället 17 procentenheter fler svenskar som placerade sig till höger än vänster. Notabelt

Tabell 1. Svenska folkets självuppskattade positioner längs vänster–höger-skalan 1968-1991.

Totalt	1968	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
Balansmått	-12	-8	-7	-6	-1	5	0	17
Medelvärde	4,7	4,9	4,9	4,9	5,0	5,2	5,0	5,5
(N)	2562	2291	2474	2363	2362	2352	2137	2077
Efter partisympati (medelvärden)								
Vänsterpartiet	2,0	2,1	2,1	2,0	2,4	2,6	2,5	2,6
Socialdemokraterna	3,5	3,9	3,9	3,4	3,5	3,6	3,8	3,8
Centern	5,6	5,5	5,6	5,6	6,2	6,2	5,9	6,1
Folkpartiet	6,2	6,1	5,6	5,9	6,0	6,2	6,4	6,4
Moderaterna	8,0	7,3	7,4	7,3	7,6	7,7	7,7	7,5
Kristdemokraterna	-	-	-	5,5	5,7	6,5	5,6	6,4
Miljöpartiet	-	-	-	-	4,8	5,0	4,6	4,5

Kommentar: Balansmåttan har erhållits genom att ta andelen till höger om mitten (5) minus andelen till vänster om mitten.

är att endast 27 procent av befolkningen placerade sig till vänster om mitten 1991.

Förändringen ter sig lika dramatisk om man analyserar medelvärden. I slutet av 60-talet var detta 4,7 vilket är klart till vänster om mitten. Under 1970-talet låg medelvärdet på en stabil nivå på 4,9 för samtliga tre valår. I slutet av 1970-talet eller början av 1980-talet inträdde så en högerförskjutning. Mellan 1979 och 1985 ändrades medelvärdet från 4,9 till 5,2. Efter en tillfällig tillbakagång 1988 hamnade det på rekordnivån 5,5 1991.

När man analyserar självupplevd vänster–högerplacering hos människor med olika partisympati är förloppet snarlikt det som ovan konstaterats för hela befolkningen. Högerglidningen var ett faktum hos samtliga partiets sympatisörer. Mellan 1968 och 1979 hände dock inte speciellt mycket i detta avseende. Samtliga positioner var oförändrade eller försköts till och med något åt vänster. Från och med 1979 och under hela 80-talet kan man emellertid notera en tydlig högerförskjutning i alla grupper av partisympatisörer.

Precis som i den univariata analysen av hela svenska folkets vänster–högerpositioner så kan en viss avmattning i högervägen noteras mellan 1985 och 1988. Gemensamt för alla partiets anhängare är dock att vänsterglidningen under dessa tre år inte ”väger upp” högertendensen mellan 1979 och 1985. Dessutom fortsatte vissa grupper som s- och fp-väljare att gå åt höger under denna mandatperiod.

Efter 1988 återupptogs högertendensen. För samtliga partiets anhängare förutom miljöpartisterna ökade medelvärdet under denna period. Genomsnittet för hela befolkningen steg från 5,0 till rekordnoteringen 5,5 1991. Detta år var även högervägens sista, något som visats i tidigare undersökningar. Under åren närmast efter 1991 ägde en kraftig vänsterförskjutning rum (Kumlin 1995: 27; Gilljam – Holmberg 1995: 143).

En relevant fråga är vad svarspersonerna menar när de säger att de befinner sig till vänster, i mitten respektive till höger. Klart är att det som valundersökningarnas subjektiva vänster–högerskala mäter på något sätt är meningsfullt

Tabell 2. Korrelationen mellan människors subjektiva placering på vänster-högerskalan och åsikter i olika sakfrågor (Pearsons r).

Åsikt	1976	1985	1991	Genomsnittlig korrelation
Satsa på ett samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi	-	0,54	0,48	0,51
Minska den offentliga sektorn	-	0,46	0,39	0,43
Minska de sociala bidragen	-	0,39	0,29	0,34
Minska det statliga inflytandet över det privata näringslivet	0,33	0,39	0,37	0,36
Sänka skatten på höga inkomster	0,31	0,35	-	0,33
Minska försvarsutgifterna	-0,24	-0,30	-0,27	-0,27
Satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll	-	0,20	0,20	0,20
Satsa på ett samhälle med mer lag och ordning	-	-	0,18	0,18
Begränsa rätten till fri abort	-	-	0,04	0,04
Satsa på ett samhälle som stärker familjens ställning	-	-	0,09	0,09
Satsa på ett samhälle som slår vakt om traditionellt svenska värden	-	-	0,07	0,07
Förbjuda alla former av pornografi	0 02*	0,06	0,12	0,07

* = ej signifikant på 95-procentsnivån

Kommentar: Vänster-högerskalan går mellan 0 = vänster och 10 = höger. Övriga frågor är kodade från 1 = dåligt förslag 2 = varken bra eller dåligt förslag 3 = bra förslag.

för väljarna. Annars skulle knappast de olika partiernas sympatisörer placerat sig "rätt" på skalan år efter år. De skulle knappast heller förflytta sig längs skalan på ett såpass systematiskt sätt som de har gjort. Men vad är det som skalan mäter konkret? Vilket idéinnehåll ryms i begreppen höger och vänster? Tabell 2 visar sambandet mellan ståndpunkter i ett antal olika tänkbara vänster-högerfrågor och subjektiv placering på vänster-högerskalan 1976 till 1991.

De åsikter som uppvisar ett starkt samband är framför allt sådana som rör näringslivets ställning och statens förhållande till detta, samt de som behandlar den offentliga sektorns storlek och utgiftsnivå. Det förstnämnda området kan sägas representeras av åsikterna "satsa på mer marknadsekonomi...", "minska statens inflytande över näringslivet" och "öka löntagarnas inflytande".

Att attityder till statens storlek och utgiftsnivå har ett starkt samband med vänster-högerskalan återspeglas av påståendena "minska den offentliga sektorn" respektive "de sociala bidragen". Vad frågan om att sänka skatten på höga inkomster mäter är mer problematiskt att uttala sig om. Eventuellt skulle också en positiv inställning till denna utsaga kunna tas som intäkt för att man principiellt vill dra ner på statens åtaganden och utgifter. Men det skulle lika gärna kunna indikera en allmän inställning till vad som är rättvist, och inte något principiellt ställningstagande med avseende på statens storlek.

Flera av de tänkbara höger-vänsteråsikterna i tabell 2 samvarierar emellertid inte med den självupplevda vänster-högerpositionen i någon nämnvärd ut-

sträckning. Detta gäller framför allt sådana frågor som var centrala inslag i thatcherismen och den amerikanska nykonservatismen. Varken en positiv inställning till abort- och pornografiförbud, traditionella svenska värden eller ett stärkande av familjens ställning uppvisar något nämnvärt samband.

Ett centralt inslag i nykonservatismen var att man betonade kristendomens roll parallellt med att ett starkt försvar och mer lag och ordning förespråkades. I den svenska väljarkåren finns ett visst samband mellan inställningen till att minska försvaret (-0,27), inställningen till ett mer "kristet" samhälle (0,20), och vänster-högerskalan. Korrelationen för åsikten att satsa på mer lag och ordning var 0,18. Dessa samband är emellertid avsevärt svagare än de för åsikter som avser staten, marknaden och förhållandet mellan dessa.

Om en respondent säger sig stå "långt till höger" så betyder det alltså i första hand att han/hon troligen anser att den offentliga sektorn och dess utgifter bör minskas. Det privata näringslivet bör dessutom få växa fritt från statlig inblandning och kontroll, anser man och tar samtidigt avstånd från tanken på ett socialistiskt samhälle.

Mellan 1985 och 1991 sjönk emellertid flera av sambanden i styrka. Vad människor faktiskt tyckte i olika saksfågor blev alltså svagare kopplat till hur de subjektivt *upplevde* sig själva och sin position i vänster-högerkonflikten. Detta förefaller märkligt eftersom det skedde under slutet av 1980-talet då högerförskjutningen längs vänster-högerskalan var mycket kraftig. Man kan diskutera olika förklaringar till fenomenet. En tänkbar sådan är att det sena åttiotalets högerglidning längs vänster-högerskalan inte i första hand var relaterad till realpolitiska åsikter, utan till en allmänt ökad negativ klang i ordet vänster. Detta skulle i sin tur kunna bero på många saker, t.ex. kommunismens fall i Östeuropa och andra liknande influenser utifrån (jfr. Gilljam – Holmberg 1993: 133).

Vilka åsikter ökade i omfattning?

Ännu är det för tidigt att besvara uppsatsens första frågeställning om vilket ~~åsiktsinnehåll-högervågen-hade.~~ Det kan ju hända att även frågor som inte har samband med vänster-högerskalan har ökat i omfattning. Skalan mäter ju inte alla de tänkbara högeråsikter som diskuterades i kapitel 3. Det är alltså nödvändigt analysera de olika tänkbara högeråsikternas faktiska utbredning över tid.

Hur svenskarnas inställning i de valundersökningsfrågor som jag tidigare beslutat mig för att använda har utvecklats över tid presenteras i tabell 3. Åtminstone två av åsikterna följer samma utvecklingsmönster som placeringen på vänster-högerskalan gjorde. Dessa är de som rör ett samhälle med mer företagsamhet samt en minskning av den offentliga sektorn. Båda uppvisar en klar högerförskjutning under 1980-talet. Mellan 1985 och 1988 ägde en viss vänsterglidning rum, men inte så långt som till 1979 års situation. Efter denna tillfälliga avmattning skedde så den största högerförskjutningen mellan 1988 och 1991.

Frågan om vad man anser om förslaget att minska statens inflytande över näringslivet har också stora likheter med den hittills konstaterade utveckling-

Tabell 3. Svenska folkets åsikter i olika frågor 1976 -1991 (balansmätt).

Åsikt	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Satsa på ett samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi	-	-	33	42	46	38	50
Minska den offentliga sektorn	-	-	-	-8	1	-4	23
Minska det statliga inflytandet över det privata näringslivet	19	12	8	-1	24	-	36
Minska de sociala bidragen	-	-	13	5	-7	-8	13
Sänka skatten på höga inkomster	-38	-36	-	-	-34	-27	-
Minska försvarsutgifterna	-16	-16	-8	2	12	23	-8
Satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll	-	-	-	-5	-9	-	-12
Förbjuda alla former av pornografi	1	30	31	16	38	-	10
Begränsa rätten till fri abort	-	-	-	-39	-	-	-43

Kommentar: När det gäller samhällsfrågorna har de svarande placerat in förslaget på en skala mellan 0 och 10 där 0 betyder mycket dåligt och 10 mycket bra. Balansmättet har erhållits genom att ta andelen som svarade 6-10 minus andelen som svarade 0-4. Övriga balansmätt har erhållits genom att ta andelen som tyckte att respektive förslag var ganska eller mycket bra minus andelen som tyckte att förslaget var ganska eller mycket dåligt. Ett positivt värde på ett balansmätt innebär procentuell högerövertikt och att ett negativt värde innebär procentuell vänsterövertikt.

en. Skillnaden är att högerförskjutningen i frågan började något senare, närmare bestämt 1982. Den visade kraftig högertendens till 1985 då de som tyckte förslaget var bra var 24 procentenheter fler än de som tyckte att det var dåligt. Motsvarande balansmätt var -1 år 1982. Mellan 1985 och 1991 ökade högerövertikten ytterligare till 36 procentenheter. Om det fanns en tillfällig vänster-tendens mellan 85 och 88 går inte att uttala sig om eftersom frågan inte ställdes i 1988 års valundersökning.

Varken åsikten att man bör minska de sociala bidragen eller sänka skatten på höga inkomster ökade till en början i nämnvärd omfattning. Detta trots att analysen av tabell 2 visade att de hade ett relativt starkt samband med vänster-högterskalan.⁷ Förslaget om sänkta sociala bidrag minskade istället i popularitet mellan 1980 och 1988. Balansmättet sjönk under dessa år från 13 till -8, för att sedan gå upp till 13 procents högerövertikt 1991. Även när det handlar om inställningen till sänkt skatt på höga inkomster kan man skönja en positivare attityd, men i detta fall efter 1985.

Fler och fler svenskar blev mellan 1979 och 1988 motståndare till att minska försvarsutgifterna. Under de tre därpå följande åren återställdes opinionsbalansen till 1980 års nivå. Inställningen till försvaret verkar vara kopplade till andra faktorer än sådana som är relaterade till högervägen. Exempelvis ökade motviljan till att skära på försvarskostnaderna mellan 1985 och 1988. Detta samtidigt som andra plausibla högervägsåsikter minskade i omfattning. Dessutom minskade den negativa inställningen till försvarsnedskärningar i omfattning samtidigt som högervägen verkar ha varit som kraftigast, det vill säga mellan 1988 och 1991. En gissning är att detta hade att göra med berlinmurens fall och den förändrade internationella hotbilden.

Inte heller de andra två typiskt nykonservativa åsiktsfrågorna om kristna värden och pornografiförbud verkar ha varit delar i högervägen. Inställningen till samhället som prioriterar kristna värden har istället blivit mer negativ under

1980-talet. Motståndet mot pornografi ökade visserligen någorlunda stadigt, men den största ökningen skedde mellan 1976 och 1979. Detta var innan frågor som gällde stat och marknad hade börjat högerförskjutas. Dessutom minskade pornografimotståndet i början av 1980-talet, samtidigt som högervägen uppenbarligen satte igång.

Vilka åsikter hänger ihop med varandra?

För att kunna uttala sig om vad som var den ideologiska förändringens idégods räcker det inte med att man vet vilka åsikter som blev vanligare i folkopinionen. Man bör också ha kännedom om huruvida och på vilket sätt dessa olika åsikter hänger samman med varandra hos medborgarna. Detta har jag tidigare analyserat på annan plats. Jag fann då att nästan samtliga av de starkaste sambanden mellan olika tänkbara högervägsåsikter kan uppmätas mellan åsikter rörande nyliberalismens marknads- respektive statsideal. Medborgares åsikter om den offentliga sektorns storlek, marknadsekonomi och statens inflytande över det privata näringslivet samvarierar tämligen starkt med varandra. Korrelationen är över 0,30 för alla kombinationer av sådana åsikter. Frågorna om att minska de sociala bidragen och att sänka skatten på höga inkomster ligger lite lägre när det gäller samvariationens styrka. Slutsatsen är ändå: är man nyliberal i en fråga så är man det förmodligen också i en annan (Kumlin 1995: 36ff).

Även nykonservativa åsikter samvarierar inbördes. De gör det emellertid inte med lika stor styrka som de nyliberala åsikterna. Kombinationer av nykonservativa åsikter uppvisar betydligt svagare samband. Detta gäller t.ex. frågorna om abort, kristna repektive svenska värden och pornografi. För samtliga nykonservativa kombinationer ligger korrelationen under 0,27. Många ligger *långt* under detta värde. Konservatismen är alltså inte en lika sammanhängande ideologi som nyliberalismen bland svenska medborgare (Ibid).

Nyliberala och konservativa åsikter visar upp svaga samband med varandra. Att en människa anser att den offentliga sektorn bör minska till förmån för den privata marknaden ökar alltså inte nämnvärt sannolikheten att hon uppskattar en starkt ställning för familjen eller ett porrförbud, för att ta ett par exempel.

Sammanfattningsvis är det nyliberala åsikterna inbördes som uppvisar starkast samband. Därefter kommer de nykonservativa åsikternas inbördes samvariation som är svagare än de nyliberala frågornas. Sist kommer olika kombinationer av nyliberala och nykonservativa åsikter vilka endast uppvisar mycket svaga samband med varandra (Ibid).

När ägde högervägen rum och vilket var dess innehåll?

Jag har så här långt presenterat resultat avsedda att ge svar på uppsatsens första frågeställning. Den gällde när högervägen ägde rum och vilket som var dess åsiktsmässiga innehåll. Jag sammanfattar svaren i punktform.

- En högerväg ägde rum hos det svenska folket mellan 1979 och 1991. Den tilltog i styrka fram till 1985 för att sedan gå tillbaka en aning mellan 1985 och 1988. Under åren 1988 till 1991 ökade högervägen som mest i styrka.

Efter 1991 tycks höger vågen ha upphört att döma av människors subjektiva placering på vänster–högerskalan.

- De åsikter som ökade i omfattning var i första hand sådana som handlar om statens uppgifter och storlek, samt dess förhållande till det privata näringslivet.
- Högerståndpunkter som handlar om mer specifika delar av statens inkomster och utgifter blev mer vanliga först i slutet av 1980-talet. Viljan att minska sociala bidrag och sänka höginkomstskatter är exempel på detta. Ökningen är emellertid mindre tydlig än den som konstaterats för de mer abstrakt ideologiska frågeformuleringarna om staten och näringslivet.
- De frågor som visar störst högerförskjutning mellan 1979 och 1991 är även de som har starkast samband med människors position på vänster–högerskalan. Det är just sådana frågor som rör omfattningen av statens åtaganden och dess kontroll och inflytande över näringslivet, som i första hand är politiserade längs skalan. Människors svar på frågorna är förhållandevis konsistenta: Befinner man sig till höger i en fråga av denna typ, så gör man det förmodligen också i en annan.
- De typiskt nykonservativa åsikterna ökade inte i lika stor omfattning under 1980-talet. Undantaget är attityden till försvarsutgifterna. Svenskarna blev nämligen mer försvarsvilliga under detta decennium. Men attityden till försvaret har varken starka samband med vänster–högerskalan eller någon av de ovanstående åsikter som på ett mer uppenbart sätt var del av höger vågen.
- De övriga nykonservativa åsikterna som mätts har inte ökat i omfattning. Dessa är dessutom svagt eller obefintligt samvarierande med vänster–högerskalan.
- Inte heller är sambanden mellan olika nykonservativa åsikter inbördes särskilt starka. I Sverige är nykonservatismen alltså inte ett konsistent system av uppenbart sammanhängande åsikter. De nykonservativa frågorna har dessutom mycket lite att göra med vänster–högerkonflikten.

5. Vem surfade på höger vågen?

En av huvudslutsatserna hittills är att höger vågen ägde rum mellan 1979 och 1991. En viss, högst tillfällig avmattning kunde noteras mellan 1985 och 1988. Man kan diskutera vad denna mattning berodde på. En omedelbar reflektion är att frågorna om statens storlek och inflytande kan ha trängts undan av den intensiva miljödebatt som fördes i samband med valet 1988. Höger vågen fick sannolikt temporärt ge vika för algbloomingar och krassliga sålar. Kanske har en valrörelse aldrig dominerats så kraftigt av en viss typ av frågor. Månaderna innan valet präglades dessutom av ett uppskruvat intresse kring den så kallade Ebbe Carlsson-affären, snarare än politiska sakfrågor. En annan faktor som diskuterats i olika sammanhang är mordet på Olof Palme. Socialdemokraterna hade mycket höga opinionssiffror efter den tragiska händelsen. Det är inte otänkbart att människors sympati för det statsbärande partiet i den svåra situationen gjorde att socialdemokraterna hade lättare att propagera för sina ideér.⁸

I det förra kapitlet drogs slutsatsen att högervågen främst bestod av nyliberala föreställningar om statens och offentliga sektorns roll i samhället. Att det offentliga skulle minska i omfång till förmån för marknaden och det privata näringslivet var centralt. I de kommande avsnitten skall jag besvara den andra frågeställningen som gäller i vilken utsträckning och vid vilka tidpunkter olika grupper i samhället omfattades av högervågen.

Förutom vänster-högerskalan, skall två åsiktsfrågor framgent användas som indikatorer för högervågen: inställningen till att minska statens inflytande över näringslivet och inställningen till att satsa på mer marknadsekonomi och företagsamhet. Anledningen till att de är valida mått på högervågen är att deras opinionsbalans klart förskjutits åt höger under hela åttio-talet. De har även funnits med i valundersökningarna vid minst tre tillfällen under den aktuella perioden, vilket gör analys över tid möjlig. Närmast skall jag i tur och ordning undersöka vilken betydelse klasstillhörighet, politiska resurser, ålder och postmaterialistiska värden haft för människors förhållande till högervågen.

Klasstillhörighet

Begreppet klass är centralt i två av de förklaringsansatser som jag presenterar. Med klass menar jag här det förhållande en individ har till produktionsmedlen. Statsvetaren Maria Oskarson mäter klasstillhörighet på två huvudsakliga sätt. Antingen används fyra yrkesgrupper: arbetare, tjänstemän, företagare och jordbrukare. Men klassbegreppet kan också göras till en dikotomi där tjänstemän, företagare och jordbrukare bildar medelklass (Oskarson 1994: 34f).

Esping-Andersen menar att en socialdemokratisk välfärdsstats överlevnad hänger på om man kan attrahera den växande välbärgade medelklassen. När de ekonomiska möjligheterna att bygga ut välfärden i den takt som förväntas inte längre finns så drar medelklassen tillbaka sitt stöd för välfärdsstaten och vill i stället lägga sina pengar på privata alternativ. Ronald Inglehart å andra sidan hävdar att det är den postmaterialistiska medelklassen som är välfärdens försvarare. De som driver på högervågen är istället grupper ur den "gamla" medelklassen, d.v.s. företagare och jordbrukare tillsammans med stora delar ur arbetarklassen. Gemensamt för dessa grupper är att de upplever sig hotade av samhällsutvecklingen och vänder sig mot postmaterialistiska värderingar.

I tabell 5 visas hur klasstillhörighet har påverkat människors positioner på vänster-högerskalan mellan 1976 och 1991. Som väntat ligger arbetarklassen längst till vänster och till höger om denna från vänster till höger tjänstemännen, företagarna och jordbrukarna. Alla de tre sistnämnda grupperna rörde sig åt höger mellan 1976 och 1985. Företagarnas respektive jordbrukarnas medelvärden försköts med hela 0,9 enheter, medan tjänstemännen i genomsnitt placerade sig 0,4 skalsteg längre åt höger 1985 än vad de gjorde 1976. Anmärkningsvärt är att arbetarklassen inte rörde sig åt höger alls. Snarare kan en viss vänstertendens skönjas; man gick tillbaka till 1976 års värde år 1985 (4,4).

Däremot var det främst arbetarklassen som rörde sig åt höger mellan 1985 och 1991. Ökningen av medelvärdet för gruppen var hela 0,5 enheter under denna period. Tjänstemännen hade närmast slutat flyta med högervågen me-

Tabell 4. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika klasstillhörighet 1976-1991 (medelvärden).

Klass	1976	1979	1982	1985	1988	1991
Arbetare	4,4	4,2	4,2	4,4	4,4	4,9
Tjänstemän	5,2	5,3	5,4	5,6	5,2	5,7
Företagare	5,4	5,9	6,0	6,3	6,2	6,2
Jordbrukare	5,7	6,2	6,4	6,6	5,8	6,1

Kommentar: För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

dan företagare och jordbrukare till och med försköts åt vänster. Klasstillhörighetens effekt på vänster-högerposition minskade alltså under slutet av 1980-talet, vilket berodde på att arbetarklassen kom "ikapp" de övriga vad gäller högerplacering på skalan.

Om man istället analyserar klasstillhörighetens betydelse för typiska högervägsåsikter blir mönstret delvis det samma, vilket tabell 5 visar. Både när det är fråga om en ökning av privat företagsamhet och att minska statens inflytande över näringslivet så visar det sig att tjänstemännen gick åt höger i större utsträckning än arbetarna fram till 1985. I den sistnämnda frågan ökade andelen positiva under 1980-talets första hälft med 14 procentenheter för tjänstemännen mot endast två procentenheter för arbetarna. Företagarna låg på en stabil nivå under denna tidsperiod och gled inte åt höger på samma uppenbara sätt som var fallet när vänster-högerskalan analyserades. Jordbrukarna gick åt höger när det gällde statens inflytande (+5) men när det gällde privat företagsamhet låg man i princip stilla.

När det gäller effekten av klasstillhörighet och dess utveckling 1985-91 framträder emellertid en något annorlunda bild om man analyserar åsikterna om statens inflytande över näringslivet respektive satsa på mer företagsamhet, istället för vänster-högerskalan. Varken tjänstemän eller arbetare har glidit åt

Tabell 5. Andelen positiva till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi, respektive till att minska statens inflytande över näringslivet, hos människor med olika klasstillhörighet 1976-1991 (procent).

	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Minska statens inflytande över näringslivet							
Arbetare	46	44	45	38	47	-	49
Tjänstemän	57	51	44	41	58	-	59
Företagare	59	65	65	54	70	-	71
Jordbrukare	68	70	67	59	72	-	70
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi							
Arbetare	-	-	46	54	53	49	54
Tjänstemän	-	-	59	66	70	63	73
Företagare	-	-	87	84	86	78	80
Jordbrukare	-	-	86	88	87	81	78

Kommentar: För information om vänster-högerskalan, se tabell 1. När det gäller inställningen till privat företagsamhet har de som graderat förslaget mellan 6-10 på en elvgradig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva.

höger under de aktuella åren vad gäller åsikter. Båda grupperna har i stort sett stått stilla. Detta stödjer iakttagelsen att objektiva åsikter verkar bli allt svagare kopplade till hur människor subjektivt *uppfattar* sig själva och sin position i vänster–högerkonflikten. Den kraftiga högerglidningen på skalan bland arbetarklassen under 1980-talets andra halva ackompanjerades alltså inte av någon motsvarande förskjutning när det gäller åsikter. Det verkar som om arbetarklassens förskjutning snarare berodde på att man i högre utsträckning identifierade sig med högersidan som sådan, men inte med dess åsikter.

Politiska resurser

Förklaringsansatsen som tar fasta på ett hegemoniskt opinionsbildande projekt stipulerar att högervägen inleddes på elitnivå i samhället. De människor som först tog del av de idéer som fick ökat genomslag i debatten bör ha varit människor utrustade med det som brukar kallas politiska resurser. Med detta menas här att man har förmåga och möjlighet att kunna uppfatta ett politiskt budskap. Men hur skall begreppet politiska resurser bäst mätas? De två faktorer som empiriskt brukar diskuteras är utbildning och intresse för politik. Statsvetaren Martin Bennulf mäter de politiska resursernas betydelse för åsikter om miljö. Han väljer att använda politiskt intresse som operationalisering och konstaterar att den extra information man utvinner genom att även ta hänsyn till utbildningsnivå är marginell. I det följande skall därför endast de valundersökningsrespondenter som uppgett att de är intresserade av politik urskiljas som människor med stora politiska resurser (Bennulf 1994: 219).

Betydelsen av politiskt intresse för vilken position man har på vänster–högerskalan, och vad man tycker i de två högervägsfrågorna visas i tabell 6 respektive 7. Det visar sig att de med större förmåga och möjlighet att ta till sig politiska budskap är de som glidit klart mest åt höger. På vänster–högerskalan steg medelvärde med 0,4 fram till 1985 vilket skall jämföras med 0,1 för de ointresserade. Notabelt är också att människor med större politiska resurser högerförsköts en mandatperiod *tidigare* än andra:

De politiskt intresserade fortsatte högerglidningen under 1980-talets sista år. 1991 var första gången under de år som jag har undersökt som de politiskt intresserade (5,6) låg till höger om de ointresserade (5,3). Vi har uppenbarligen att göra med en minskad effekt av politiskt intresse ju längre 1980-talet led. De båda grupperna kom närmare varandra hela tiden och 1991 stod alltså de intresserade till och med längre till höger än de ointresserade.

Samma mönster gäller för inställningen till att minska statens inflytande över näringslivet. Politiskt intresserade blev här, efter en vänstertendens i slutet av 1970-talet klart mer högerorienterade än de ointresserade mellan 1980 och 85. I frågan om privat företagsamhet kan man inte notera någon stor skillnad i högerglidning grupperna emellan. Både intresserade och ointresserade blev under 1980-talets första hälft mer positivt inställda till förslaget.

Förloppet var i stort sett detsamma när det gäller åsikter som det jag konstaterat för vänster–högerskalan. Politiskt intresserade fortsatte att gå åt höger medan de ointresserade gjorde det motsatta. Både när man analyserar inställ-

Tabell 6. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika politiskt intresse 1976-1991 (medelvärden).

	1976	1979	1982	1985	1988	1991
Intresserade	4,7	4,7	5,0	5,1	4,9	5,6
Ointresserade	5,1	5,1	5,1	5,2	5,0	5,3

Kommentar: I kategorin intresserade ingår de som svarade mycket eller ganska intresserad på om hur pass intresserad av politik man i allmänhet var. I kategorin ointresserade ingår de som svarade inte alls eller inte särskilt intresserad. För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

Tabell 7. Andelen positiva till att minska statens inflytande över näringslivet respektive till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi, hos människor med olika politiskt intresse (procent) 1976-1991.

	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Minska statens inflytande över det privata näringslivet							
Intresserade	51	46	43	39	54	-	58
Ointresserade	55	54	53	45	57	-	54
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi							
Intresserade	-	-	53	58	63	58	69
Ointresserade	-	-	59	69	67	60	62

Kommentar: När det gäller inställningen till privat företagsamhet etc har de som graderat förslaget mellan 6-10 på en elvgradig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva. För information om kategorierna för politiskt intresse, se tabell 6.

ningen till minskat statsinflytande över näringslivet och inställningen till att satsa på privat företagsamhet så stod de politiskt intresserade längre till höger än de ointresserade år 1991.

Ålder och postmaterialistiska värden

I teorin om högergången som en materialistisk motreaktion är människors ålder och värden centrala. De äldre generationerna, som växt upp och socialiserats under hårdare tider, har antagit typiska materialistiska värderingar eftersom det rätt knapp tillgång på just materiella saker. De yngre generationerna däremot, har tagit saker som materiell välfärd och fysisk säkerhet för givna och prioriterar därför "högre", postmaterialistiska värden som livskvalitet och självförverkligande.

Högergången skulle enligt detta synsätt orsakas av att materiella värden och åsikter ökade i omfattning när den ekonomiska situationen i västvärlden gradvis blev osäkrare. Exempel på sådana åsikter är ett försvar för den kapitalistiska, materialistiska marknadsekonomi parat med vissa anti-postmaterialistiska, konservativa värden; denna kombination kallar jag nykonservatism. Tidigare drogs slutsatsen att konservativa åsikter inte var en del av högergången. Men ännu är det för tidigt att avfärda förklaringen till högergången som en materialistisk reaktion. Det är fullt möjligt att en eventuell materialistisk reak-

tion kom att rikta in sig på frågor gällande statens storlek och relation till marknaden, snarare än konservativa åsikter.

I det följande skall jag i tur och ordning analysera vilken betydelse ålder respektive materialistiska värden har haft för människors vänster–högerpositioner respektive höger-vågsåsikter. Tabell 8 visar ålderns effekt under de berörda åren. Det visar sig, tvärtemot vad Inglehart stipulerar, att det är den yngsta åldersgruppen som rödde sig mest åt höger (+1,1 1976 – 1991). Detta skall jämföras med de två äldsta grupperna vars medelvärden har ökat mindre än hälften så mycket.

Ungefär samma bild utkristalliserar sig när de två utvalda höger-vågsåsikterna undersöks i tabell 9. Den yngsta åldersgruppen uppvisar den kraftigaste högerglidningen under åren 1980 till 1985. De som är mellan 31 och 60 år blir också mer positivt inställda, men förändringen är bara cirka hälften så stor som för de yngsta. Andelen som är positiva till förslagen växer knappt alls bland svenskar mellan 61 och 80 när vi ser till de två åsikterna 1980-1985. Skillnaderna i åsiktsförändring åldersgrupperna emellan var mot slutet av 1980-talet tämligen små, men framför allt osystematiska och därför svårtolkade.

Om teorin om höger-vågen som en materialistisk reaktion skall vara riktig bör det vara människor med materialistiska värden som rört sig åt höger först och mest. Ett problem när man skall testa denna hypotes är emellertid att det är svårt att mäta människors värden. För det första råder oenighet om hur begreppet värde skall definieras. Allmänt kan dock sägas att det handlar om något som är

Tabell 8. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika ålder 1976-1991 (medelvärden).

	1976	1979	1982	1985	1988	1991
18-30	4,8	4,6	5,0	5,2	5,3	5,9
31-60	5,0	5,0	5,1	5,2	5,0	5,3
61-80	4,8	4,8	4,9	5,0	4,7	5,2

Kommentar: För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

Tabell 9. Andelen positiva till att minska statens inflytande över det privata näringslivet respektive till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi hos människor med olika ålder 1976-1991 (procent).

	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Minska statens inflytande över det privata näringslivet							
18-30	50	48	44	41	60	-	57
31-60	53	49	48	41	55	-	56
61-80	52	52	50	43	51	-	57
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi							
18-30	-	-	45	57	62	59	69
31-60	-	-	57	64	65	61	65
61-80	-	-	66	67	66	56	63

Kommentar: När det gäller inställningen till privat företagsamhet etc har de som placerat i förslaget mellan 6-10 på en elvgradig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva.

Tabell 10. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika grad av materialistiska värden 1985-1991 (medelvärden).

	1985	1988	1991	Förändring
Materialister	5,2	5,2	5,4	0,2
Blandade värden	5,3	5,2	5,5	0,2
Postmaterialister	4,9	4,5	5,1	0,2

Kommentar: Respondenterna har fått rangordna fyra samhällsmålsättningar från 1 till 4. Dessa var: "upprätthålla lag och ordning", "ge enskilda människor större möjligheter att påverka politiska beslut", "bekämpa prisstegringarna", respektive "skydda yttrandefriheten". De som satte "upprätthålla lag och ordning" och "bekämpa prisstegringarna" som de två viktigaste målsättningarna har här förts till kategorin materialister. De som satte de två andra som viktigast har förts till kategorin postmaterialister. De som har andra kombinationer som de två viktigaste förslagen ingår i kategorin blandade värden. För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

grundläggande för människan och som är mycket svårt att ändra på. Värdena antas styra människors ideologier och åsikter. För det *andra* råder oenighet om hur värden skall mätas.

En av Ronald Ingleharts huvudsakliga metoder att mäta postmaterialistiska och materialistiska värden har använts i de svenska valundersökningarna sedan 1985 (vilket i och för sig kan vara ett problem då högervägen ju började tidigare än så). Mätningen går till på så sätt att de intervjuade får rangordna fyra olika samhällsmålsättningar mellan ett och fyra. Målsättningarna är "upprätthålla lag och ordning", "ge enskilda människor större möjligheter att påverka politiska beslut", "bekämpa prisstegringarna" samt "skydda yttrandefriheten". De som prioriterar lag och ordning och prisstegringarna räknas som materialister. Om man däremot rangordnar enskilda människors politiska inflytande och yttrandefriheten högst klassas man som postmaterialist. Detta därför att de sistnämnda målsättningarna anses befinna sig högre upp i Maslows behovstrappa.⁹

Som framgår av tabell 10 fanns det inga större skillnader mellan materialister och postmaterialister när det gäller vänster-högerskalan. Mellan 1985 och 1991 ökade *alla tre* grupper medelvärde på skalan med 0,2 enheter. Under åren 1985 – 1988 ökade dock avståndet mellan materialister och postmaterialister.

Tabell 11. Andelen positiva till att minska statens inflytande över det privata näringslivet respektive till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi, hos människor med olika grad av materialistiska värderingar

	1985	1988	1991	Förändring
Minska statens inflytande över det privata näringslivet				
Materialister	55	-	56	1
Blandade värden	59	-	59	0
Postmaterialister	53	-	53	0
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi				
Materialister	67	63	63	-4
Blandade värden	68	61	67	-1
Postmaterialister	58	50	65	7

Kommentar: När det gäller inställningen till privat företagsamhet etc har de som placerat in förslaget mellan 6-10 på en elvagräddig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva. För information om de olika värdekategorierna, se tabell 10.

lister. Detta berodde emellertid på att postmaterialisterna rörde sig åt vänster snarare än att materialisterna högerförsköts på det sätt som materialistförklaringen stipulerar. Materialisterna låg visserligen klart till höger om postmaterialisterna, men den stora mittengruppen ligger allra längst till höger.

Inställningen till förslaget i tabell 11 om att minska statens inflytande över näringslivet ändrar inte bilden. Ingen ökning av andelen positiva till förslaget kan iakttas här. Materialister och postmaterialister har hela tiden legat mycket nära varandra, vilket också är fallet när det handlar om förslaget att satsa på mer privat företagsamhet. Här blev de tre grupperna mer lika varandra mellan 1985 och 1991. Postmaterialisterna försköts åt höger medan materialisterna gick åt vänster. År 1991, när högervågen nådde sin absoluta kulmen, var postmaterialisterna till och med något mer positiva till marknadsekonomi än vad materialisterna var.

Vilka medborgare surfade på högervågen och i så fall när?

I de senaste avsnitten har jag försökt besvara uppsatsens andra frågeställning. Den gällde i vilken utsträckning och vid vilka tidpunkter olika samhällsgrupper omfattades av högervågen. Huvudsvarerna på den andra frågeställningen är:

- Samtidigt som arbetarklassen i stort sett låg stilla försköts medelklassen kraftigt åt höger under 1980-talets första år. Det dröjde ända till mandatperioden 1988-1991 innan arbetarklassen gjorde samma sak.
- Arbetarklassen försköts kraftigt längs vänster-högerekalan mellan 1988 och 1991. Denna markanta högerglidning ackompanjerades däremot inte av någon förändring när det gäller typiska högervågsåsikter som att minska statens inflytande över näringslivet eller att satsa på en mer marknadsekonomiskt inriktad samhällsform. Högervågen bland arbetarklassen i slutet av 1980-talet handlade alltså främst om att man subjektivt uppfattade sig som och identifierade sig mer med högern. Inte att man blev mer positivt inställd till denna sidas krav.
- De som är intresserade av politik gled åt höger på ett klart mer uppenbart sätt än andra under i stort sett hela 1980-talet. Innan högervågen ägde rum stod människor med små "politiska resurser" längre till höger än de som hade gott om dylika resurser. 1991 var förhållandet det omvända.
- De tre åldersgrupperna var förhållandevis jämna i vänster-högerhänseende år 1976. Femton år senare, 1991, låg de yngsta klart till höger om övriga.
- För människor med olika grad av materialistiska värden har det varit svårt att iakttä några systematiska skillnader i åsikter eller i förändringar av dessa. Vårt att notera är emellertid att det *inte* är människor med uttalat materialistiska värden som ligger längst till höger, eller som har glidit åt detta håll i större utsträckning än övriga.

6. Varför höger våg?

Ronald Ingleharts inflytelserika teori om postmaterialister och materialister stämmer inte in på den svenska varianten av höger vågen. Ingen av de hypoteser jag testat talar nämligen till teorins fördel. Höger vågen var för det första inte nykonservativ. Inte heller samvarierar ålder, klasstillhörighet och grad av postmaterialism med ideologisk förändring på det teoretiskt stipulerade sättet.

Teorin om postmaterialismen har överhuvudtaget mycket långtgående generaliserande ambitioner. Förmodligen för långtgående. Som jag tidigare noterade uttalar den sig om i stort sett alla utvecklade västsamhällen på en gång, vilket gör teoribygget misstänkt likt en "grand theory". Problemet med sådana är som bekant att de är för allmänna och inklusiva. De förklarar – för att ytterligare nöta en statsvetenskaplig klyscha – allt och ingenting.

Mina resultat är ännu en indikator på att etiketten "industriellt utvecklade västsamhällen" nog är mindre fruktbar än man tidigare ansett. Speciellt tror jag detta gäller när man analyserar förhållanden som är kopplade till välfärdsstatens institutionella utformning. Detta politikområde har ju kommit att se mycket olika ut i *olika* väststater.

Uppsatsens andra två förklaringsansatser, det hegemoniska projektet och den spruckna klasskoalitionen, finner betydligt större stöd i undersökningen. För tankegångarna om det elitinriktade hegemoniska projektet talar att det var bland människor med stora politiska resurser som höger vågen fick genomslag först och i störst utsträckning. Genomslaget skedde precis i de frågor som aktivt drevs av näringslivets och SAF:s organisationer. Att tendensen gradvis blev alltmer tydlig just från och med 1979 stärker tilltron till teorin ytterligare. Det var ju just vid denna tidpunkt som Kristina Boréus noterar ett nyliberalt genomslag i den allmänna tidningsdebatten. De nyliberala frågor som vann mark var även i den politiskt resursstarka delen av folkopinionen just sådana som drevs av näringslivet, nämligen att den offentliga sektorn måste minskas så att skatterna kunde sänkas så att näringslivet i sin tur skulle få verka fritt.

Men hur opinionsfaktorer påverkar befolkningens åsikter är till stor del beroende av vilka sociala och värdemässiga förutsättningar som finns. Någon-ting måste ha hänt med dessa bakomliggande faktorer som gjorde att människor blev mottagliga för budskapet. Mina resultat tyder på att teorin om den spruckna klasskoalitionen kan ha en hel del av värde att berätta för oss. Det som framförallt talar för den slutsatsen är att höger vågen under dess första hälft var ett medelklassfenomen. Arbetarklassen surfade inte på höger vågen under 1980-talets första år. Teorin om den spruckna klasskoalitionen stipulerar ju just att det är den av samhällsutvecklingen så länge gynnade medelklassen som drar tillbaka sitt stöd för välfärdsstaten. Detta sker till förmån för privata marknadsalternativ.

Jag har funnit att de åsikter som ökade först i omfattning var sådana som just hade att göra med en positiv inställning till marknaden och en negativ inställning till den offentliga sektorn. Att statens inflytande över marknaden borde minska blev också en allt mer vanlig ståndpunkt. Resultaten ligger i linje med vad som stipuleras i förklaringen om den spruckna klasskoalitionen. Det var

välståndet och marknaden, och förhållandet dem emellan som stod i centrum för högergången. Och det var medelklassen som stod för den tilltagande kritiken.

En vid första anblicken märklig omständighet är att inställningen till skatter på höga inkomster och till sociala bidrag inte högerförsköts förrän i slutet av 1980-talet. Om Esping-Andersens teori om minskat förtroende för välfärdsstaten och en ökad vilja att köpa sin välfärd privat skall ha något att tillföra borde ju sådana åsiktsfrågor ge utslag tidigt. Förloppet blir dock begripligt om man beaktar det privata näringslivets högerprojekt och de intressen som låg bakom detta. SAF hade knappast något intresse av att just de sociala bidragen av alla tänkbara offentliga utgifter bantades mer än några andra. Det viktiga var att utgifterna sänktes så att företagets vinstutrymme kunde tillåtas öka. Inte heller var det nyliberala genomslaget i debatten specifikt inriktat på någon speciell typ av statliga inkomster. Det verkar istället ha varit så att det privata näringslivets hegemoniska högerprojekt formade högergången åsiktsinnehåll, speciellt till en början. Den ideologiska förändringen tog med högerprojektets idégods sin början bland svenskar som på ett mer aktivt sätt än andra tar del av den politiska debatten. Men högergången hade föregåtts av sociala förändringar. Medelklassen hade vuxit såpass mycket att dess stöd för välfärdsstaten blivit alltför dyrköpt.

Högergången verkar överhuvudtaget ha haft ett speciellt utseende i Sverige. Jag har redan konstaterat att nykonservatismen var central i både USA och Storbritannien. Även den danska varianten av högergången såg annorlunda ut. Visserligen blev man där mer positiv till marknaden men den konsensus som rått kring välfärdsstaten förblev paradoxalt nog förvånansvärt stabil (Svensson – Togeby 1991:186). Det är därför troligt att den ideologiska förändringens profil i Sverige formades gemensamt av den spruckna klasskoalitionen och det hegemoniska högerprojektet. Resultatet blev att den svenska högergången till större delen var renodlat nyliberal. Den handlade främst om de två hörnstenarna i denna inflytelserika ideologi: marknadsidealet och statsidealet.

Om den spruckna klasskoalitionen fått verka i frånvaro av SAF som en opinionsbildande aktör så hade den abstrakt ideologiska inriktningen på högergången knappast varit så tydlig. Troligare är att högergången i så fall primärt hade bestått av åsikter som mer specifikt handlade om olika bidragsnivåer och skatter. Men näringslivets organisationer var inte intresserade av sådana specifika frågor utan ville bara att den offentliga sektorn skulle minska generellt till förmån för den privata marknaden.

De förändrade klassförhållandena korsade med Sveriges tilltagande ekonomiska svårigheter skapade förutsättningarna för högergången i medelklassen. Men det var – för att vara lite elak – SAF som talade om för medelklassen exakt vad den skulle tycka.

Avslutningsvis: jag gör inte några anspråk på att ha förklarat ”hela” högergången. Den hugade finner – som vanligt när teoretiska abstraktioner möter verkligheten – ett antal anomalier som inte helt enkelt låter sig begripas med redan tillgängliga förklaringsverktyg.

En sådan anomali är att höger vågens första hälft visserligen var ett medelklassfenomen, precis som teorin om den spruckna klasskoalitionen slår fast. Men min undersökning visar också att den andra hälften av höger vågen leddes av arbetarklassen som gradvis "sprang ikapp" medelklassen på vänster-höger-skalan. Äktenskapet klasserna emellan verkar helt enkelt ha återupprättats till valrörelsen 1991. Låt vara med skillnaden att vigseln denna gång var borgerlig.

Noter

1. Denna uppsats är en förkortad och omarbetad version av min C-uppsats i statsvetenskap vid Göteborgs universitet (Kumlin 1995). Det är därför på sin plats att rikta ett tack till min handledare Maria Oskarson. Tack även till Mikael Gilljam som lämnat värdefulla synpunkter och till Gretar Eyt-horsson som hjälpte mig med en del praktikaliteter i samband med databearbetningen.

2. Bretton Woods-systemet var en internationell överenskommelse som innebar att den amerikanska dollarn gavs en fast växelkurs. Till denna knöts i sin tur en rad andra valutor, bland andra den svenska kronan. Systemet förde med sig en mycket hög valutastabilitet vilket främjade världshandeln i allmänhet, och den från krigsfasor befriade svenska produktionsapparaten i synnerhet (se t.ex. Eklund 1990).

3. De andra typerna av välfärdsstater skall jag inte beskriva närmare. Intresserade hänvisas till kapitel 1 i Esping-Andersen (1990).

4. Esping-Andersen (1990:68) är noga med att påpeka att socialdemokratins övergång till en universell välfärdsolitik inte endast motiverades av krass röstmaximering utan också av att förändringen låg i linje med socialistiska uppfattningar om solidaritet. För en analys av socialdemokraternas ihärdiga – och framgångsrika – försök att attrahera arbetarklassen och medelklassen, ta del av Svensson (1994). Bo Rothstein (1994:176-188), bjuder på en teoretisk utveckling av det partistrategiska och fördelningspolitiska tänkandet bakom ett generellt välfärds-system.

5. En vanlig ståndpunkt är att nykonservatismen brottas med svårare interna inkonsistenser än andra moderna ideologier. Nyliberalismen å andra sidan brukar betraktas som en konsekvent ideologi med ovanligt få självmotsägelser (t.ex. Boréus 1994). Syftet med denna uppsats är inte att bidra till debatten ifråga; den som är intresserad av en modifierad bild av nyliberalismen kan ta del av statsvetaren Anna-Maria Blomgrens avhandling (Blomgren 1997). Hon argumenterar för att nyliberalismen på en filosofisk nivå inte är så enhetlig och systematiskt uppbyggd som det vanligen antas.

6. Se Gilljam – Holmberg (1995) kapitel 28 passim, för ett exempel på denna typ av ideologioperationalisering.

7. Pearson's r var i genomsnitt $-0,39$ (minskade de sociala bidragen) och $-0,33$ (sänka skatten på höga inkomster).

8. Esaiasson & Granberg (1996), visar emellertid att svenskarnas attityder till Olof Palme som person endast kortsiktigt påverkades i positiv riktning av mordet. För diskussioner om valet och valrörelsen 1988, ta del av t.ex. Bennulf (1994: 12) och Esaiasson (1990: 442f).

9. Bo Reimer (1989: 257f) hävdar att det är fel att tvinga respondenterna att gradera alternativen. Det är en onaturlig situation, menar han; i det dagliga livet löser man värdekonflikter genom att kompromissa mellan olika värden. Alltså borde man kunna prioritera alla värden högst eller lägst etc. Inglehart (1989: 255f) hävdar att det istället är en fördel att de svarande måste ta ställning. Detta är naturligt eftersom det i politik är nödvändigt att just välja, att ta ställning. Bennulf (1994:177f) kommer på empirisk

väg fram till att Ingleharts batteri med samhällsmål inte mäter värden. Därtill är svarsstabiliteten över tid alltför dålig. Istället mäter frågorna helt enkelt inställningen i olika samhällsfrågor. Trots detta kan de ändå betraktas som intresseanta oberoende variabler, menar han, eftersom de kan sägas mäta postmaterialistiska respektive materialistiska åsikter och på så sätt fungera som indikatorer på värden.

Referenser

- Bennulf, Martin (1994) *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Blomgren, Anna-Maria (1997) *Nyliberal politisk filosofi. En kritisk analys av Milton Friedman, Robert Nozick och F.A. Hayek*. Nora: Nya Doxa.
- Boréus, Kristina (1994) *Högervåg. Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*. Stockholm: Tidens förlag.
- Eklund, Klas (1990) "Sverige—ett land med tillväxtproblem?", s23-54 i Södersten, Bo (red.) *Marknad och politik*. Lund: Dialogos.
- Esaiasson, Peter & Donald Granberg (1996) "Attitudes towards a fallen leader. Evaluations of Olof Palme Before and After the Assassination" s 426-439 i *British Journal of Political Science* 26.
- Esaiasson, Peter (1990) *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Feldt, Kjell Olof (1991) *Alla dessa dagar*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1993) *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Fritzes Förlag.
- Hadenius, Stig & Lennart Nilsson (1991) *Ifrågasatt. Offentliga sektorn i debatt och opinion*. Svensk informations mediecenter.
- Holmberg, Sören (1984) *Väljare i förändring*. Stockholm: Liber förlag.
- Holmberg, Sören & Mikael Gilljam (1987) *Väljare och val i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, Sören, (1989). "Åttioalets högervind", s 115-126 i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Åttioalet. Svensk opinion i empirisk belysning*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen. SOM-rapport 4.
- Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1981). "Postmaterialism in an Environment of Insecurity" s 880-899 i *American Political Science Review* 75.
- Inglehart, Ronald (1989). "Observations on Cultural Change and Postmodernism", s251-256 i Gibbins, John (red) *Contemporary Political Culture*. London: Sage Publications.
- Inglehart, Ronald (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Kumlin, Staffan (1995) "Folket och Högervågen" Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen (C-upsats).
- Ljunggren, Stig-Björn (1992) *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tidens förlag.
- Minkenberg, Michael & Ronald Inglehart (1989) "Neoconservatism and Value Change in the USA" Tendencies in the Mass Public of a Postindustrial Society", s 81-109 i Gibbins, John (red) *Contemporary Political Culture*. London: Sage Publications.
- Oskarson, Maria (1994) *Klassröstning i Sverige. Rationalitet, lojalitet eller bara slentrian*. Stockholm: Nerenius och Santerius förlag.
- Reimer, Bo (1989) "Constructing Value Orientations: Reply to Ronald Inglehart", s257-258 i Gibbins, John (red) *Contemporary Political Culture* London: Sage Publications.
- Rothstein, Bo (1994) *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Steinfels, Peter (1979) *The Neoconservatives. The Men who are Changing America's Politics*. New York: Simon & Schuster.
- Svensson, Palle & Lise Togeby (1991) *Höjrebølge?* Århus: Politica.
- Svensson, Torsten (1994) *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*. Uppsala: Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala.

The Influence of the Mergers of Municipalities on the Political Composition of the Local Political Elite in Flanders 1946-1988

Introduction

In spite of the fact that municipalities constitute the basis of our form of government, researchers working on local politics are still given to understand that local politics, compared with national politics, are nothing more than "Kirchturmspolitik" (Kühr, 1981: 74). This conclusion does not only count for Belgium but for other countries as well.

It therefore is not surprising that local political life in Belgium and more specifically in Flanders, has been so far a subject that was treated in a stepmotherly way and thus has been neglected to a large extent. Moreover, the view that local politics are nothing more than "Kirchturmspolitik" is clearly revealed when one compares scientific literature on micro and macro politics. We can conclude, as Ackaert rightly notices (1994: 9), that scientific research is much more interested in macro politics than in what happens in the local field. Moreover, it appears that when local politics focused in a certain type of scientific literature, one mainly concentrates on aspects of administrative law, social administration and finances of local policy.

In spite of the fact that research on local politics is rather restricted, local entities still occupy a very important place in our form of government. As the administrative layer that generally speaking is nearest to the citizen, they are primarily responsible for most of the matters with which a citizen is confronted in his daily life. The daily lives of most people are circumscribed by the

locality in which they live. In some respects this may seem to be a strange observation. It is usual nowadays to think of people as members of a 'global village'. The news media bring into our homes pictures of political events on other continents. International economic changes render people unemployed in industries across the world. The structure of society is shaped by forces which have their origins outside the local arena and which arrange all countries within the same mode of economic organisation. International organisations legislate across national boundaries. Meanwhile, within particular countries the State is increasingly able to surmount the resistance of local administration and institutions. Clearly local political events, such as elections for councils, are often heavily influenced by conditions of national politics. Finally, people are far more mobile than before and able to have a much wider range of experiences (Mabileau, ..., 1989: 1) and (Collinge, 1995: 1). Indeed, despite all of this, the own locality remains the field within which most lives are led.

Municipalities derive from it all their importance. Moreover, local policy, more than other governmental layers, can be directly influenced by the citizens. It is on the local level that democracy takes shape – also by the say and the participation of the citizens – in the most direct way (Castenmiller, 1994: 2).

One could be inclined to conclude from this that everybody, or in any case the majority, is involved in local political decision-making. In a parliamentary democracy it is assumed that convictions and interests of citizens obtain free entrance to play a part in political decision-making (Dekker, ..., 1988: 401).

Within the scope of this article we have tried to find out what was the political composition of the local political elite (locally elected people), on the basis of a number of research results from my PHD: An Analysis of the local political elite

in Flanders 1946-1988 (1996)¹, and more specifically, to what degree the mergers of municipalities had an impact on political compositions.

As a starting date of my investigation I have chosen 1946, being the year of the first postwar municipal elections. From the analysis of the provisional results of P. Gunst it appears that one can carefully state that the war structurally as well as on the level of work force has brought a split in local governmental tradition (Gunst, 1994: 427). 1988 is the year of the last municipal elections we examined. When we closed our data base, the municipal elections of 1994 still had to take place. In other words, our data base concerns the municipal elections of 1946, 1952, 1958, 1964, 1970, 1976, 1982 and 1988.

1. The Municipal Council and the Board of Mayor and Aldermen

The two most important bodies of municipal government are the municipal council and the Board of Mayor and Aldermen. Local government is headed by the municipal council. Its executive committee is the Board of Mayor and Aldermen presided over by the mayor. The Board of Mayor and Aldermen is not merely an executive committee. It really dominates the political apparatus of local government. Having no Board of Mayor and Aldermen portfolios means that a party will have considerably less power and scarcely any basis of influence in local politics. Aldermen are elected by the municipal council from among its members, whilst the mayor is designated by the municipal council (normally from among its members but not necessarily so) and appointed by the central government.

Elections for municipal councils are held every six years on the second Sunday of October. The distribution of municipal council seats between the different political parties is based on their electoral results, according to the principle of proportional representation. Both the number of municipal council seats and the number of Board of Mayor and Alderman portfolios are determined by the population size of the municipality (Mellors & Pijnenburg, 1989: 35). A mu-

nicipality with less than 1000 inhabitants has seven councillors and a Board of Mayor and Aldermen of two aldermen plus the mayor. A municipality with more than 300000 inhabitants has fifty-five councillors and a Board of Mayor and Aldermen of ten aldermen plus the mayor.

2. The Mergers of Municipalities

By the law of 14 February 1961, amended by the law of 23 July 1971, the reduction of the number of municipalities and cities was started. Between 1961 and 1971 304 municipalities were dissolved so that of the 2663 Belgian municipalities of 1961 there remained 2359. In the government policy statement of the Tindemans government on 12 June 1974 the prospect of an overall plan for the total adaptation of the number of municipalities was held out. The Home Secretary J. Michel was put in charge of it. On 6 October 1975 he introduced a bill into Parliament. The deliberations in Parliament took place from 12 till 22 November 1975 and they were often very turbulent. On 22 November the final vote took place, and the bill was passed with 100 votes for, 84 votes against and 4 abstentions. Finally the Senate confirmed the bill on 23 December 1975 with 100 votes for and 15 against. Thus Parliament finished the debate the stake of which was the most radical reform of the local legislation in the history of our country after 1831 (Luyckx & Platel, 1985: 674-675; Ackaert, 1991: 27). This merger, which was enforced from 1 January 1977 onwards, meant that the local entities in Belgium were reduced from 2359 to 596 (law of 30 December 1975) (Luyckx & Platel, 1985: 675; Collinge, 1995: 5). However, this merger operation was not complete before seven Antwerp municipalities had been incorporated into the city of Antwerp on 1 January 1983.

There was an average of four or five municipalities per merger. Before the mergers of 1977 Belgian municipalities averaged 4164 inhabitants against 16678 afterwards. The average surface of municipalities increased from 13km² to 52km².

The most important motive for the merger process was the following: to provide the citi-

zens the services which are expected from them, they (the municipalities) must have the disposal of qualified personnel and a sound financial situation, as well as an adequate population figure and an equivalent surface area (Ackaert, 1991: 27). This motivation has often been translated as "quality of life" or "administrative power". Democratic criteria came, according to Ackaert, far less to the forefront. But he does make an exception for the option to provide small, rural municipalities with an adequate composition of population, so that a well functioning municipal council could be composed (Ackaert, 1991: 28).

3. The Political Identification of the Lists

In the search for an answer to the question of the impact of mergers on the political composition of the local political elite in Flanders in the period from 1946 till 1988, one is immediately confronted with one of the biggest problems in the study of elections for the municipal council, viz. the political identification of the lists. This is a problem which has already extensively been discussed by W. Dewachter (1970: 292).

Notwithstanding the fact that political parties have been insisting that local departments should come up under the recognizable national party names, it is often not the case. Various examples could be quoted. First of all, one has the splitting up of the traditional national parties into their tendencies. Mainly with the C.V.P. the splitting up into A.C.W., N.C.M.V. and Farmers lists is frequent.² Secondly, a local (dissident) department of a national party is often established. Moreover, many lists have a purely local character. These are lists (a.o. list of the Mayor, Municipal Interests, Interests of the People, New, ...) which in other words, have no links with national parties. They simply work on the level of local politics and they restrict their place of action to one municipality or city. Finally, there are also a lot of cartel lists which neither can be easily identified politically. In order to identify the different lists as best as possible one should have made a separate study of every single municipality or city. Since this was not pos-

sible owing to the large number of municipalities/cities examined (more than three hundred) the following method was chosen: first, each local department with a recognizable national party name was given the name of the national party (C.V.P., Socialist Party, Liberal Party, Volksunie, Agalev, Vlaams Blok, Communist Party); secondly, the term "local parties" is used for all lists which do not refer to a recognizable national party name; finally, there is also a limited category "others".

4. The Global Impact of Merger Operations on the Political Composition of the Local Political Elite

No doubt the structure and nature of the local political life in Flanders have changed a lot since the Second World War. In 1970 Dewachter described a number of these changes. He based his analysis on the concept "verkiezingsgestalte" (Dewachter, 1970: 289-310). It refers to the entirety of the competing parties as well as to the final electoral success of each of the lists by which they are given a representation in the municipal council. The central point is the relation between the number of local and national lists that take part in the municipal elections of a municipality. Thus, Dewachter distinguishes between elections without any contest, exclusively local elections, mainly local elections, mixed and mainly national elections. One of the trends which Dewachter refers to in this typology is: the more the degree of urbanization of municipalities increases the more exclusively and mainly local "electoral shape" variants gradually disappear. This typology was therefore extremely suitable to examine the effect of the merger operation on local political life in Belgium. The analysis clearly showed that elections without contest and purely local elections are becoming more and more exceptional. The most frequent electoral shape was now the mixed type. It therefore is not surprising that the conclusion was reached that the municipal elections of 1976 were characterized by a clear "nationalisation" (Pijnenburg, 1988: 225-226). The results of the 1976 elections have indeed clearly shown that

the national parties, and mainly the three traditional big ones (C.V.P., Liberal Party and Socialist Party), have strengthened their positions, to the detriment of local parties (Ackaert, 1988: 37).

An examination of the evolution of power relations between the different political parties in Flanders during the period 1946-1988 shows that in the course of time there have been a number of important shifts.³ In spite of the fact that the C.V.P. and local parties dominated the whole period 1946-1988, one still can distinguish two periods. During the period 1946-1970 between 76,3% (1970) and 83,6% (1958) of local mandates were occupied by these parties. It is mainly the impact of local parties which increased in this period, while the local power of the C.V.P. diminished. From 1976 onwards this percentage is between 60,4% (1988) and 67,1% (1976). At the moment the C.V.P. is the party that supplies the most important part of the local political elite. It is clear that the merger operation of 1976 worked against local parties, and that of all parties it was the C.V.P. which gained most from it.

With the Socialist Party only a restricted kind of evolution can be found. During the period 1946-1988 the percentage of mandates occupied by socialists varies between 11,9% (1946) and 17,2% (1952 and 1988). Nevertheless, the socialists have slightly taken advantage from the merger operation of 1976. Whereas in 1970 14,7% of the mandates were occupied by socialists, the percentage rose to 16,7% in 1976. The supplementary votes from smaller municipalities where the socialists hadn't come up before, and the desintegration of local lists will undoubtedly not be foreign to it (Vanschoenbeek, 1994: 110). Vanschoenbeek also mentions that the merger operation of 1976, which in socialist circles was often considered as a "C.V.P.-manoeuvre", finally had a positive effect on the social-democratic proliferation. The old tension between a rather strong national and a weak local representation was smoothened to a quasi identical presence on the different levels of power (Vanschoenbeek, 1994: 127). However, from 1976 onwards the share of the Socialist Party in the local political elite has stagnated.⁴

Initially the share of the liberals was rather limited. In the period 1946-1970 the percentage of liberals belonging to the local political elite varied between 4,1% (1958) and 6,1% (1964). From 1976 onwards the share of the liberals has become larger and larger (1976: 7,7%; 1982: 9,8%; 1988: 14,2%). Thus the Liberal Party too gained from the merger process.

As far as the Volksunie is concerned, one can clearly notice an evolution. During the period 1964 till 1976 there is an increase of its share in the local political elite. The contribution increased from 1% in 1964 to 8,1% in 1976. In 1982 (7,9%) the Volksunie more or less managed to maintain the level of 1976, but from 1988 (5,2%) onwards the decline is clearly visible.

The mergers created possibilities for the national political parties to further break through from the national down to the municipal level. The outcome of the elections also proved this, since to a certain degree they clearly mirrored the opportunities provided by the organisers of the mergers (Holvoet, 1976: 458-459).

So far the municipal political play had managed to keep away from the classical practice of party making that was characteristic of national politics. This certainly held for smaller municipalities (Suykens, 1982: 472).

By means of nationally supported propaganda the big parties tried to introduce their lists in as many municipalities as possible. By doing so they succeeded in freeing local politics from the sphere of village politics. However, as it will appear from what follows, this does not so far apply to the smallest municipalities. The increased interest of national parties which only now had started to participate in local elections was politically speaking a normal consequence of scaling up (Anthoon, 1982: 476). This became apparent in the accelerated development of local branches of the national parties and in the fact that the different national parties became more active on the local level (Pijnenburg, 1988: 226). Owing to the mergers, municipalities indeed became more important, they engaged in larger financial transactions and provided a larger proportion of employment. Within such a context there was not a single party that could afford to neglect the local level (Anthoon, 1982: 476).

5. Power Relations between Various Political Parties in the Different Categories of Municipalities and Cities. Impact of the Merger Operation

Within the scope of this article it is not only important to know how power relations changed during the 1946-1988 period. For the same period one also must examine how the power relations between the different political parties in the five categories of municipalities/cities⁵ have changed.

An inquiry into the evolution of power relations between different political parties in the five categories of municipalities/cities over the period 1946-1988, shows that the C.V.P. has almost continuously held the largest share of the local political elite in Flanders during the successive election years, with the exception of the smallest municipalities/cities. Moreover, for the different election years there is a clear relation between the impact of political parties and the size of the municipality/city. First, there is constantly a clear negative relation between the size of municipalities/cities and the share of the local political elite elected on local lists. On the other hand, there is a positive connection for the socialists and liberals, as well as for the Volksunie between the size of municipalities/cities and the share in percents of the local political elite that through these parties makes its entry in the municipal council. However, one must make here some slight distinctions. In the period 1946-1964 the Socialist Party had its largest share of the local political elite in the municipalities/cities having between 27 and 35 councillors. In 1970 this is the case in municipalities/cities having 23 and 25 councillors, while from 1976 onwards the socialists had their largest share of the local political elite in the largest municipalities/cities. Within this context it must be pointed out that the liberals, with the exception of 1958, have always found their largest share in the local political elite of the largest municipalities/cities. The Volksunie too always had its strongest presence within the local political elite of the largest municipalities/cities during the period 1964-1988, with the exception of the municipal elections of 1970. Finally, the share of the C.V.P. in the local

political elite of the smallest and the largest municipalities/cities, with the exception of 1952 and 1976, was the "slightest".

These are of course important conclusions for the study of the impact of the merger operation on the political composition of the local political elite. From the classification of municipalities according to their number of citizens before and after the mergers it has become clear that before the merger operation 68,3% of the municipalities in Flanders belonged to the category with less than 5000 inhabitants, while this percentage dropped to 5,1% after the mergers (Maes, 1976: 283). In other words, notwithstanding the fact that the local parties are still most successful in the smallest municipalities, this is now the case only for 5,1% of Flemish municipalities, while earlier 68,3% of the municipalities were involved. Since one can also conclude that there is a clear negative coherence between the size of the municipalities/cities and the share of the local political elite elected on local lists, the merger operation was an ideal way (or political strategy?) to "eliminate" local parties and to drastically raise the impact of the national political parties on local politics.

6. Impact of the Merger Operation on the three Local Levels of Power (Councillor, Alderman and Mayor)

Next to the study of the evolution of power relations between political parties in the period 1946-1988 in Flanders and for the different categories of municipalities/cities one must examine how power relations between different political parties vary as one gets to a higher level of local power.

For the period 1946-1970, between 72,4% (1970) and 79,4% (1958) of the councillors belonged to the C.V.P. and local parties. From 1976 onwards, the percentage can be situated between 64,2% (1976) and 56,8% (1988). Moreover, one should note that for the period 1946-1970, with the exception of 1946, local parties had always more councillors than the C.V.P.. From 1976 onwards, the reverse situation is seen. Because of the merger operation the share

of local parties on the level of councillors diminished by 20,6%, while the share of the C.V.P. rose by 12,4%. For the socialists the share of councillors in percentage did not change a lot in the period 1946-1988. In 1946 they had 14,9% councillors, while the percentage increased up to 18,2% in 1988. In the period 1946-1970 the percentage of liberal councillors varied between 4,9% (1958) and 7,5% (1964). From 1976 onwards, the share of liberal councillors is getting larger and larger (1976: 8,3%; 1982: 10,1%; 1988: 15,3%). For the Volksunie, a clear evolution on the level of councillors can be noticed. In the period from 1964 up to 1976 inclusive, there is an increasing number of Volksunie-councillors. From 1982 onwards there is a sharp decrease.

For aldermen two periods can be distinguished as well. In the period 1946-1970 the C.V.P. and local parties occupied between 84,1% (1970) and 92,6% (1958) of the alderman's seats. From 1976 (74,6%) onwards there is a sharp decrease (1988: 70,2%). Particularly striking are the big losses of local parties (-24,6%). The big increase of the C.V.P. (+15,1%) should be emphasized as well. It should be noted, however, that, contrary to the level of councillors, in the period 1946-1970 there is here no question of preponderance of local parties. However, in 1970 local parties occupy more alderman's seats than the C.V.P. In view of the importance of the merger process, this is undoubtedly a striking conclusion. With regard to the socialists, the number of alderman's seats, in contrast with that of councillors, sharply increased during 1946-1988. In the period 1946-1970 the party held between 5,2% (1958) and 11,6% (1970) of the alderman's seats. The Socialist Party reached its highest percentage in 1976 (16,7%). From then onwards, one can see a slight decrease. For the liberals a similar evolution is perceptible as with the councillors. Up to 1970 inclusive the liberals occupied no more than 4% of the alderman's seats. From 1976 (5,7%) onwards, this percentage increased continuously reaching in 1988 10,4%. As to the Volksunie, the number of alderman's seats has always been rather limited. The Volksunie here reached a peak in 1982 (5,5%).

Concerning the mayors one can see more or less the same evolutions as with the aldermen. In the period 1946-1970 the C.V.P. and local parties occupied between 90,8% (1952) and 94,4% (1958) of the mayor's seats. From 1976 (81,3%) onwards, this percentage went down to 73% in 1988. Again the big losses of local parties (-27,2%) and the important increase of the C.V.P. (+16,8%) are remarkable. It should be noted that in the period 1946-1970 local parties really had more mayors than the C.V.P. This is, in the context of the merger process, again a very important conclusion. For the period from 1976 onwards, the C.V.P. occupied slightly more than half of all alderman's and mayor's seats. As to the socialists the number of mayors in the course of the period 1946-1988 increased remarkably. In the period 1946-1970 the party held between 3,3% (1958) and 7,5% (1970) of the mayor's seats. From 1976 onwards, the number of socialist mayors can be situated between 11 and 12%. For the liberals the same evolution can be seen as for councillors and the aldermen. Up to 1970 inclusive, the liberals occupied no more than 4% of the mayor's seats. From 1976 (6,5%) onwards this percentage continuously increased, reaching in 1988 13%. In other words, for the socialists as well as for the Liberal Party the merger operation had an important impact on their number of mayor's seats. Volksunie's number of mayors has always been rather restricted. The Volksunie reached a peak in 1982 (3%).

7. The Impact of the Merger Operation on the three Local Levels of Power in the Smallest Municipalities/Cities

One could finally go into the question of how power relations in the five categories of municipalities/cities evolves as a higher local level of power is considered. We will however only discuss the evolution in the smallest municipalities.

The table below proves that in the smallest municipalities during the different election years⁶ the local parties are best represented for all levels of power. Moreover, through the years one can see a consistent increase of the share of local parties in the field of councillors (C), aldermen (A)

Table 1. The evolution of the share (%) of the different parties on local power levels in the smallest municipalities/cities in Flanders 1946-1988.

		1946	1952	1958	1964	1970	1976	1982	1988
C.V.P.	C	41,9	36,0	37,2	30,5	25,1	30,2	14,3	16,7
	A	52,5	46,3	44,6	40,9	34,2	28,6	16,7	16,7
	M	51,2	46,7	45,4	40,0	38,3	28,6	16,7	16,7
Socialists	C	10,8	12,2	10,9	10,6	10,6	3,8	2,4	-
	A	3,6	4,7	2,7	6,0	7,0	-	-	-
	M	2,1	3,2	1,8	2,6	4,9	-	-	-
Liberal Party	C	6,0	5,2	4,3	6,6	3,4	1,9	7,1	7,1
	A	1,9	2,2	2,0	2,1	1,7	14,3	16,7	16,7
	M	3,9	2,8	2,1	3,0	0,5	14,3	16,7	16,7
Volksunie	C	-	-	-	0,3	2,5	5,7	-	-
	A	-	-	-	-	1,3	-	-	-
	M	-	-	-	-	0,5	-	-	-
Local Parties	C	41,0	46,5	47,6	51,9	57,9	58,5	76,2	76,2
	A	41,9	46,6	50,7	50,9	55,5	57,1	66,7	66,7
	M	42,8	47,4	50,7	54,3	55,8	57,1	66,7	66,7

and mayors (M). Taking into account the fact that before the mergers 68,3% of the municipalities belonged to the category with the smallest municipalities, the political power of local parties in the local field of Flanders before the mergers is very clear. Notwithstanding the fact that the political impact of local parties in the smallest cities is still considerably high, it relates to only 5,1% of the municipalities in Flanders. In spite of the fact that the local parties have partly moved their "field of action" to other categories of municipalities/cities, one can conclude that the overall impact of local parties diminished considerably because of the mergers.

Conclusion

Within the scope of this article we went more deeply into the question to what extent the mergers had an impact on the political composition of the local political elite in Flanders during the period 1946-1988. The conclusion was reached that the mergers have got local politics definitively out of the sphere of village politics.

The local lists, which originated more from the rivalries between local "clans" than from ideologically inspired contrasts, considerably lost importance. While formerly local politics was

dominated by these lists, in 1976 they only got 16% of the valid votes. In 1988 this percentage went further down to 13% (Ackaert, 1990: 33).⁷

In spite of the fact that there are a number of converging developments, events and decisions considerably complicating the effect of the mergers on municipal elections⁸, one could wonder whether or not the merger operation was an intentional strategy of the big national political parties, aimed at maximally nationalizing local politics and eliminating the impact of local parties on the local political field. Not only the C.V.P., which traditionally scored "low" in the smallest municipalities, but also the Socialist Party, the Liberal Party and the Volksunie, all of which saw a clearly positive link between the size of municipality and their impact on the local level, had every interest in moving on to the merger operation. Therefore it can be questioned whether the above mentioned official motive of the merger operation: to provide the citizens the services which are expected from them, they (the municipalities) must have the disposal of qualified personnel and a sound financial situation, as well as an adequate population figure and an equivalent area, (Ackaert, 1991: 27) was the only aim of the merger operation. In other words: to what extent have objectives of party policy

influenced the decision to proceed to the merger operation?

Herwig Reynaert

Notes

1. The most important aim of my PHD was to describe the locally elected people during the period 1946-1988 on the basis of several variables (sex, profession, age, the party they belonged to, function (councillor, alderman, mayor), the size of their municipality or city, the province and the year of election) and to prove the existence of a local political elite in Flanders during the period investigated. Moreover, I worked out to what extent the locally elected people changed. To put together my data base (which amounted to 23465 locally elected people in Flanders for the period covered) I turned to various record offices in the Flemish provinces. In these records I could retrieve practically all lists of candidates and councils after their inaugural meetings.

2. Within the C.V.P. there are different factions. The A.C.W.-faction (Algemeen Christelijk Werkersverbond) represents a confederation of all kinds of union related organisations. The N.C.M.V. (Nationaal Christelijk Middenstandsverbond) is a large pressure group acting on behalf of Catholic middle classes and their social and economical interests (Mellors & Pijnenburg, 1989: 41). The B.B. (Belgische Boerenbond) is a pressure group acting on behalf of Catholic farmers and their social and economical interests.

3. A clear survey of the evolution in the distribution of seats over the years 1976-1988 in Flanders can be found with Ackaert (1989: 366).

4. This also appears from Ackaert's study where he compares the results of the political parties in Flanders after the municipal elections of 1976, 1982 and 1988 (Ackaert, 1989: 363).

5. The five categories of municipalities/cities used in our research are the following: municipalities/cities having between 7 and 15 councillors, between 17 and 21 councillors, 23 and 25 councillors, between 27 and 35 councillors and the category of municipalities/cities having between 37 and 55 councillors. As is apparent, these categories are divided on the basis of the numbers of councillors so that indirectly also an indication of the degree of urbanization could be reached.

6. Only for 1946 there is an exception to this conclusion. In that election year the C.V.P. had the best scores on the three levels of power.

7. However, within this context it should be noted that J. Buelens points out that the local lists keep up their numbers. The decrease in the number of local lists immediately after the merger, does not seem to be continued (Buelens, 1993: 62).

8. In this connection the following factors can be mentioned: first an increasing tendency of the Belgian party system to fractionize, second an increase of electoral propaganda campaigns from the seventies onwards, and finally an increase in the number of preferential votes (on a whole list of candidates under the same party name the name(s) of one or more candidate(s) is/are ticked off) during the period examined. Besides, there are a number of legal regulations as well which, however limited they may seem, must not be lost sight of in the pattern of explanation. It concerns the abolition of the possibility to "panache-ren" (splitting up one's vote on the same ticket by ticking off names of candidates belonging to different parties and with a maximum of the same number of councillors that are to be chosen in the community); the possibility to print the party name (an acronym or an abbreviation) on top of the list, in other words, the necessity to clearly identify the list. Finally, there is the possibility for political parties that are represented in parliament to receive a national number for use in municipal elections, which makes it possible that their lists can come up under the same number all over the country (or region). Moreover, that number is earlier known than the other numbers drawn in the municipalities themselves. All of these are legal regulations which have also influenced the "nationalization" of municipal elections (Dewachter, 1982: 445-446).

Bibliography

- Ackaert, Johan (1988), 'Zes magere jaren dorpspolitiek. Voorlichting in aanloop tot de gemeenteraadsverkiezingen.' *De Nieuwe Maand*, 6, pp.32-39.
- Ackaert, Johan (1989), 'De gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1988. Analyse van de resultaten.' *Res Publica*, 3, pp.359-384.
- Ackaert, Johan (1990), 'Partnerruil. De moeilijke vorming van lokale bestuursmeerderheden.' *De Nieuwe Maand*, 4, pp.28-33.
- Ackaert, Johan (1991), 'De samenvoeging van gemeenten in het Vlaamse Gewest: vijftien jaar later.' *Gemeentekrediet*, 2, pp.27-48.

- Ackaert, Johan (1994), *De Gemeenteraadsverkiezingen*. Davidsfonds, Leuven.
- Anthoon, Georges (1982), 'Verschuivingen bij de besluitvormers van de fusies van gemeenten.' *Res Publica*, 3-4, pp.461-482.
- Buelens, Jo (1993), 'Coalitievorming op gemeentelijk vlak.' *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 4, nr.186, pp.45-65.
- Castenmiller, Peter (1994), *Onverschillige democratie. Betrokkenheid bij de lokale politiek*. Het Spinhuis, Amsterdam.
- Collinge, Michel (1995), 'La commune. Initiation aux mécanismes du pouvoir communal.' *Dossier du CRISP*, 32p.
- Dekker, Paul & Peter Ester (1988), 'Cognitieve responsiviteit van de politieke elite in Nederland.' *Acta Politica*, 4, pp.401-436.
- Dewachter, Wilfried (1970), 'Gemeenteraadsverkiezingen en verstedelijking.' *Res Publica*, 3, pp.289-310.
- Dewachter, Wilfried (1982), 'Het effect van de samenvoeging van gemeenten op de gemeenteraadsverkiezingen.' *Res Publica*, 3-4, pp.445-460.
- Gunst, Petra, e.a. (1994), 'Burgemeesters en raadsleden 1938-1947. Verandering en continuïteit van het politiek personeel.' *Les Elections Communales et leur impact sur la Politique Belge (1890-1970). De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970)*. Brussel, Crédit Communal/Gemeentekrediet, Historische Uitgaven, reeks in-8°, nr.87, pp.399-427.
- Holvoet, Luc (1976), 'De nieuwe politieke kaart van België.' *Res Publica*, 3-4, pp.445-460.
- Kühr, Herbert (1981), 'Kommunalpolitik', *Neue Politische Literatur*, XXVI/1, pp.74-88.
- Luyckx, Theo & Marc Platel (1985), *Politieke geschiedenis van België*. Antwerpen.
- Maes, Rudolf (1976), 'De samenvoeging van de gemeenten en de gemeentelijke bestuurskracht', *Res Publica*, 3-4, pp.275-314.
- Mabileau, Albert & George Moyser & Geraint Parry & Patrick Quantin (1989), *Local Politics and Participation in Britain and France*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mellors, Colin & Pijnenburg, Bert (1989), *Political parties and coalitions in European local government*. Routledge, London and New York.
- Pijnenburg, Bert (1988), 'Locale coalitievorming in België: een multidimensionele verkenning.' *Tijdschrift voor Sociologie*, 9, 1-2, pp.209-262.
- Reynaert, Herwig (1995-1996), *Analyse van de politieke elite op lokaal vlak in Vlaanderen 1946-1988*. Gent, onuitgegeven doctoraal proefschrift.
- Reynaert, Herwig (1996), 'De gemeentelijke fusies in Vlaanderen. Hun invloed op de politieke samenstelling van de lokale politieke elite 1946-1988.' *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, oktober-december, nr.4, pp.439-449.
- Suykens, Mark (1982), 'Lokale democratie, een mythe?' *De Nieuwe Maand*, 7, pp.469-476.
- Scott, J. (1990), *The Sociology of Elites*. Aldershot.
- Scott, J. (1994), *Power. Critical Concepts*. London and New York.
- Tops, Pieter (1994), *Moderne Regenten. Over lokale democratie*. Antwerpen/Amsterdam.
- Vanschoenbeek, Guy (1994), 'De oorsprong van de sociaal-democratische aanwezigheid in de Vlaamse gemeentepolitiek.' *Les Elections Communales et leur impact sur la Politique Belge (1890-1970). De Gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische Politiek*. Crédit Communal/Gemeentekrediet, Historische Uitgaven, reeks in-8°, nr.87, pp.107-129.
- Ysebaert, Clair & Ludo Asselberghs (1995), *Gemeentelijk Zakboekje 95-96*. Kluwer Editorial, Diegem.

Forskardebatten kring 1809 års regeringsform

– Till frågan om grundlagens härkomst

Inledning

Då Gustaf IV Adolf i mars 1809 avsattes genom en statskupp, blev den kanske viktigaste följden härav att Sverige begåvades med ett nytt statsskick i form av 1809 års regeringsform. Härmed gjorde man slutgiltigt upp räkningen med det gustavianska enväldet, och sökte i stället åstadkomma maktbalans mellan konung och ständer. Vid tidpunkten för revolutionen befann sig det svenska riket i en mycket prekär ekonomisk, inrikespolitisk och utrikespolitisk situation. Framför allt var landet invecklat i ett hopplöst trefrontskrig som hotade att sluka alla resurser. Ryssland vägrade emellertid att fredsförhandla med något annat än en laglig regering, varför det var av största vikt att snabbt lösa problemet med statsstyrelsen. Den nya konstitutionen tillkom alltså under hård tidspress, vilket resulterat i att sammanträdesprotokoll och liknande förarbeten till densamma så gott som helt saknas. Trots att 1809 års regeringsform således tillkom under omständigheter ägnade att ge den karaktär av provisorium,¹ kom detta lagverk att bestå i 165 år, och då den år 1974 ersattes med en ny regeringsform, hade den hunnit bli världens näst äldsta grundlag. (Endast den amerikanska var äldre.)

1809 års regeringsform (RF) har blivit föremål för en livlig debatt, både vad avser dess ursprung (källor och influenser) och dess tolkning. Det är denna vetenskapliga diskussion som här nedan skall skildras. Debatten har i hög grad hämtat sin näring ur det faktum att auktoritativa förarbeten saknas.¹ Tvisteämnen, liksom de olika ståndpunkterna, har varit åtskilliga. Debatten har dock huvudsakligen rört tre frågor; dels vilken betydelse konstitutionsutskottets sekreterare Hans Järta haft för lagverkets utformning, dels vem av konungen respek-

tive ständerna som enligt RF hade det avgörande inflytandet över statsfinanserna, samt dels, och framför allt, om och i vad mån utländsk författningsdoktrin hade influerat lagstiftarna. Enligt den traditionella uppfattningen vilade grundlagen helt på nationell grund och låg i linje med tidigare svensk författningsutveckling. Många senare forskare har emellertid sökt påvisa i hur hög grad den svenska regeringsformen påverkats av utländska författningar och utländsk statsteori (främst Montesquieus makt-delningslära²). Längre ansåg man att sekreterare Järta ägt ett avgörande inflytande på konstitutionens tillblivelse och utformning. Enligt den äldre synen var det dessutom konungen, ej ständerna, som huvudsakligen ägde besluta om statsmedlens användning. Mot båda dessa uppfattningar har senare forskning polemiserat.

Emedan en överväldigande mängd litteratur gör det omöjligt att allsidigt belysa hela debatten kring 1809 års regeringsform, skall denna uppsats koncentreras på frågan om grundlagen huvudsakligen haft ett utländskt eller inhemskt ursprung. Detta spörsmål är av störst intresse, för det första därför att ingen större enighet har kunnat nås i takt med att källmaterial upptäckts och utforskats. Snarare har utvecklingen gått mot en allt skarpare polemik, även om det också finns forskare som intagit en mer nyanserad hållning. För det andra hänger de olika debattörernas inställning till regeringsformens genesis nära samman med de politiska och vetenskapsteoretiska uppfattningar de i övrigt omfattar. Syftet med föreliggande arbete är alltså att redogöra för och analysera forskardebatten kring frågan om 1809 års regeringsform utformades huvudsakligen på grundval av svensk författningstradition, eller om utländsk doktrin i stället hade ett bestämmande inflytande. Härvidlag skall även de enskilda forskarna skärskådas, i syfte att utröna om och i vad mån deras politiska och vetenskapsteoretiska åskådningar påverkat hur de tolkat RF.

Den fortsatta framställningen kommer att disponeras enligt följande. Inledningsvis ges en kortare introduktion till ämnet, främst avseende RF:s tillkomstshistoria och huvudprinciper. Framställningens tyngdpunkt ligger på del II där först riktlinjerna för debatten drages upp,

varpå de olika forskningsriktningarna behandlas i kronologisk ordning. I konklusionen förs en avslutande diskussion kring de olika skolbildningarna, forskarnas ståndpunkter och bevekelsegrunder, samt vilka resultat debatten eventuellt kan ha frambringat.³

I. Bakgrund

1. Kring tillkomsten av 1809 års regeringsform

Då 1809 års revolution genomfördes hade kuppmakarna inget gemensamt politiskt program. Bakom omvälvningen stod stora delar av byråkratin och officerskåren. Bland de oppositionella utkristalliserades olika fraktioner med olika handlingsalternativ. Dels en mer konservativ bestående av de högsta ämbetsmännen, bland andra riksdrots Trolle-Wachtmeister och landshövding Anders af Håkanson. Det var dessa män som hade tagit makten efter statsvälningen. Dels en annan, radikalar, falang som leddes av L. A. Mannerheim, Hans Järta och A. G. Silfverstolpe. På den Mannerheimska fraktionens huvudprogram stod en ny konstitution samt att alla Gustaf IV Adolfs arvingar borde uteslutas från tronföljden. Denna mening segrade också på den riksdag som hölls den 10 maj. I stället skulle Gustaf IV Adolfs farbror, hertig Carl, bli kung.

Den mest brådskande angelägenheten var emellertid utarbetandet av en ny konstitution så att man kunde få fred i riket. Till den ändan tillsattes en författningskommitté. Kommittén blev i praktiken en enmansutredning utförd av Anders af Håkanson. Denne tog även hänsyn till synpunkter från liberalt sinnade kretsar. En ledstjärna vid grundlagsskrivandet var att man ville skapa balans mellan ständernas respektive kungens maktområden. Både frihetstidens ständervälde och det gustavianska enväldet tjänade härvid som varnande exempel. Författningskommitténs arbete utmynnade i det så kallade "Håkansonska förslaget". Lagförslaget byggde på maktindelningens principer, men där fanns emellertid även inslag av "gustaviansk maktkoncentration", bland annat i form av ett

hemligt utskott med stora finansiella befogenheter, där kungen skulle vara ordförande. De konservativas tanke var att riksdagen först skulle erkänna hertig Carl som kung i kraft av sin arvsrätt, och därefter ta ställning till författningsförslaget. Om detta senare förkastades skulle Gustav III:s grundlagar fortfarande att vara i kraft.

I syfte att frammana offentlig debatt i författningsfrågan, infördes tryckfrihet våren 1809, vilket resulterade i att en mängd broschyrer och småskrifter författades och trycktes. Mest betydelsefull för den konstitutionella debatten blev riddarhussekreterare A. G. Silfverstolpes skrift "Hvad synes allmänna opinionen önska till en, nu möjlig, förbättring af svenska statsförfattningen?". Som titeln antyder förespråkades här ett statskick som omfattades av det allmänna rättsmedvetandet. Det var enligt Silfverstolpe ej möjligt att genomföra reformer på basis av den bildade elitens uppfattningar, utan gemene mans åsikter måste bli bestämmande. Däremot borde lagstiftaren förbehålla sig rätten att ändra grundlagen i takt med att en högre grad av upplysning bredde ut sig. Av detta skäl var det ej möjligt att genomföra den liberala författning som han själv och hans meningsfränder skulle önska sig.

Håkansons ovan nämnda förslag till regeringsform väckte hårt motstånd. Riksdagen opponerade sig både på formella och materiella grunder. För det första var man emot tillvägagångssättet att först välja kung och sedan anta konstitutionen, ty på så vis skulle monarken kunna skaffa sig inflytande över den senare. Av Hans Järta lanserades i stället slagordet "konstitution först, kung sedan". För det andra ansåg ständerna att det Håkansonska förslaget var alltför konservativt. Framför allt var det monarkens stora befogenheter i finansiella frågor som man vände sig emot. Riksdagen borde ej enbart ha beskattningsmakten i sina händer, utan även ha rätt att besluta om statsmedlens användning.

Då det Håkansonska förslaget ej blev antaget, drog sig den konservativa gruppen kring detta tillbaka. I stället tillsattes den 12 maj ett konstitutionsutskott bestående av de mer radikala krafterna, sedermera kallade "1809 års män". I utskottet ingick 6 adliga ledamöter (bland annat

den nyss nämnde Silfverstolpe), samt tre personer från vart och ett av de andra stånden. L. A. Mannerheim blev dess ordförande och Hans Järta dess sekreterare. Gruppen präglades av kompromissvillighet och man lät det Håkansonska förslaget ligga till grund för den nya regeringsformen. Då tidsutdräkten redan blivit alltför lång, gjorde utskottet sitt yttersta för att påskynda arbetet. Som en följd härav fördes inget diskussionsprotokoll, varför eftervärlden blivit berövad insyn i vilka tankegångar som anfördes till stöd för olika bestämmelser. Redan den 1 juni kunde förslaget till ny RF slutjusteras. Enigheten inom KU hade varit förvånansvärt stor, endast ett par tvistepunkter fanns. Bland annat fanns tankar på en representationsreform, vilken man emellertid beslöt att skjuta på framtiden. Oenighet om vilka privilegier som skulle skrivas in i grundlagen fick till konsekvens att bondeståndet inte förmåddes skriva på den nya konstitutionen förrän den 27 juni. Formellt ansågs dock regeringsformen antagen av enhälliga ständer redan den 6 juni och samma dag erkändes också hertig Carl som Sveriges kung med namnet Karl XIII.

2. Huvuddragen i 1809 års regeringsform

Att redogöra för det huvudsakliga innehållet i RF bereder vissa svårigheter om man samtidigt skall undvika att föregripa den kommande analysen av hur lagen bör tolkas. Då det ändå syns angeläget att redan på detta stadium redogöra för principer och viktigare bestämmelser i lagen, får nedanstående betraktas som "handbokskunskaper" och därmed värderas som sådana. Uppgifterna kan därför komma att revideras och nyanseras när de konfronteras med forskarresultaten i avsnitt II.

De åsiktstänkningar som slutligen kom att bestämma utformningen av 1809 års RF, var de moderata och kompromissvilliga. Extremt radikala respektive gustavianska element fick inget nämnvärt inflytande. Huvudtanken bakom den nya konstitutionen var i stället maktindelning och maktbalans. Statsmakten var huvudsakligen uppdelad i tre funktioner: den styrande makten, den lagstiftande makten och den dömande makten (vilket också överens-

stämmer med Montesquieus maktfördelningslära). Vissa författare räknar även beskattningsmakten och kontrollmakten som specifika funktioner enligt den svenska statsrätten. I stora drag avvek 1809 års konstitution mycket litet från det Håkansonska förslaget. Skillnaderna bestod i att konungen fråntagits vissa av sina finansiella befogenheter till förmån för ständerna, statsrådet hade en något annorlunda organisation, och dessutom hade ett par nyheter i form av ett ständigt konstitutionsutskott och ett JO-ämbete införts.

Den styrande makten tillkom, enligt 1809 års RF, konungen ensam, dock inom de gränser som regeringsformen föreskrev. Han var inte personligen ansvarig för sin styrelse, och han ägde att tillsätta och avsätta sina nio statsråd. Kungen hade ensam rätt att sluta fred och förbund samt börja krig. Han var skyldig att inhämta råd från statsrådet, men behövde ej följa dessa. Statsråden var dock ansvariga för sina råd inför ständerna. Dels var de juridiskt ansvariga och kunde ställas inför riks rätt. Dels var de politiskt ansvariga såtillvida att ständerna till Hans Majestät kunde hemställa om ett statsråds entledigande om denne ansågs ha åsidosatt "rikets sannskyldiga nytta" (107§). Någon parlamentarism var det emellertid ej fråga om, emedan konungen vid en sådan hemställan "kunde /.../ fästa det avseende han fann för gott."⁴ Denna kontroll utövades genom det nyinrättade KU:s granskning av statsrådsprotokollen.

Den lagstiftande makten delades mellan konungen och ständerna enligt fasta principer. Båda organen hade initiativrätt och absolut veto gentemot det andra. Den gemensamma lagstiftningsmakten gällde i princip all allmän lag som omfattades av 1734 års lag och kyrkolagen. Administrativa och ekonomiska förordningar ägde Hans Majestät emellertid utfärda på egen hand. Ständerna skulle sammanträda minst vart femte år. För beslut krävdes tre stånds bifall, men för privilegieändringar och ändring av grundlag fordrades enhällighet. I det senare fallet krävdes dessutom samstämmigt beslut av två, på varandra följande, riksdagar. Detta för att bereda särskild helgd och stabilitet åt grundlagarna.

Den dömande makten utövades av självständiga, oavsättliga domare. I Högsta Domstolen hade kungen dock fortfarande två röster, en rätt som han endast undantagsvis utnyttjade. Här kan också nämnas att de flesta ämbetsmän, utom de som innehade förtroendeuppdrag, blev oavsättliga.

”Svenska folkets urgamla rätt att sig själva beskatta utövas av rikets ständer allena” fastslog 57§ RF. Det hemliga utskottet avskaffades, och kungens inflytande över rikets finanser beskars därmed. I 1809 års RF fick ständerna också ett betydligt större inflytande på statsutgifterna än tidigare.

1809 års regeringsform garanterade också vissa medborgerliga fri- och rättigheter, såsom samvetsfrihet, viss religionsfrihet, tryck- och yttrandefrihet samt säkerhet till person och egendom.

II. Forskardebatten

1. Varom tvista de lärde?

Som nämnts har flera olika av grundlagens karaktärsdrag varit föremål för tvist bland forskarna, men huvudfrågan har ändå kommit att bli huruvida vår gamla regeringsform helt och hållet var ett uttryck för svensk författningstradition, eller om – och i så fall i vad mån – den var en produkt av influenser från utländska författningar respektive författningsdoktrin. Frågan om utskottssekreterare Hans Järtas betydelse för regeringsformen är härmed nära sammanhängande.

Det var ej förrän under innevarande sekel, strax efter det att regeringsformen firat sitt 100-års jubileum, som debatten om dess rätta tolkning kom igång på allvar. Dessförinnan hade den traditionella, nationalistiska uppfattningen, lanserad av Hans Järta, fått stå så gott som oemotsagd. ”Tidigt utbildade sig en vetenskaplig uppfattning, som så småningom åtminstone i hufvuddragen alltmer vann stadga och slutligen anseende af hart när dogmatisk sanning.”⁵ Den förste att vetenskapligt analysera RF var Magnus Sandegren. Dennes avhandling *Till historien om statshvälfningen 1809* (1890) var i huvudsak en jämförelse mellan regeringsfor-

men och det Håkansonska förslaget. Sandegren tar ej uttryckligen ställning till RF:s ursprung, men det framgår att för honom är den nationella tolkningen given, även om han också anför ett par exempel på bestämmelser som lånat sin lydelse från utländska författningar. Enligt den konservativa uppfattningen (senare främst företrädd av Rudolf Kjellén och Pontus Fahlbeck), så vilade 1809 års RF helt på den tidigare svenska författningsutvecklingens grund. Enligt Fahlbeck var lagen ”Sveriges historia omsatt i lagparagrafer”.⁶

Järta betraktades länge som den svenska grundlagens fader, det vill säga den person som haft störst inflytande på utformningen av 1809 års författning. Så småningom omtolkades och ifrågasattes dock hans roll, bland annat av Nils Höjer (1910). Framför allt framhölls i hur hög grad regeringsformens slutliga utformning byggde på det Håkansonska förslaget, över vars tillkomst Järta ej haft något inflytande. Det har till och med hävdats att Järta inte alls var tillfreds med den utformning som grundlagen med hjälp av hans penna faktiskt fick. Hans Järtas insatser som KU:s sekreterare har därför av de flesta moderna forskare reducerats till blott stilistiska, ty det är otvivelaktigt att själva den språkliga utformningen av regeringsformen i hög grad är hans verk.

De första att kritiskt skärskåda och revidera den klassiska synen på RF var Simon Johannes Boëthius och Fredrik Lagerroth, båda 1909. Den förre lade visserligen också stor vikt vid den nationella författningshistorien, men poängterade att även utländsk doktrin, främst Montesquieus maktodelningslära, övat inflytande på grundlagsfädernas arbete. Det verkliga ”paradigmskiftet” i debatten kom emellertid med Axel Brusewitz (1917), som efter ett ingående studium av bevarade källor från 1809, drog slutsatsen att grundlagsfäderna hyst betydligt radikalare åsikter än man tidigare räknat med, och att modern europeisk författningsdoktrin därför spelat en stor roll vid utarbetandet av regeringsformen, även om teorierna i väsentlig mån justerats med hänsyn till specifikt svenska förhållanden.

Den Brusewitzska uppfattningen kom länge att dominera debatten, och åtskilliga andra för-

fattare byggde vidare på hans forskning. Bland dessa kan nämnas Gunnar Rexius, Erik Fahlbeck (ej att förväxla med fadern Pontus Fahlbeck), Robert Malmgren, och Gunnar Heckscher, vilka visserligen ej i allt var ense med Brusewitz, men vilka i huvudsak är hemmahörande inom samma tradition. Malmgren har vitsordat den Brusewitzska uppfattningen att Montesquieus inflytande var betydande, men han har också påpekat hur samstämmiga makt-delningsdoktrinen och den svenska författningstraditionen var. Gunnar Heckscher betonar hur ogörligt det är att särskilja svensk debatt från övrig europeisk doktrin. Man kan enligt denne "fråga sig om icke hela problemställningen med alternativet nationellt eller utländskt inflytande är felaktig."⁷ Sedan medeltiden har den bildade klassen i Sverige hämtatsin lärdom utifrån Europa. Kring 1809 hade denna kulturintegration gått så långt att det torde vara omöjligt att hålla nationellt och internationellt isär. Av dessa orsaker anser Heckscher att debatten om regeringsformens genesis antagit proportioner som ej alls motiveras av sakfrågans egentligen begränsade betydelse.

Den av Brusewitz företrädde ståndpunkten fick sin första allvarliga vedersakare i och med Fredrik Lagerroths skrifter kring 1940. Denne bytte mot slutet av 1930-talet radikalt ståndpunkt och kom nu att bli en modern förespråkare för den äldre nationalistiska tolkningen. I stället för hos Montesquieu vill han söka ursprunget till regeringsformen "i en inhemsk frihetstida balanslära"⁸. På en punkt var han dock överens med den nyare forskningen: Hans Järta's insatser var ej alls så betydande som man under 1800-talet velat göra gällande. Diskussionen om 1809 års regeringsform hade nu kommit att mattas något, men Lagerroth kom att få medhåll av flera av sina efterföljare, bland andra Nils Stjernquist och Edvard Thermanius. Den senare var också den ende moderne forskare som fortfarande ville tillskriva Hans Järta en ledande roll i KÜ.

Lagerroths extrema ståndpunkt har emellertid också rönt kritik av bland andra S.M. Waller, C.A. Hessler och Georg André. Den mest radikalt polemiska åsikten framträdde i Rolf Karlboms doktorsavhandling (1964), vilken

för övrigt också är det senaste bidraget till denna debatt. I viss anslutning till tidigare artiklar av Georg André hävdar Karlbom att förebilden för 1809 års regeringsform var den engelska författningen, som genom Montesquieus och De Lolmes förmedling blivit känd i Sverige. Karlbom förnekar bestämt att den inhemska författningshistorien haft någon betydelse vid tillkomsten av RF, 1809 innebar i stället ett radikalt brott mot den tidigare utvecklingen. På denna senare punkt har Karlboms avhandling emellertid utsatts för hård kritik av André och Åke Holmberg.

Den fortsatta framställningen kommer att koncentreras kring de stora namnen, vilkas forskningsresultat fått genomgripande och bestående betydelse för debatten. Härvidlag tycks mitt urval stämma ganska väl med det som tidigare forskare gjort. Någon analys av samma omfattning som den föreliggande har visserligen ej, så vitt bekant, gjorts tidigare, men flera författare inleder sina arbeten med en redogörelse för tidigare forskning i ämnet. Dessutom finns en kortare historiografisk artikel av Carl Arvid Hessler.⁹

2. Den klassiska tolkningen av regeringsformen

Hans Järta

Den traditionella tolkningen av regeringsformen böttnade i hög grad i de uttalanden som KÜ:s sekreterare Hans Järta (1774-1847) gjorde vid dess tillkomst samt vid senare tillfällen. I samband med att förslaget till RF presenterades, bifogade utskottet ett av Järta författat memorial vari de principer som låg till grund för regeringsformen angavs. Detta memorial har fått status som det egentligen enda förarbetsuttalandet till RF, och har därför analyserats av flertalet forskare. I detta aktstycke karaktäriserades 1809 års författningsarbete i följande ordalag: "Utskottet har sökt att bilda en *Stryrande Magt*, verksam inom bestämda former, med enhet i beslut och full kraft i medlen att dem utföra; En *Lagstiftande Magt*, visligt trög till verkning, men fast och stark till motstånd; En *Domare-Magt*, sjelfständig under Lagarne,

men ej sjelfherrskande öfwer dem. Det har vidare sökt att rigta dessa Magter till inbördes bewakning, till inbördes återhåll, utan att dem sammanblanda, utan att lemna den återhållande något af den återhållnas verkningförmåga."¹⁰ Att döma av detta uttalande, så stämmer RF:s huvudprinciper ganska väl överens med den Montesquieska maktdelningsläran. Men redan Christian Naumann påpekade (1844) att det finns åtskilliga diskrepanser mellan de principer som fastslås i memorialet, och RF:s faktiska utformning. För det andra har Hans Järta själv, redan i samma memorial, utfärdat en dementi av att grundlagen skulle vara byggd på grundval av främmande teorier: Utskottet hade ej åsyftat "stora och lysande förändringar i vår Stats-Författnings åldriga grundformer."¹¹ För att en författning skall bestå, framhåller Järta, måste den bäras upp av "seklers helgd" och omfattas av nationalandan, det vill säga folkets rättsuppfattning.

Inte nog med att den nya grundlagen byggde helt på svensk författningstradition, enligt en redogörelse för dess tillkomsthistoria som Järta nedskrev år 1832, hade inte heller några utländska inlån präglat författningen: "Redan då den /RF/ stiftades, saknade den nyhetens behag. Den var ej tillskuren efter någon av de samhällscostumer, som då voro moderna i det öfriga Europa, utan efter den åldriga svenska dräkten..." Enligt samma berättelse hade KU:s ledamöter vid tillfället ej haft särskilt god kännedom om utländska författningsteorier, än mindre tid att skaffa sig sådan kännedom inför det brådskande författningsarbetet. Detta faktum ansåg emellertid Hans Järta ej att det fanns anledning att beklaga, emedan abstrakta läror och teorier "skulle ha förvandlat regeringsformen ifrån en levande organism till ett dött machinerie"¹². Vad dessa senare uttalanden anbelangar bör man dock hålla i minnet att de gjordes 23 år efter RF:s tillkomst, allrahelst som det ofta görs gällande att Järtas politiska uppfattning försköts i konservativ riktning efter 1809.

Som synes är Järtas utsagor, främst i memorialet, mångtydiga och kan tolkas i båda riktningarna. Memorialet har därför, som Andren påpekat, givit upphov både till den nationella uppfattningen och åberopats som stöd för att Mon-

tesquieu övat ett betydande inflytande på grundlagsfäderna. Med hänsyn till den uppfattning Hans Järta senare givit tillkänna har han emellertid i främsta rummet räknats som den klassiska skolans upphovsman, i vars efterföljd Rudolf Kjellén och Pontus Fahlbeck har bedrivit sin forskning.

Rudolf Kjellén

Rudolf Kjellén (1864-1922) var docent och senare (1901) professor i statskunskap vid Göteborgs högskola. Från och med 1916 upprätthöll han den skytteanska professuren i Uppsala. Sina tankar i författningsfrågan har han utvecklat dels i en längre artikel i *Historisk tidskrift* med den talande titeln "Den nationella karakteren i 1809 års grundlagsstiftning", dels i monografin *Om den svenska grundlagens anda* (1897).

Till sin karaktär, hävdar Kjellén, är 1809 års regeringsform "en syntes af 1720 och 1772 års regeringsformer."¹³ KU har vid grundlagsstiftningen strävat efter att åstadkomma maktbalans mellan konung och ständer, och därför har både 1720 års ständervälde och 1772 års envälde fått tjäna som varnande exempel. Utskottet lyckades genom denna kompromiss undvika att en överdrift botades med en annan. Grundlagsfäderna ville i stället åstadkomma samma dualism i statslivet som på medeltiden, då kungen och rådet ömsesidigt bevakade varandras maktställning. Kjellén anser emellertid ej att de bägge organen i RF är jämställda, utan riksdagen verkar blott i skuggan av monarken. Den andemening som RF uttrycker är nämligen att konungen äger allena styra riket, men hans makt är *negativt* begränsad och kontrollerad av riksdagen.

Redan av denna sammanfattning framgår tydligt att Kjellén anser grundlagen vila på nationell botten. Kjellén tar också upp frågan huruvida RF uppvisar några spår av influens från utländska lagar. När det gäller främmande statsskick kan endast det engelska respektive det ungerska, i sin egenskap av konstitutionella monarkier, komma ifråga som jämförelseobjekt. Å andra sidan skiljer sig de geografiska, historiska, demografiska och klimatiska förhållandena i dessa länder avsevärt från motsva-

rande svenska.¹⁴ Den engelska författningen nämns visserligen av Järta i det så kallade Korsbergerska memorialet, som en viktig inspirationskälla till RF, men detta jävas enligt Kjellén av andra hans uttalanden. "De likheter som finnas" mellan dessa författningar och den svenska kan dock "mycket väl förklaras ur Sveriges egen historia"¹⁵ Detta gäller även några enstaka lagrum som till sin lydelse påminner om motsvarigheter i utländska författningar, särskilt de franska från 1791 respektive 1795. Bland annat bär 1809 års statsrådsinstitution en viss kontinental prägel, även om åtskilliga olikheter kan skönjas. "Resultatet blifver, att vår författning för sina positiva stadganden står i ytter ringa, om ens någon, skuld till utlandet."¹⁶

Därefter övergår Kjellén till att undersöka hurvida några främmande teorier eller tankegångar kan ha haft något inflytande över regeringsformens utformning. Den främsta statsrättsliga teorin i Europa vid denna tid var Montesquieus "lära om statsmakternas söndring /.../ enligt hvilken staten var en trehöfdad kropp af lagstiftning, exekution och dom"¹⁷. Kjellén noterar att grundlagsfäderna uppenbarligen tagit intryck av denna lära och flitigt använder den i sin retorik. Men om man däremot konsulterar regeringsformens faktiska utformning, så fräperas man av att grundlagen "i sin uppställning icke röjer den ringaste inverkan från doktrinen."¹⁸ I stället är vår grundlag uppdelad i blott två huvuddelar, en som behandlar konungen och en som behandlar riksdagen: "Om domstolarna och dess befogenheter ges sporadiska regler i båda avdelningarna. Inte bara i formellt hänseende, utan även materiellt strider RF:s bestämmelser mot Montesquieus schema. De tre "makterna" hålls i det svenska statsskicket inte konsekvent åtskilda, utan exempelvis den lagstiftande makten utövas av riksdagen och monarken i förening, kungen har två röster i högsta domstolen, vilken institution också har viss makt över lagstiftningen i och med att dess yttrande skall inhämtas innan ny lag stiftas. Dessa avvikelser kan bara förklaras ur vår historia, där tre tankar har hävd: "konungens lagstiftningsrätt, rådets samband med öfverdomstolen och konungens domsrätt."¹⁹

1809 års regeringsform präglas, enligt Rudolf Kjellén, av dualism i stället för av den Montesquieuska treenigheten. Denna dualism har skapats i syfte att motverka de enväldena av olika slag som tidigare avlöst varandra i svensk historia. Till yttermera visso är det en grundläggande tanke i germansk statsrätt att staten är en organisk enhet. Statsmakten är i RF delad mellan olika organ, det är inte som i den utländska doktrinen fråga om flera olika makter. I det svenska systemet poängteras maktsamverkan, snarare än maktindelning. Kjellén förnekar dock inte, som Järta gjort, att grundlagsfäderna haft kännedom om samtidens betydelsefulla utländska statsteorier.

Pontus Fahlbeck

Den andre vetenskapsman som haft stor betydelse för den klassiska tolkningen, är Pontus Fahlbeck (1850-1923). Denne verkade i Lund och upprätthöll en professur i historia och statskunskap, vilken dock år 1902 ändrades till att bli en professur i statskunskap och statistik. Fahlbecks tolkning av regeringsformen är nära besläktad med Kjelléns. Hans avhandling *Regeringsformen i historisk belysning* (1910) är en regelrätt lagkommentar. Han härleder här de enskilda bestämmelsernas ursprung ur den svenska författningshistorien, vilken kännetecknas av "en sammanhängande och fullt nationell utveckling"²⁰. Boken tillkom i samband med regeringsformens 100-års jubileum och författaren har även tagit hänsyn till de ändringar som gjorts under det gångna seklet. I *Regeringsformen*, hävdar Fahlbeck, "finnes icke ett spår av teori. Det var dyrköpt erfarenhet alltigenom, som byggde upp den. Den odelade makten leder till fördärf – det var den grundlärdom som historien gifvit. Korollariet däraf var, att maktens delning är första villkoret för enskilt och allmänt väl."²¹ Den över hela författningen vilande tanken är följaktligen *dualism* mellan konung och ständer.

Liksom Kjellén hävdar Fahlbeck att likheten med Montesquieus lära blott är skenbar. Inte heller han anser att den svenska regeringsformen lånat något från utländska författningar. Detta gäller dock med ett undantag; den år 1809 införda religions- och samvetsfriheten (§16)

var "en nyhet som 1809 års män upptogo" främst från 1791 års franska författning, men man kan även se den som en utveckling av 1781 års svenska toleransedikt. "Detta är väl det enda lån från utländska förebilder som vår regeringsform känner."²²

Fahlbecks sätt att argumentera för en viss lagparagrafs nationella bakgrund, i de fall då utländska motsvarigheter faktiskt finns, kan stundom synas något krystat. Ett särskilt framträdande exempel är analysen av §109, vilken paragraf visserligen ej fick den aktuella utformningen förrän 1865/66, men vilken ändå på ett utomordentligt vis belyser hur författaren resonerar. Ursprungligen (enligt 1809 års lydelse) skulle riksdagen sammanträda blott var femte år. I samband med representationsreformen infördes i stället årliga riksmöten, och med anledning härav ändrades bland annat §109. De nya reglerna innebar att val till riksdagen kom att gälla för längre tid än blott för ett riksmöte, som tidigare varit fallet. "För dessa nyheter" säger Fahlbeck "har man åberopat utländska förebilder, i dem sökande stöd för desamma. De utländska mönstren hafva dock i verkligheten spelaten underordnad roll härvid. Ty nyheterna hade kommit, äfven om inga förebilder funnits /min kurs/ att åberopa. Allt berodde nämligen med *inre nödvändighet* /min kurs/ utaf en enda sak – *de årligen återkommande riksdagarna* /Fahlbecks kurs/. Dessa nödvändiggjorde längre valperioder"²³. Fahlbeck tycks alltså mena att reglerna i §109 visserligen är påverkade av utländsk rätt, men ändå ej är att betrakta som *inlån* emedan de skulle ha uppstått i Sverige även utan de utländska förebilderna. Enligt detta resonemang skulle man bara karaktärisera sådana bestämmelser som *inlånade*, vilka svensk rätt ej haft behov av och vilka därför knappast skulle ha utbildats av sig själva genom inrikes utveckling. Detta resonemang kan ingalunda vara logiskt riktigt. Man får förutsätta att *inlån* av utländsk rätt och överhuvudtaget påverkan från främmande kulturliv, sker endast då vi i Sverige har behov av och förutsättningar för ett sådant lån. Om man får döma efter vad som här framgår i Fahlbecks resonemang, så tycks det som om han sätter skrankorna för vad som skall betraktas som ett *inlån* så högt, att ingen regel

skall lyckas överskrida dessa. Vad detta sätt att resonera eventuellt haft för konsekvens för de regler som ingick i RF:s ursprungliga lydelse, är ej möjligt att utläsa ur hans text.

Den mycket nationella tolkning av 1809 års regeringsform som här ovan kommit till synes, bottenade i den allmänna vetenskapssyn som var förhärskande under 1800-talet och början av 1900-talet. Både historieskrivning och rätts teori hade en mycket nationell och konservativ prägel. I Kjelléns och Fahlbecks framställningar är detta drag uppenbart. Om dessa två vetenskapsmäns konservativa inställning behöver man inte tvivla, ty båda två var politiskt verk samma inom högern. Att väcka till nationellt medvetande var ledstjärnan för Rudolf Kjelléns politiska verk. Att ge gällande grundlag en nationalistisk tolkning fyllde alltså ett viktigt politiskt syfte kring sekelskiftet 1900.

Typiskt för denna tid var också att historien sågs som en organisk utveckling. Hela historien låg immanent i samtiden, och därför uppfattades historiska förklaringar till företeelser i nuet som naturliga. Inom juridiken hade detta synsätt sin motsvarighet i den tyska historiska skolan, främst företrädd av Carl Friedrich von Savigny. Enligt denne är varje tid och varje nation bunden till sina historiskt givna förutsättningar. Ny rätt kan inte skapas utan att man "hämmar rättens organiska utveckling."²⁴ En annan viktig sida härav, är att rätten skall vara ett uttryck för den så kallade "folkanden", det vill säga motsvaras av folkets rättsmedvetande. Härav följer att lagar ansågs nationellt och kulturellt begränsade. Inlån från andra länder var därför olämpligt. I det memorial som Järta skrev vid regeringsformens tillkomst talas följdriktigen om "seklers helgd" och "nationalandan" som de två moment som är nödvändiga för att förläna en lag bestånd och folkets respekt. Regeringsformen ansågs som "det lefvande vittnesbördet på denna starka känsla för det organiska sammanhanget i statsutvecklingen"²⁵ Under senare delen av sin politiska bana ansågs Hans Järta också som "den historiska skolans mästare" i Sverige. Enligt Georg Andrén står även grunden för Kjelléns nationalism att finna i den historiska rätts skolan.

3. Boëthius och Brusewitz reviderar den traditionella synen

Simon Johannes Boëthius

Simon Johannes Boëthius (1850-1924) är systematiskt svårplacerad emedan han står med ett ben i vardera lägret. Till skillnad från Fahlbeck och Kjellén var Boëthius främst historiker. 1889 blev han e.o. professor i historia i Uppsala. Hans verksamhet fick dock delvis en annan inriktning i och med att han 1901 beträdde den skytteanska professuren. Boëthius var även riksdagsman för lantmannapartiet. Hans historiesyn präglades främst av den ovan nämnda historiska skolan. Å andra sidan var han mer nyanserad i sin förståelse av historien än sina föregångare. Det finns enligt Boëthius även andra faktorer att ta hänsyn till än bara den svenska historien. Han är ej främmande för att även utländska rättsförhållanden och moderna teorier förmår påverka den svenske lagstiftaren. Med anledning härav bör Simon Boëthius hellre behandlas i samband med Axel Brusewitz än tillsammans med företrädare för den strängt konservativa skolbildningen.

Boëthius har ej författat någon mer omfattande monografi kring regeringsformen. Hans viktigaste debattinlägg i denna fråga, "1809 års regeringsform", publicerades år 1909 i serien Heimdals småskrifter. Boëthii utgångspunkt är, som ovan antytts, att lagarna bör ses i ett historiskt perspektiv. Det råder ett organiskt samband mellan forntiden, nuet och framtiden. Å andra sidan är det uppenbart att "även den bästa statsförfattning behöfver i åtskilligt jämkas efter tidernas omskiftelser."²⁶ Han förnekar alltså ej nyttan av rättsliga reformer, om blott de står i samklang med det allmänna rättsmedvetandet vid tidpunkten ifråga. Boëthius erkänner även värdet av teoretiska modeller för hur statsstyrelsen bör ordnas. Det är emellertid hans bestämda övertygelse att ingen abstrakt teori lämpar sig för, eller ens är avsedd att, bokstavligen och i detalj tillämpas på den konkreta verkligheten. En teori kan mycket väl läggas till grund för en statsförfattning, men den måste då självklart jämkas med hänsyn till landets speciella historia, kultur och folkets sedvänjor och rättsförfattning.

Det kända memorial som Järta författade till 1809 års RF aviserar hur påverkade grundlagsfäderna var av främst Montesquieus statsteori. Men, påpekar Boëthius, jämför man detta memorials lydelse med bestämmelserna i RF, så är det genast uppenbart att "Montesquieus ovillkorliga kraf på olika innehafvare för olika statsmyndigheter hafva 1809 års svenska grundlagsstiftare *ej* genomfört". "Det väsentliga och bestående i Montesquieus lära är *ej* heller omfånget, hvori, och sättet, hvarpå maktfördelningen ävågbringas, utan att en sådan får göra sig gällande i statslifvet." Enligt Boëthius kan således 1809 års konstitution anses influerad av det Montesquieuska schemat, eftersom dess mönster i *huvudsak* överensstämmer med maktdelningsläran. Att kräva fullständig identitet vore absurt, ty ingen klok lagstiftare adopterar en teori reservationslöst. Använd utan överdrift och i ett land med ett lugnt och någorlunda friktionsfritt samhällsliv, är maktdelningsläran emellertid "ett ypperligt rättesnöre för statslifvet"²⁷.

I Sveriges fall har det fallit sig naturligt för grundlagstiftarna att låta sitt arbete vägledas av Montesquieus teori. Läran om maktens delning har nämligen sina rötter i det svenska statskicket "urgrund". Germansk statsrätt har i alla tider byggt på den konstitutionella monarkins idé, och alltså präglats av samarbete mellan konung och folk. Detta lyckliga sammanträffande har sin grund i att Montesquieu vid utarbetandet av sin lära främst studerat det brittiska statskicket, vilket i sin tur bygger på germanska tankegångar. Vid en historisk tillbakablick kan Boëthius konstatera att grundsatsen om maktfördelning upprätthållits genom hela den svenska författningshistorien, så när som på två tidsperioder, nämligen 1680-1772 samt 1789-1809. Vad grundlagsfäderna gjorde 1809 var således endast att återställa den urgamla svenska principen om maktens delning mellan konung och undersåtar. Att dessa idéer fick delvis ny form och kläddes i modern terminologi i Montesquieus efterföljd, påverkar enligt Boëthius *ej* denna grundsyn. Slutligen kritiserar emellertid RF:s upphovsmän för att alltför slaviskt ha följt det Montesquieuska schemat, vilket fått till följd att otillräckliga former för sam-

verkan mellan regering och riksdag upprättats. Boëthius menar att den franske tänkaren i alltför hög grad betonar *maktindelning* på bekostnad av *maktsamverkan* mellan de olika statsorganen.

Genom den ovan skisserade tolkningen av den svenska konstitutionella historien visavi Montesquieu, har Simon Johannes Boëthius lyckats förena två motstridiga åskådningar. Han har härigenom också åstadkommit samstämmighet mellan dels sin tro på maktfördelningslärans starka inflytande, dels sin höga uppfattning om Hans Järtas insatser inom konstitutionsutskottet. Den historiska skolans statsteori var i 1809 års Sverige helt förenlig med maktfördelningsläran, menar Boëthius. Hela resonemanget präglas alltså av två teser: För det första att den Montesquieuska maktfördelningsläran var förenlig med svensk författningstradition. För det andra ansåg han inte att utländskt inflytande var något negativt så länge det lämpades efter de specifika nationella förutsättningarna. Ty, hävdar Boëthius, det är "en dålig nationalism att från sitt eget land söka utestänga den allmänna kulturens vinster."²⁸

Axel Brusewitz

Boëthius reviderade visserligen den äldre tolkningen av RF, men detta gjorde han trots allt utan att avvika från sina föregångares historiskt nationella grundsyn. Axel Brusewitz (1881-1950) däremot var den förste att på allvar polemiserade mot den nationalistiska grundlagstolkningen, även om detta skedde i viss avslutning till Boëthius. Axel Brusewitz var docent i statskunskap vid Uppsala universitet, innan han 1923 kom att efterträda Rudolf Kjellén på den skytteanska professuren där sammastädes. I sin avhandling *Studier öfver 1809 års författningskris* (1917) gör han en ingående analys av Hans Järtas insatser, samt av de idéströmningar som var förhärskande inom KU år 1809.

Även hans doktorsavhandling *Representationsfrågan vid 1809-10 års riksdag* (1913) berör dessa frågor. Här behandlas det förslag till representationsreform som KU redan 1810 utarbetade. Brusewitz frågar sig hur det kan komma sig att i princip samma konstitu-

tionsutskott som våren 1809 fabricerar en konservativ, helt på historiska grunder byggd regeringsform, knappt ett år senare kommer med ett så revolutionerande och "onationellt" förslag som ståndsriksdagens avskaffande. I beaktande av 1810 års förslag, säger Brusewitz kommer "hela författningsproblemet 1809 /.../ i ett helt annat läge, blir vida mera kompliceradt, än man hittills velat erkänna."²⁹

Det är tydligt att Brusewitz tillhör en senare, mer kritisk forskningsgeneration än åtminstone Kjellén och Fahlbeck. Han opponerar sig mot den tidigare okritiska vetenskapssyn som utgick från vissa värderingar, utan att dessförinnan ha granskat källmaterialet. Brusewitz intar till en början inte någon ståndpunkt, utan vill endast genom "ett utvidgad och fördjupadt studium af det historiska källmaterialet" vinna ökad kunskap om 1809 års författningskris. Den inre kretsen kring regeringsformen har nämligen blivit "föremål för en lifskraftig traditionsbildning, där tendensen är oföremkelig."³⁰

Brusewitz erkänner att den konservativa tolkningen av regeringsformen, som sätter den svenska historien i centrum "påtagligen innehåller en väsentlig och bestående kärna af sanning"³¹ men han tycker sig samtidigt ha funnit indicier på att detta inte är hela sanningen. Tolkningen av Hans Järtas ståndpunkt och roll inom KU är härvid problemets kärna. I alltför hög grad, hävdar Brusewitz, har forskningen låtit sig förvillas av den politiska och vetenskapliga ståndpunkt (konservatism respektive historiska skolan) som Järta senare i livet kom att omfatta. I sin ungdom var denne emellertid betydligt radikalare. Dessutom är hans framträdande roll inom KU ännu obestyrkt. Källornas relativa tytnad avseende hans insatser talar i stället för motsatsen.

1809 års aktstycke är i hög grad en kompromiss mellan olika meningsriktningar menar Brusewitz, och det är därför av vikt att utreda vilka dessa var, samt framför allt vilka som fick bestämmande inflytande på regeringsformens faktiska utformning. Det konservativa Håkanson'ska förslaget kom mycket till följd av tidsbrist att ligga till grund för utskottets arbete. Anders af Håkanson hade emellertid vid sin utredning tagit viss hänsyn till den liberala oppositio-

nens synpunkter. Förutom det Håkansonska förslaget förelåg vid denna tid tre dokument som kan tjäna till belysning av de idéströmningar som varit förhärskande inom KU. G. Poppius, A. G. Mörner och A. G. Silfverstolpe har alla författat utkast till eller synpunkter på den kommande författningen. Samtliga tillhörde ledande politiska kretsar, men endast den senare var medlem av konstitutionsutskottet. Det är också Silfverstolpes broschyr "Hvad synes allmänna opinionen önska till en, nummjlig, förbättring af svenska statsförfattningen?" som enligt Brusewitz fått den största genomslagskraften på 1809 års RF. I både denna skrift och Mörners "Reflexioner" uttrycks farhågor för att det svenska folket ännu ej var redo för de moderna, liberala tankar som omfattas av dem själva. Enligt Brusewitz är det uppenbart att de ledande inom KU var varma anhängare av Montesquieus teorier, men insåg vikten av att i detta pressade politiska läge ej gå för hårt fram med moderna reformer, utan författa en konstitution som kunde accepteras av hela det svenska folket. "Den blifvande författningen skulle i allt väsentligt uppbyggas af det gamla, historiskt gifna materialet, men detta skulle i användningen ordnas och omformas på ett sätt, som någorlunda stod i samklang med den af dem omfattade jämviktsteoriens fordringar."³² Både Rousseau och Montesquieu betonade vikten av att ta hänsyn till ett lands historiska och geografiska förutsättningar samt folkets "uråldriga vanor och föreställningar"³³ vid lagstiftningsarbete. Att reformera den svenska författningen i enlighet med moderna doktrinära krav fick alltså skjutas på framtiden. Denna i grunden liberala ståndpunkt var också, enligt Brusewitz, orsaken till det förslag till genomgripande omdaning av riksdagen som KU avgav ett knappt år senare.

Man kan urskilja att Axel Brusewitz har en annan uppfattning av Montesquieu än sina äldre kollegor. Hans attityd är annorlunda emedan han försöker se likheter snarare än skillnader. Enligt Brusewitz är det den "konstitutionella dualism/en/ mellan verkställande och lagstiftande makt, som är själfva kärnan i det Montesquieuska systemet"³⁴. Härmed är att jämföra Kjelléns uppfattning enligt vilken det faktum att Montesquieu räknade med tre statsmakter

och RF blott med två, togs till intäkt för att fransmannens lära ej inverkat på den svenska grundlagen.

4. Lagerroths motreaktion

Fredrik Lagerroth (1885-1974) blev 1929 professor i statskunskap vid Lunds universitet och har huvudsakligen forskat kring vårt statskicks historia. Sina viktigaste insatser har han ägnat frihetstidens författning. Lagerroth har emellertid även haft stort inflytande på debatten om den rätta tolkningen av 1809 års regeringsform, över vilket ämne han författat en monografi och åtskilliga artiklar. De skrifter som främst är av intresse för denna analys är dels undersökningen *1809 års regeringsform. Dess ursprung och tolkning*. (1942), samt dels två artiklar rubricerade "Revolution eller rättskontinuitet?" samt "Montesquieu och Sveriges grundlagar. Till frågan om vår författnings originalitet.". Såsom redan tidigare nämnts ändrade Lagerroth radikalt ståndpunkt i fråga om RF:s tolkning mot slutet av 30-talet. Det är emellertid med den senare, nationalistiska ståndpunkten som Lagerroth fått ett bestående inflytande på debatten, och det är också denna som syns mest genomtänkt och blivit flitigast utvecklad, varför hans tidiga uppfattning från 1909 ej alls skall beröras här.

I 1940 års artikel intar Lagerroth oreserverat den klassiska nationalistiska hållningen. Sverige har alltid varit en konstitutionell monarki och stoffet till 1809 års regeringsform tillhör helt och hållet den svenska författningstraditionen. Lagerroth redogör för huvuddragen i Montesquieus respektive Lockes statsteorier, och konstaterar därefter att åtskilliga olikheter finns mellan dessa och 1809 års skapelse. Viktigast ur principiell synpunkt är det faktum att enligt Montesquieu lagstiftningen är den statsbärande funktionen, medan den styrande makten har högst rang i Sverige. Att lagstiftningsmakten i RF är delad mellan konung och ständer innebär dessutom en väsentlig avvikelse från Montesquieus system. De överensstämmelser som trots allt finns beror enligt Lagerroth på det faktum att Montesquieus statslära inspirerats av det engelska statsskicket, vilket

i sin tur är av germanskt ursprung (jfr Boëthius).

Även i 1942 års monografi utgör den nationella aspekten Lagerroths utgångspunkt. Det är hans avsikt att skriva en modern version av Pontus Fahlbecks lagkommentar från 1910 och "styrka riktigheten av den uppfattning, han tillspetsat i tesen, att 1809 års RF är Sveriges historia omsatt i lagparagrafer."³⁵ Lagerroth har emellertid nu i väsentlig mån nyanserat sin tolkning från 1940. Den Lagerrothska argumentationen rör sig på två plan; dels ett formellt, dels ett materiellt. Rent formellt är det uppenbart att 1809 innebar ett radikalt brott mot tidigare konstitutionell utveckling. Regeringsformen var frukten av en revolution, den tillkom ej i enlighet med gällande regler om upphävande och ändring av grundlag. Att stifta en ny regeringsform på basis av gällande rätt hade dessutom varit omöjligt, emedan Förenings och säkerhetsakten hävdade den äldre uppfattningen att en grundlag varevrig och orubblig. Tanken att en grundlag skulle kunna ändras i takt med ändrat tänkesätt och att nya konstitutionella lösningar vann burskap var förhållandevis modern år 1809.³⁶ I enlighet med denna doktrin kom också 1809 års RF att som första svenska grundlag innehålla bestämmelser om hur grundlag skall ändras.

En annan formell aspekt hänför sig till konstitutionens systematik och begreppsanvändning. I både det Håkansonska förslaget och regeringsformen har stoffet systematiserats på ett så klart och överskådligt sätt att föregångarna ej på långa vägar kan mäta sig härmed. Även begreppsbildningen visar prov på den konsekvens och redighet som modern doktrin krävde av en lagstiftare. "Tydligen har man gått i lära hos Locke och Montesquieu"³⁷, konstaterar Lagerroth.

I materiellt hänseende däremot har Montesquieus schema ej alls upprätthållits. "Till 1809 års maktindelningssystem bör man i stället söka ursprunget i en inhemsk frihetstida balanslära, som mindre intresserade sig för att varje statsorgan fick sin just för det avsedda funktion än för en sådan utportionering av maktinnehavet, att en verklig balans uppstod."³⁸ Medan den Montesquieuska läran höll styvt på princi-

pen "ett statsorgan-en statsfunktion", så kunde de svenska statsorganen mycket väl dela på en funktion, blott proportionerna blev lika. I Sverige räknade man dessutom med fem eller åtminstone fyra olika funktioner. (Förrutom Montesquieus klassiska ansågs beskattningsmakten, och ibland även kontrollmakten som särskilda funktioner.) "Redan själva grundritningen till 1809 års RF är således av nationellt ursprung."³⁹ Av Lagerroths lagkommentar framgår att detta även gäller de enskilda bestämmelserna i grundlagen.

Rättskontinuiteten avser således normernas innehåll. "Annorlunda ställer sig förhållandet om /.../ med rättskontinuitet avses att rättsnormerna fastställts med iakttagande av de former, gällande rätt själv anvisat för sin förnyelse."⁴⁰ Det är uppenbart att Fredrik Lagerroth är betydligt mer juridisk och analytisk än de föregående debattörerna. Han ger också djupare förklaringar utifrån rättsteoretiska överväganden. 1809 representerar, enligt honom, ett brott mellan det naturrättsliga synsättet och den historiska skolans tankegångar.

5. Andrén och Karlbom: Den engelska linjen

Georg Andrén

Att inordna Georg Andrén och Rolf Karlbom under samma rubrik kan tyckas något paradoxalt, emedan de i denna fråga polemiserat kraftigt mot varandra, men detta motiveras av att de båda var de främsta förespråkarna för teorin att 1809 års regeringsform tillkommit under starkt inflytande från den engelska statsrätten. Georg Andrén (1890-1969) upprätthöll under perioden 1929-1952 professuren i statskunskap och statistik vid Göteborgs högskola. Han var dessutom riksdagsman för högerpartiet, samt ecklesiastikminister under en kortare period på 1940-talet. Andrén har författat åtskilliga skrifter kring den engelska parlamentarismen, däremot ingen monografi över regeringsformen. Hans uppfattning i denna senare fråga finns klargjord i ett antal artiklar, främst i en uppsats från 1959.

Även den engelska linjen hade Hans Järta som sin upphovsman, främst genom det så kallade Korsbergerska memorialet om riksdagens andel i statsregleringen, vilket var författat av denne och föredrogs inför borgarståndet i september 1809. Det heter häri: "Det torde vara förlåtligt att icke våga hoppas eller vilja fordra för svenska folket en vidsträcktare frihet än *det engelska njuter genom en statsförfattning, på vars beprövade grunder vår nya är till dess väsentliga delar uppförd*".⁴¹ Detta Järtas uttalande står i god samklang med det faktum att Montesquieus statsteori anses ha övat stort inflytande på RF. Det är främst kapitlet "Om Englands författning" i "Om lagarnas anda" som anses beskriva det ideala statsskicket enligt Montesquieu, och det är också detta avsnitt som anses främst ha inspirerat våra grundlagsfäder. Ja, det var egentligen genom Montesquieu, samt dennes kollegor De Lolme och Blackstone, som den engelska författningen var känd i Sverige vid denna tid.

Andrén poängterar också hur nära till hands det låg för svenska reformvänliga politiker att rikta sina blickar mot det brittiska statsskicket. England var vid denna tid "den enda staten i västeuropa, som försökte att förena medborgerlig frihet och konstitutionell monarki inom rättsstatens system."⁴² Även i Silfverstolpes kända skrift är idealet den engelska författningen, vilken under så långa tider visat sig bärkraftig. Silfverstolpe misströstar dock om att det i Sverige är praktiskt möjligt att avskaffa ständsriksdagen till förmån för ett tvåkammarssystem av engelsk modell. Till yttermera visso hade svenskarna redan under frihetstiden inspirerats av det engelska statslivet, och engelsmännens styrelseskick hade en struktur motsvarande det svenska, varför inlån inte beredde några större svårigheter. "Det är uppenbart", konkluderar Andrén, "att denna linje var fullt medveten för 1809 års grundlagsstiftare."⁴³

Andrén noterar emellertid också att det finns flera principiellt viktiga skillnader mellan det svenska statsskicket och det Montesquieuska idealtillståndet. Sverige hade år 1809 ständsriksdag, medan engelsmännens blott bestod av ett överhus och ett underhus. Även den svenska ministeransvarigheten hade en annan utform-

ning. I fråga om den dömande makten avvek Montesquieu från det brittiska systemet med permanenta domstolar, och förespråkade att denna skulle utövas av tillfälligt tillsatta folkrepresentanter. I uppbyggnaden av domstolsväsendet följde emellertid KU traditionellt inhemska mönster. I strid med Montesquieu kännetecknas den svenska domsmakten av en långtgående sammanblandning, i det att både den styrande och den lagstiftande makten har del häri. Att kungen och ständerna lagstiftar i förening innebär dock, enligt Andrén, ingen avvikelse från Montesquieus doktrin.

Rolf Karlbom

Den senast utkomna monografien som behandlar regeringsformens ursprung är Rolf Karlboms (f. 1933) doktorsavhandling från 1964, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform. Studier i svensk konstitutionell opinionsbildning 1790-1809*. Denna avhandling ger prov på ett, i förhållande till sina föregångare, okonventionellt angreppssätt. Karlbom beklagar att forskningen kring grundlagens tillblivelse kommit att helt koncentreras kring den debatt som försiggick i april och maj 1809. Han vill i stället sätta in RF i ett längre idéhistoriskt perspektiv genom att undersöka de konstitutionella tankegångar som genomsyrade ledande politiska kretsar i Sverige, alltifrån mordet på Gustav III fram till dess det gustavianska enväldet år 1809 slutligen kastades över ända. Avhandlingens tyngdpunkt ligger på olika politiska strömningar i Sverige under decennierna kring sekelskiftet, men det är ej förrän i det avslutande kapitlet som RF diskuteras.

Inom framstegsvänliga politiska kretsar under perioden 1790-1809 tycker sig Karlbom urskilja tre olika meningsriktningar: en engelsk, en amerikansk-fransk och en inspirerad av frihetstida tänkesätt. Inom KU fanns ej mindre än fyra uppfattningar företrädda; den anglofila, Mannerheims frihetstida, Nordins gustavianska och böndernas oartikulerat radikala. Karlbom förfäktar den uppfattningen att 1809 års RF var en produkt av den anglofila strömningen. Anhängarna av denna åskådning utgjorde "ett ganska massivt block inom KU"⁴⁴, främst företrätt av Hans Järta och Georg Adlersparre.

Både i ingressen till RF och i det av Järta författade memorialet kan det engelska inflytandet tydligt skönjas. Det var, hävdar Karlbom, aldrig fråga om en på blott två veckor åstadkommen författningsskompromiss, utan "enigheten inom KU bakom den nya författningen hade skapats långt före maj månad 1809."⁴⁵ 1809 års män stod ej för någon radikal liberalism, utan strävade efter att skapa ett maktbalanssystem på basis av det bestående ståndssamhället.

Sin mest genomgripande slutsats om RF:s genesis drar inte Karlbom förrän i epilogen: "Montesquieus och De Lolmes förslag till statsskick /.../ skulle utom på en punkt, legislaturens uppbyggnad, vara i alla sina huvuddrag förverkligat genom 1809 års RF." Författaren vill härigenom vederlägga den sedan länge allmänt omfattade åsikten "att grundlagsfäderna har dragit en självständig, nationell lärdom av växlingarna i det svenska statskicket under framfarna tider." Tolkningen av den svenska författningshistorien hämtades i stället från De Lolme (som var en av de främsta uttolkarna av den Montesquieuska statsteorin), menar Karlbom. RF innebar ingen kompromiss mellan kungamakt och ständervälde, utan i stället "lagfästandet av det totala, konungsliga enväldet."⁴⁶ "Trots sin formella kontinuitet" medförde konstitutionen "en nyskapelse från grunden i förhållande till det inhemska förflutna." Karlbom är alltså den förste att hävda att RF är "det stora brottet i Sveriges författningshistoria /.../ vilken bildar en parentes såväl mot det förflutna som mot framtiden."⁴⁶

Otvivelaktligen är Karlboms interpretation av RF den mest radikala av alla debattinlägg i denna fråga. Hans avhandling blev mycket kritiskt recenserad av både Georg André och Åke Holmberg. Den mest vägande kritiken mot Rolf Karlbom är att han i sin avhandling inte företar någon analys av regeringsformens positiva innehåll, ej heller av viktiga källor till denna, såsom det Håkansonska förslaget. Slutsatsen om Montesquieu som den svenska regeringsformens fader kommer helt oanmäld, utan någon föregående diskussion, vilket föranleder André till slutsatsen att Karlboms teser om RF inte utgör "en på rättslig och rättshistorisk analys grundad slutsats, de är i stället en föresats"⁴⁷

Den svenska författningstraditionen som RF:s grundval avvisas av Karlbom genom ett kort konstaterande och utan tillstymmelse till analys. De fakta som tyder på ett svenskt ursprung beaktas ej, utan författaren har "avsiktligt gjort sig blind för den svenska författningshistorien."⁴⁸ André kritiserar även Karlboms värdering av de utländska tänkarnas betydelse.

Åke Holmberg välkomnar Karlboms nya grepp att se RF ur ett längre tidsperspektiv. Detta får dock ej ske på bekostnad av att själva lagen och KU:s arbete försummas. Liksom André vill Holmberg göra gällande att författarens misstag är hans ensidiga behandling av ämnet, vilken ger intryck av att "hans övertygelser /ofta är/ starkare än hans bevisning."⁴⁹ Det är således ej enbart Rolf Karlboms resultat som recensenterna vänder sig emot, utan i lika hög grad hans metod. Framför allt Georg André beskyller dessutom Karlbom för att bara uppmärksamma det källmaterial som stöder den ståndpunkt han redan från början intagit. Författaren brister därför, enligt André och Holmberg, i fråga om objektivitet och kritisk metod.

Rolf Karlboms insats bör emellertid ej förringas på grund av de kritiska recensioner han varit föremål för. Hans huvudsakliga resultat, att 1809 års RF starkt influerats av den engelska författningen under förmedling av främst Montesquieu, är ej endast tänkvärd, utan överensstämmer dessutom med Georg Andréns tolkning. Det bör dock ej förglömmas att André blott talar om att 1809 års män *hämtat inspiration* från den engelska författningen. Underlaget för regeringsformen är enligt honom ändå den svenska författningstraditionen, vilket Karlbom å sin sida bestämt förnekar. Det är, hävdar André i sin recension, "ett misstag att ställa 1809 års regeringsform uteslutande i den nationella traditionens trånga perspektiv. Men det är ett icke mindre fel att bortse från Sveriges egen historia och se regeringsformen uteslutande som ett utslag av vissa internationella idéströmningar. Det är *mellan* dessa båda perspektiv, som regeringsformens säregna problematik växte fram."⁵⁰

III. Konklusion

Av ovanstående torde ha framgått i hur hög grad debatten kring 1809 års regeringsform är en fråga om individuell tolkning. Hur den svenska historien respektive Montesquieu och i sista hand regeringsformen, uppfattas beror i hög grad på de enskilda författarnas egna utgångspunkter. Vilket slutresultat man därvid kommer till är främst betingat av vilken betydelse olika faktorer tillmätts. Vissa poängter skillnaderna mellan maktodelningsläran och den hävdvunna svenska statsrätten, medan andra väljer att se likheterna.

Det är uppenbart att den svenska författningstraditionen ej stod helt främmande för maktodelningsdoktrinen. Den konstitutionella monarkismens idé fanns immanent i den germanska statsrätten. Likaså fanns tidigt tanken att makten borde delas mellan olika organ. När 1809 års RF skrevs hade tre olika envälden hunnit avlösa varandra: det karolinska, ständerväldet och det gustavianska, varför en balansering av de olika maktanspråken torde ha varit särskilt angelägen.

Montesquieus lära utvecklades på basis av en annan konstitutionell monarki. Det torde vara ostridigt bland forskarna att 1809 års män ej tillämpat Montesquieus teori strikt enligt dess lydelse. Frågan är vilken betydelse diskrepansen däremellan skall tillmätas. På flera punkter råder delade meningar. om huruvida RF strider mot doktrinen eller ej: Tillåter Montesquieu till exempel att lagstiftningen delas mellan kung och ständer? Är RF:s dualism förenlig med Montesquieus tredelning av makten? Till yttermera visso hävdar flera författare (Boëthius, Brusewitz) att det inte i princip borde ha någon betydelse hur dessa frågor besvaras, ty Montesquieus lära är inte allmängiltig. Tvärtom lämnar den stort utrymme för att tillämpa teorin efter varje lands nationella förutsättningar.

Såvitt man kan förstå skulle alltså 1809 års män lika gärna ha kunnat finna sina förebilder i den svenska historien som hos Montesquieu. Märk väl att ingen av debattörerna ifrågasätter att grundlagsfäderna var väl bevandrade i den utländska doktrinen. Det torde alltså komma an på vilka krav man ställer för att ett inlån skall

anses föreligga. Det som skiljer Boëthii tolkning från föregångarnas är, enligt C.A. Hessler, det faktum att den förre vid bedömningen av om något inflytande förelegat ville "formulera kriteriet på ett mindre rigoröst sätt"⁵¹ än tidigare. I jämförelse härmed kan vi erinra oss hur Pontus Fahlbeck tycktes uppställa ett krav på att nationella förutsättningar för att en rättsprincip skulle utvecklas, måste saknas för att ett inlån skulle vara för handen!

Att både Rudolf Kjellén, och framför allt Pontus Fahlbeck, stundom är tvungna att föra något krystade resonemang för att bevisa tesen om RF:s alltigenom nationella karaktär, hänger nära samman med deras politiska grundsyn. För båda dessa vetenskapsmän var politik och vetenskap oupplösligt sammanflätade. Deras skrifter tillkom i nationalismens tidevarv, och båda hade som syfte att väcka till nationellt medvetande och vördnad inför en författning byggd på den svenska historiens grundvalar, en författning som hade bestått i ett sekel trots stora politiska omvälvningar. Att förespråka en sådan syn på den gällande konstitutionen, tjänade också ett dagspolitiskt syfte. I sin egenskap av konservativa politiker ville de båda två bekämpa den parlamentariska reform som liberalerna ivrade för i början av 1900-talet. Enligt Kjellén och Fahlbeck var parlamentarismen något för svensk författningshistoria främmande, och därför också av ondo. Regeringsformens dualistiska system skulle komma att rubbas på ett otillbörligt sätt genom en sådan reform; menade Fahlbeck. Redan Höjer påpekade i sin recension av Pontus Fahlbeck i hur hög grad denne hade för vana att intolka sina egna politiska uppfattningar i 1809 års regeringsform.

Även S. J. Boëthius var konservativ riksdagsman och intog en negativ hållning visavi parlamentarismen. Axel Brusewitz däremot var liberal, men ingen av dessa två forskare tycks ha låtit sina politiska uppfattningar influera det vetenskapliga arbetet. Lagerroths skrifter om RF är tillkomna i en tid (1940-talet) då det återigen fanns anledning att slå vakt om det nationella arvet och poängtera Sveriges konstitutionella självständighet. Fredrik Lagerroth var emellertid liberal och en varm anhängare av parlamentarismen. Som tidigare antytts var han också en

betydelsefull kännare och nytolkare av det frihetstida statsskicket. Lagerroth framförde en positivare tolkning av frihetstiden än både sina föregångare och sina efterföljare, i det att han hade en hög tanke om 1700-talets partiväsande och den "parlamentarism" som utbildades under denna period. För honom var alltså parlamentarismen inte något utländskt institut, utan något som hade rötter i den svenska 1700-tals-historien, och därför var högst förenlig med en nationell tolkning av RF.

Nära sammanhängande med den nationalistiska synen är den historiska rättsskolans filosofi. Den byggde på tanken att lagstiftningen borde utformas som en sedvanerätt, det vill säga i enlighet med den nationella historien och "folkanden" (närmast; folkets kultur och rättsuppfattning). Det förhållandet att Hans Järta kom att bli Sveriges kanske mest betydelsefulla anhängare av den historiska skolan, har ofta tagits till intäkt för att en nationalistisk förståelse av RF är det enda rätta. Brusewitz har dock försökt leda i bevis att Järta ej omfattade denna konservativa filosofi så tidigt som 1809. Till stöd härför har Erik Fahlbeck påpekat att denna doktrin lanserades av Savigny först 1814, varför Järta näppeligen kan ha varit anhängare av densamma redan 5 år tidigare! Det är emellertid fullt möjligt att de Savignyska idéerna uppstått och debatterats redan före 1814, även om de ännu ej antagit formen av en regelrätt skolbildning. Denna möjlighet stöds av att både Silfverstolpe och Mörner i sina respektive broschyrer, våren 1809, framförde tankegångar som senare skulle bli den historiska skolans. Framför allt gäller detta idén att en ny författning måste byggas på allmänhetens rättsuppfattning för att bli bestående. Att Kjellén och Pontus Fahlbeck på sin tid tolkade RF i ljuset av den historiska skolans filosofi, är emellertid ovedersägligt och helt naturligt.

I anslutning till den nya tankegången att lagstiftningen borde motsvara tänkesättet hos den allmänna opinionen, infördes 1809 för första gången möjligheten att på legal väg ändra grundlagen. Med den gamla naturrättsliga synen på rätten, särskilt konstitutionen, som evig och oföränderlig, fanns inget sådant utrymme. (Under frihetstiden hade ständerna visserligen

satt sig över denna regel, men de förändringar som ansågs godtagbara var blott redaktionella, av typen lagförklaringar.) För att inga förhastade förändringar av statsskicket skulle kunna genomföras, omgärdades dock möjligheten till grundlagsändring med särskilda procedurregler. Det fanns emellertid ej längre några som helst principiella gränser för denna möjlighet. Att 1809 års författning anvisar en väg till sin egen förnyelse, är icke endast i överensstämmelse med den moderna upplysningsdoktrinen, utan stöder också Brusewitz uppfattning att grundlagstiftarna ingalunda var nöjda med sitt verk, utan åstundade radikalare förändringar så snart det allmänna rättsmedvetandet tillät.

Karlbom har i sin avhandling gjort ett försök att systematisera den tidigare vetenskapliga debatten och dess aktörer.⁵² Härvidlag urskiljer han följande tre huvudriktningar:

1) Den konstitutionalistiska, bestående av Magnus Sandegren, Rudolf Kjellén, Hugo Blomberg, Pontus Fahlbeck och S. J. Boëthius.

2) Den parlamentariska: Nils Höjer, Axel Brusewitz, Gunnar Rexius, Erik Fahlbeck, Robert Malmgren, Sigfrid Andgren och Gunnar Heckscher. (Även Georg Andrén torde vara att hänföra till denna grupp.)

3) Den nykonstitutionalistiska: Fredrik Lagerroth, Nils Stjernquist och Edvard Thermanius.⁵³

Till den konstitutionalistiska riktningen hör de författare som tillskriver regeringsformen en nationell karaktär, medan parlamentarikererna kännetecknas av att de vände sig mot detta ensidiga betraktelsesätt, och ville se författningen "som frukten av ett samspel mellan nationella erfarenheter och främmande doktrinära inflytanden"⁵⁴. Det var också i och med denna meningsriktning som uppfattningen om Järtas ledarskap inom KU ifrågasattes. Den nykonstitutionalistiska skolan innebar en motreaktion, och återgång till den nationalistiska tolkningen. Den huvudsakliga skillnaden mellan dessa författare och de första konstitutionalisterna, är att man nu accepterade den parlamentariska skolbildningens låga värdesättning av Järtas insatser. (Detta gäller dock ej Thermanius.)

Karlbom framför också intressanta teorier om orsakerna till denna förskjutning av den all-

männa uppfattningen. Främst vill han se en koppling till dagspolitiken och de skilda debattörernas inställning till denna. Så till exempel stod Pontus Fahlbeck, Kjellén och Boëthius på kungamaktens sida vid borggårdskrisen 1914, medan Brusewitz hörde till liberalernas sympatisörer. (Jfr ovan om parlamentarismen.) Att paradigmskiftet började just kring 1909, vill Karlbom koppla till den då genomförda röstretsreformen, som innebar en viktig seger för vänstern. Likaså drev diktaturstaternas konsolidering ute i Europa under 30-talet, och andra världskriget i början av 40-talet, fram en åstundan till nationell samling. Särskilt Fredrik Lagerroth influerades av denna stämning i sin forskning. Dock sökte han förena en nationalistisk syn med det demokratiska och parlamentariska synsätt som nu blivit hävdvunnet. Det var emellertid ej enbart rent politiska händelser som påverkade författarnas syn på sin vetenskap, utan även samtidens ideologiska strömningar och den allmänna kulturatmosfär i vilken de verkade.

Att tillmäta Brusewitz, och inte Boëthius, nydanarens roll, tycks stämma överens med den allmänna uppfattningen. Denna övertygelse finns det emellertid anledning att ifrågasätta. Var det inte Boëthii forskning, snarare än Brusewitz som innebar det radikala brottet med den klassiska skolan? Redan den förre var ju beredd att principiellt frågå den nationella synen och hävda att maktfördelningsläran hade legat till grund för RF, även om denna tolkats i enlighet med svenska förutsättningar. Denna principiella uppfattning hyser även Brusewitz, även om han företar en djupare analys av den politiska mentaliteten inom KU än Boëthius. Anledningen till att Karlbom placerat S.J. Boëthius bland konstitutionalisterna tycks vara att han, liksom de, var konservativ och motståndare till parlamentarismen. Denna övertygelse har emellertid ej kommit att påverka hans forskning kring regeringsformen.

Återstår frågan hur Rolf Karlbom själv skulle kunna inordnas i systematiken. Hans resultat innebär närmast en reaktion mot motreaktionen, men hans teser är så radikala att man knappast kan tala om en "nyparlamentarisk" inriktning. Karlbom har i så ringa mån argumenterat

kring RF i sin avhandling, att det inte går att urskilja några politiska tendenser eller influenser därstädes. Hans arbete utkom 1964, det vill säga i en tid då nationalism var föga opportunt i Sverige. Det är dock tveksamt om man därav vågar dra slutsatsen att Karlboms synsätt präglats av 60-talets internationalistiska kulturatmosfär. Karlbom bedrev emellertid sin forskning i den weibullianska andan, enligt vilken omvärdering av gamla teser ansågs ha ett värde i sig. Även detta kan vara en tänkbar förklaring till hans radikala ståndpunkt.⁵⁵

Om än debatten kring regeringsformens ursprung präglats av tvära kast mellan två ståndpunkter snarare än av utveckling i en viss riktning, så har dock forskningen i ett avseende gjort väsentliga framsteg. Ju längre fram i tiden man kommer, ju mer präglas forskarnas arbeten av teoretisk medvetenhet och källkritik. Allt fler primärkällor har undersökts, och tendenser och beroendeförhållanden i dem samma kunnat avslöjas. Även om inget entydigt svar på huvudfrågan ännu kunnat erhållas, så står de moderna forskningsresultaten på betydligt säkrare grund än tidigare, och vår kännedom om förhållandena vid 1809 års riksdag har blivit rikare.

För att det i denna uppsats omdebatterade spørsmålet skall kunna erhålla ett tillfredsställande svar, är det emellertid nödvändigt att fråga sig i vilken kulturell kontext KU utförde sitt arbete, och vilka idéströmningar som övat inflytande på detsamma. I vad mån var 1809 års män påverkade av erfarenheter ur den svenska historien respektive av modern författningsdoktrin? Går denna fråga överhuvudtaget att besvara? Bland forskarna är det ostridigt att grundlagsfäderna stod på toppen av sin tids bildning. Med hänsyn härtill, menar Heckscher, så är "hela problemställningen med alternativet nationellt eller utländskt inflytande /.../ felaktig." Den bildade diskussionen i Sverige byggde i så hög grad på den allmäneuropeiska debatten, att man näppeligen kan tala om några specifikt svenska idéströmningar. "Den nationella svenska författningsutvecklingen från medeltidens slut och fram till 1809 års statsvälvning ägde sålunda rum under en diskussion, som hade allt annat än nationell karaktär. Det återspeglade tvärtom hela det livliga för

att icke säga våldsamma statsteoretiska meningsutbyte i Västerlandet”⁵⁶. Det torde alltså vara så gott som omöjligt att särskilja inhemskt från utländskt, så länge den svenska rätten utvecklas under ett fortgående kulturellt utbyte med andra länder.

Emma Rönström

Noter

1. På förekommen anledning skall här påpekas att jag med "förarbeten" inte åsyftar källor i största allmänhet, utan använder termen i en inskränkt, juridiskt teknisk mening. Med förarbeten förstås därför blott sådana av lagstiftaren auktoriserade källor som direkt syftar till att vara tolkningsunderlag för lagtexten.
2. För en närmare redogörelse av denna, se Montesquieu, *Om lagarnas anda*, 1748, särskilt avsnittet *Om Englands författning*.
3. Denna uppsats tillkom ursprungligen som en C-uppsats, vilken lades fram vid Historiska Institutionen, Stockholms Universitet i januari 1997.
4. Herlitz, Nils, Grunddragen av det svenska statskicket historia, 1936 s.193.
5. Brusewitz, Axel, Studier öfver 1809 års författningskris, 1917, s.1.
6. Carlsson/Rosén, Svensk historia 2, 1970 s.251.
7. Heckscher, Gunnar, Nationell och internationell författningsdebatt 1809 och tidigare, 1965 s.125.
8. Lagerroth, Fredrik, 1809 års regeringsform. Dess ursprung och tolkning, 1942 s.26.
9. Hessler, Carl Arvid, Regeringsformen och den utländska doktrinen, 1959.
10. Järtas memorial, se t ex Festskrift till Georg Andrén, 1940 s.152.
11. Järtas memorial s.153.
12. Brusewitz, Axel, Hans Järtas berättelse om tillkomsten af 1809 års regeringsform, 1915 s.263.
13. Kjellén, Rudolf, Om den svenska grundlagens anda, 1897 s.35-36.
14. Kjellén var anhängare, för att inte säga grundare, av den geopolitiska vetenskapen, dvs "Läran om staten som en geografisk organism". Nils Elvander: Rudolf Kjellén (SBL).
15. Kjellén, Rudolf, Den nationella karakteren i 1809 års grundlagstiftning, 1893 s.6.
16. Kjellén, 1893 s.9.
17. Kjellén, 1893 s.10, Kjelléns kurs.
18. Kjellén, 1893 s.15.
19. Kjellén, 1893 s.17.
20. Fahlbeck, Pontus, Regeringsformen i historisk belysning, 1910 s.II.
21. Fahlbeck, 1910 s.27.
22. Fahlbeck, 1910 s.68-69.
23. Fahlbeck, 1910 s.258.
24. Anners, Erik, Den europeiska rättens historia del 2, 1980, s.118.
25. Brusewitz, 1917 s.4.
26. Boëthius, Simon Johannes, 1809 års regeringsform, 1909 s.6.
27. Boëthius, 1909 s.9-11.
28. Boëthius, 1909 s.11.
29. Brusewitz, 1917 s.9.
30. Brusewitz, 1917 s.3.
31. Brusewitz, 1917 s.3.
32. Brusewitz, 1917 s.62.
33. Brusewitz, 1917 s.65.
34. Brusewitz, 1917 s.63.
35. Lagerroth, 1942 s.III.
36. Detta hade tidigare uppmärksammats av Brusewitz, 1917 s.68-75.
37. Lagerroth, 1942 s.24.
38. Lagerroth, 1942 s.26. Notera Lagerroths höga tanke om det frihetstida statsskicket, se t ex Valentin, Hugo, Frihetstiden inför eftervärlden, 1942 s.52-63.
39. Lagerroth, 1942 s.30.
40. Lagerroth, Fredrik, Revolution eller rättskontinuitet?, 1936 s.1.
41. Andrén, Georg, Några synpunkter på konstitutionsutskottets memorial nr I med förslag till regeringsform. Den engelska linjen, 1959 s.161-162, Andréns kurs.
42. Andrén, 1959 s.162.
43. Andrén, 1959 s.193.
44. Karlbom, Rolf, Bakgrunden till 1809 års regeringsform, 1964 s.293.
45. Karlbom, 1964 s.296.
46. Karlbom, 1964 s.312-315.
47. Andrén, Georg, Anmälan av Rolf Karlbom: Bakgrunden till 1809 års regeringsform, 1964 s.409.
48. Andrén, 1964 s.421.

49. Holmberg, Åke, Recension av Karlbotn: Bakgrunden till 1809 års regeringsform, 1964 s.272.
50. Andrén, 1964 s.421.
51. Hessler, 1959 s.217.
52. Karlbotn, 1964 s.23-28.
53. De av ovanstående författare som ej omnämnts i föreliggande uppsats, har huvudsakligen undersökt andra aspekter av RF än den här aktuella.
54. Karlbotn, 1964 s.24.
55. Artéus, Gunnar, Muntliga uppgifter, 18/12-1996.
56. Heckscher, 1965 s.125-128.

Källförteckning

Tryckta arbeten

- Amenius, Ragnar, *Axel Brusewitz* (Svenska män och kvinnor)
- Andrén, Georg, Rudolf Kjellén. Några ord till tioårsminnet av hans död. *Svensk tidskrift* 1932 s. 377 ff.
- Andrén, Georg, 1809 års regeringsform. Några aktstycken belysande dess tillkomst. *Festskrift till professor Georg Andrén's 50-års dag*. Göteborg 1940.
- Andrén, Georg, Några synpunkter på konstitutionsutskottets memorial nr 1 med förslag till regeringsform. Den engelska linjen. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1959 s. 161 ff.
- Andrén, Georg, Anmälan av Rolf Karlbotn: Bakgrunden till 1809 års regeringsform. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1964 s. 408 ff.
- Andrén, Georg, Gränskning av dr Karlbotns genmäle. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1965 s. 286 ff.
- Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia del 2*. Stockholm-1980:
- Björklund, Stefan, *Förordet i "Kring 1809"*. Stockholm 1965.
- Boalt, Bengt, *Georg Andrén* (Svenska män och kvinnor)
- Boëthius, Simon Johannes, 1809 års regeringsform. Uppsala 1909. (Heimdals småskrifter nr 4)
- Boëthius, Simon Johannes, Till frågan om tillkomsten af 1809 års RF. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1911 s. 73 ff.
- Brusewitz, Axel, Hans Järtas berättelse om tillkomsten af 1809 års regeringsform. *Historisk tidskrift* 1915 s. 263 ff.
- Brusewitz, Axel, *Studier öfver 1809 års författningskris*. Uppsala 1917.
- Carlsson, Sten, *Gustaf IV Adolfs fall*. Lund 1944.
- Carlsson, Sten, *Hans Järta* (Svenska män och kvinnor)
- Carlsson, Sten & Rosén, Jerker, *Svensk historia 2. Tiden efter 1718*. Stockholm 1970.
- Dahl, Torsten, *Simon Johannes Boëthius* (Svenska män och kvinnor)
- Dixelius, Olof, *Den unge Järta*. Uppsala 1953.
- Elvander, Nils, *Rudolf Kjellén* (Svenskt biografiskt lexikon)
- Fahlbeck, Erik, 1809-1810 års grundlagsstiftning i ny belysning. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1917 s. 342 ff.
- Fahlbeck, Pontus, Regeringsformen 1809-1909. Ett författningsjubileum. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1909 s. 133 ff.
- Fahlbeck, Pontus, *Regeringsformen i historisk belysning*. Stockholm 1910.
- Gränström, P.O., *Axel Brusewitz* (Svenskt biografiskt lexikon)
- Heckscher, Gunnar, Regeringsformen och författningsutvecklingen. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1959 s. 226 ff.
- Heckscher, Gunnar, Nationell och internationell författningsdebatt 1809 och tidigare. Ur "Kring 1809". Stockholm 1965.
- Herlitz, Nils, *Grunddragen av det svenska statskäckets historia*. Stockholm 1936.
- Hessler, Carl Arvid, Regeringsformen och den utländska doktrinen. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1959 s. 209 ff.
- Holmberg, Åke, Recension av Karlbotn: Bakgrunden till 1809 års regeringsform. *Historisk Tidskrift* 1964 s. 471 ff.
- Holmberg, Åke, Granskning av dr Karlbotns genmäle. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1965 s. 293.
- Höjer, Nils, Recension av Pontus Fahlbeck: Regeringsformen 1809-1909. Ett författningsjubileum. *Historisk Tidskrift* 1910 s. 61 ff.
- Jacobsson, G., *Simon-Johannes Boëthius* (Svenskt biografiskt lexikon)
- Karlbotn, Rolf, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform*. Göteborg 1964.
- Karlbotn, Rolf, Bakgrunden till 1809 års regeringsform. Ett genmäle. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1965 s. 275 ff.
- Kjellén, Rudolf, Den nationella karakteren i 1809 års grundlagsstiftning. *Historisk Tidskrift* 1893 s. 1 ff.
- Kjellén, Rudolf, *Om den svenska grundlagens anda*. Göteborg 1897.
- Lagerroth, Fredrik, Revolution eller rättskontinuitet? *Scandia* 1936 s. 1 ff.

- Lagerroth, Fredrik, Montesquieu och Sveriges grundlagar. Till frågan om vår författnings originalitet. *Svensk tidskrift* 1940 s. 519 ff.
- Lagerroth, Fredrik, *1809 års regeringsform. Dess ursprung och tolkning*. Stockholm 1942.
- Lendin, Waldemar, *Rudolf Kjellén* (Svenska män och kvinnor)
- Montesquieu, Charles de, *Om lagarnas anda*. 1748, Sv övers: Stockholm 1990.
- Sandegren, Magnus, *Till historien om statshvälfningen 1809*. Göteborg 1890.
- Seth, Ivar, *Fredrik Lagerroth* (Svenska män och kvinnor)
- Stjernquist, Nils, *Fredrik Lagerroth* (Svenskt biografiskt lexikon)
- Stjernquist, Nils, Regeringsformens tillkomst. Ur "*Kring 1809*". Stockholm 1965.
- Valentin, Hugo, *Frihetstiden inför eftervärlden*. Stockholm 1942.
- Willers, Uno & Thulstrup, Åke, *Pontus Fahlbeck* (Svenska män och kvinnor)
- Muntliga uppgifter
Artéus, Gunnar, Samtal den 18/12-1996.
- Uppslagsverk
Filosofilexikonet: Historiska skolan
Focus: Georg Andréén
Nationalencyklopedin: Axel Brusewitz
Svenska män och kvinnor
Svenskt biografiskt lexikon

Några nya forskningsrön om Samuel Pufendorf

I:1

Den tysk-svenske naturrättsfilosofen och historikern Samuel Pufendorf (1632–1694) skrev ett par av den tidig-moderna naturrätts klassiska verk under titlarna *De jure naturae et gentium* (1672, förkortat DJ) och *De officio hominis et civis* (1673, förkortat DO). De kom ut i en mångfald utgåvor, det senare verket i minst 150 upplagor (Döring 1992a: 189), och erfor en verkningshistoria som varit ytterst vittförgrenad. Men för c:a trettio år sedan noterade Leonard Krieger utifrån amerikansk akademisk erfarenhet att om Pufendorf överhuvudtaget är känd, är det som en i historien beskuggad tysk med ett lustigt namn, en figur som följde Hugo Grotius i spåren i den tidiga utvecklingen av den internationella rätten (Krieger 1965: 5). Oaktat att Kriegers lägesbeskrivning är geografiskt begränsad kan den ändock med fog gälla som en dittillsdags generell slutsummering av en långvarig urholkning av Pufendorfs tidigare så stora betydelse och inflytande. Efter fr.a. 2:a världskriget har emellertid Pufendorf så småningom och försiktigtvis börjat omvärderas, liksom naturrätten i stort i och med att världskrig, koncentra-

tionsläger och atombombsfällningar visat upp den positiva rättens tillkortakommanden, och inom den kontinentaleuropeiska forskningen om 1600-talets intellektuella liv är han f.n. föremål för ett relativt stort intresse, som sträcker sig över ett brett spektrum av hans intellektuella verksamhet. I föreliggande översikt kommer jag att presentera några nya rön i den senaste pufendorfforskningen av den tyske historikern och teologen Detlef Döring som sedan slutet av 1980-talet bedriver en intensiv och omfattande källkritisk forskning på området.

De arbeten av Döring jag kommer att redovisa är uppsatsen "Samuel Pufendorf und die Leipziger Gelehrtengesellschaften in der Mitte des 17. Jahrhunderts" (1989), arbetet *Pufendorf-Studien. Beiträge zur Biographie Samuel von Pufendorfs und zu seiner Entwicklung als Historiker und theologischer Schriftsteller* (1992), vilka i båda fallen kompletterats med återgivning av relevant källmaterial, samt en antologi med mindre beaktade Pufendorf-texter, *Samuel von Pufendorf – Kleine Vorträge und Schriften – Texte zu Geschichte, Pädagogik, Philosophie, Kirche und Völkerrecht* (1995). Den innehåller dels Pufendorfs samtliga föredrag från medlemstiden i Collegium Anthologicum, dels ett tiotal av hans småskrifter av tillfällighetskaraktär. De senare utgör ett

urval av den mängd promemorior och stridskrifter som han producerade mellan åren 1659–1694. Den här produktionen var känd i samtiden men har därefter delvis fallit i glömska (Döring, 1992a:193). Idémässigt anknyter de till tankegångar i hans centrala verk. Varje text föregås av en lägre inledning av Döring. Antologin är utgiven inom ramen för projektet Forschungsschwerpunkt Europäische Aufklärung (Berlin) (Döring 1995, Vorwort: X). Därutöver kommer referenser att göras till några av Dörings i tyska facktidsskrifter publicerade artiklar. Av hans forskningsinsats, den är imponerande i sin omfattning och lärdom, kan givetvis här bara ges en ytlig och fragmentarisk och därför inte helt rättvisande bild.

Översikten inleds med några ord om Pufendorfs idéhistoriska betydelse varpå ett par notiser om hans uppdykande i aktuell statsteoretisk debatt följer. Därefter redovisas Dörings översikt över Pufendorfforskningen som problemfält, och avslutningsvis presenteras några data som Döring tagit fram rörande Pufendorfs biografi, intellektuella influenser och politiska stridsskrifter. Hans resultat här innebär i flera avseenden ett brott mot en sedan länge kanoniserad pufendorfbild.¹ I och med att han dessutom avläser Pufendorfs historiska och teologiska arbeten utifrån den politiska verklighet då de skrevs och infogar dem i en övergripande idéstruktur hos Pufendorf som i mycket handlar om europeisk maktbalans och säkerhetspolitik, om staten som aktör och om statens former i historien och i samtiden, tillför han den traditionella tolkningen av dessa genreverk en tidigare saknad politiskt idéhistorisk dimension. Vanligtvis läses Pufendorfs naturrättsliga, historiska och teologiska arbeten utifrån nutida snävt disciplinära avgränsningar samtidigt som en kronologisk följd på dessa grunder konstrueras för de olika arbetenas tillkomst, exempelvis går James Tully i viss mån till väga på det viset.² Men därvid har man missat att se såväl dessa texters disciplinöverskridande politiska perspektiv och dimensioner som kontinuiteten i Pufendorfs intresseinriktningar. Dörings åtgärder mot detta ytliga förfaringssätt är att utföra en inträngande idéanalys såväl som en kontextuell läsning utifrån en genom honom förbätt-

rad källkritisk grund, där inte minst brevkorespondensen från, till och om Pufendorf utgör ett viktigt underlag, för att på så sätt minimera svängrummet för det spel av gissningar som vidlåder subjektiviteten i en vagt empiriskt grundad hermeneutik.

Döring påvisar också att Pufendorf, tvärt emot tidigare uppfattning,³ i högsta grad deltog i det politiska livet, som skriftställare och "kommittémänniska". Ett empiriskt tillskott i forskningen av det här slaget ger konturer åt "aktivisten" Pufendorf som väl låter sig infogas i Zygmunt Baumans beskrivning av de lärdes förändrade roll och funktion under ifrågavarande epok. Enligt Bauman kan 1500- och 1600-talens lärde karakteriseras som en historiskt ny typ av intellektuell vilken han ger beteckningen legislator. En sådan är en person som i kraft av sina omfattande och solida kunskaper gör "authoritative statements which arbitrate in controversies of opinions and which select those opinions which, having been selected, become correct and binding." (Bauman 1987: 4). I likhet med många andra lärda i sin samtid lärer sig Pufendorf med den politiska makten, i hans fall genom sin ställning som universitetslärare, hovhistoriograf samt som politiskt och/eller teologiskt sakkunnig såväl i Pfalz och Sverige som Brandenburg.

Tvärt emot vad traderingen berättar om att Pufendorfs officiella titlar bara skulle vara av honorär natur svarade de i själva verket mot politiska ämbeten som han de facto innehade och utövade, i Stockholm som "Geheimer Staatssekretär", i Berlin som "Hof- und Kammergerichtsrat" (Döring 1996b: 17). Dessa ämbeten omfattade att som sakkunnig förse regeringen med beslutsunderlag, att i publikationer rättfärdiga statens handlingar och åtgärder samt att åta sig diplomatiska uppdrag (Döring 1995: 88). På så sätt kom han att stå i ett påtagligt nära förhållande till såväl sin tids politiska processer som akuta politiska frågor. Inte bara genomslagskraften i hans naturrättsliga arbeten utan receptionen och verkningarna av hans historiskt politiska skrifter, de rent politiska stridsskrifterna och de teologiska skrifterna (vilka i stor utsträckning riktade sig mot katolska kyrkans maktambitioner under Motreformatio-

nen), gör att legislatorseppet i högsta grad kan sägas vara tillämpligt på Pufendorf. Därtill kan läggas hans dokumenterat starka självmedvetande (Döring 1994a: 188, 1995: 88, 109), som jag för min del vill hävda ta sig bl.a. det uttrycket, att han, med ett postmodernistiskt språkbruk, "iscensätter sig själv" i en persona (jämförbar med ett sociologiskt trollbegrepp) som legislator vilken han antydningvis projicerar i sina naturrättsliga arbeten med resultatet att det nya intellektuella skikt han själv tillhörde får vetenskaplig legitimitet som aktörer i, eller agenter för den statliga maktutövningen. Eventuellt kan detta till en del förklara varför hans arbeten fick en läsekrets som i stor utsträckning rekryterades ur en kategori som på den tiden benämndes "Staatsman".

I:2

På samma sätt som fysiken och medicinen under 1500- och 1600-talen frigjorde sig från den bibliska världs- och människosynen så frigjorde sig samtidigt moral- och rättsfilosofin från den teologiska rättsuppfattningen. De biologiska och fysikaliska likaväl som de samhälleliga sammanhangen och framträdesformer na omorienterades från transcendentala förklaringar till materialistiska. I det sammanhanget tillhörde Pufendorf ett självmedvetet intellektuellt avantgarde som sög upp de nya idéerna, hans reaktion inför den nya tidens möjligheter och vidgade horisont yttrade sig, menar Döring, i en för honom "charakteristische Pathos einer Aufbruchstimmung, die vom Beginn einer bisher ganz Ungeahnte versprechenden Zeit mit Verachtung auf die Vergangenheit blickt." (1995: 396). I samklang med denna intellektuella hållning kopplade Pufendorf naturrättens nya vetenskaplighet till den naturvetenskapliga revolutionen och idén om framsteg (idem: 389f). Genom att i den processen lägga fast ett nytt intellektuellt böjningsmönster för naturrätten är Pufendorf en central gestalt i dess förvetenskapligande av samhällsvetenskapen. Hans deklarerade syfte var att ge en strikt vetenskaplig utformning åt naturrätten utifrån en fundamental grundprincip vars sanningshalt stod klar för förnuftet. I

empirismens anda skulle principen härledas ur iakttagelser ("observationes") som påvisade tingens och människans natur på ett sådant sätt att ingen med sunt förnuft kunde ifrågasätta den (S. Pufendorf: Eris Scandica, 1676: 231f).

Med den utgångspunkten drog han på det vetenskapsteoretiska planet en skarp epistemologisk gräns mellan förnuft och uppenbarelse, mellan moralfilosofi (naturrätt) och moralteologi. I motsats till den rådande föreställningen om människans transcendentala syftning formulerad inom den kristna naturrätten ställde han människans sociala handlande i centrum för den tidigmoderna naturrätten. Med sin individualiserade människosyn bidrog han väsentligen till sitt sekels begynnande "Entzauberung der Welt"- process. Bland politiskt-teoretiska bidrag kan nämnas att hans kontraktsteori om den trefasiga statsgrundarprocessen blev normgivande för den tidigmoderna naturrättens syn på statsmaktens uppkomst (Cattaneo 1996: 8), att han såväl formulerade den politiska vokabulär som begreppsliggjorde den politiska medvetandehorisont vilken uppkom efter 30-åriga krigets uppbrutna politiska och religiösa enhet (Tully a.a.: xxii, xx) som diskuterade de nyuppkomna territorialpolitiska konstellationerna i statsrättsliga termer som lockat till en nutida bissering i den internationella debatten om mellanstatliga relationer (Dufour 1996: 115ff).

I en nyligen publicerad artikel tilldelas han också äran att som viktig influens för Adam Smith vara ekonomivetenskapens "Grandfather" (Saether 1996: 252). Jag måste här göra en utvikning eftersom etiketteringen tycks mig vara dubiös. Den värld Pufendorf vände sig till var en värld av gelikar, furstar, hov- och högadel i ett statsbärande skikt, inte till en värld av småhandlare. En av den receptionshistoriska analysinriktningens fundamentala svagheter i metodhänseende är att den dels fragmenterar en författares komplexa idévärld, dels omformar fragmenten på ett eklektiskt sätt. Här är det lätt att instämma i Quentin Skinners inträngande kritik av doktrin- och kanonbildningar och finalistisk historiografi med hänvisning till hans avstamp i språkaktens illokutiv. Beträffande Pufendorfs ekonomiska tänkande innebär det att

delar därav pusslats ihop med den del av hans antropologi som roterar kring det kortfristiga egenintresset och därefter ryckts ut ur sitt deontologiskt moralfilosofiska sammanhang. Med hjälp av funktionsförklaringar har det sedan tolkats in i marknadsliberala banor efter den skottiska upplysningens politiska behov. Jämte Saether går Istvan Hont tillväga på ett sådant sätt i uppsatsen "The Language of Sociability and Commerce: Samuel Pufendorf and the theoretical foundations of the 'Four-Stages Theory'" (1987). Människan som i antropologiskt avseende en förnuftsvarse blir här icke-existerande. Dessutom har Pufendorfs syn på egendomsrätten negligerats i åtminstone, som jag uppfattar saken, två viktiga avseenden som utgör oöverstigligen hinder för en oreflekterad inskrivning av hans tänkande i en kapitalismens logik och kultur.

Det ena är att han inte, till skillnad mot förliberaler/tidigliberaler som t.ex. Levellers och Locke, ser förutsättningen för människans grundläggande existensvillkor förankrad i en äganderätt till den egna kroppen (DJ II:IV:18, II:VI:3). I egenskap av att vara fri har människan inget värde i betydelsen pris ("pretium") eftersom fria män (människor) inte är handelsvaror. Han skriver: "/.../ liberi capitis nullum est pretium, quia liberi homines in commercio non veniunt." (DO I:XIV:3)

Det andra är att han drar en gränslinje för när den privata äganderätten upphör att vara exklusivt privat. Rätten till liv är ovillkorlig men för att kunna realiseras måste det finnas ett materiellt underlag, och fortsätter han, att ombesörja det ingår i andras plikter såväl som i ens egna: "Rebus extrinsecis ad sui conservationem homo utique indiget, de quibus etiam aliis prospicere saepe inter officia est (min kursivering). Inde rationis quidem est, ut circa istas parandas studium adhibeatur, quantum vires, occasio, & honestas admittit." (DJ II:IV:10), det är m.a.o. motsatsen till att härleda rätten till liv ur egendomsrätten. Den här pliktrelaterade rätten till liv är ett s.a.s. existentiellt utflöde ur Pufendorfs syn på människans värdighet vars mänskliga dignitet i hans idévärld endast kan förstås mot efterklangerna från en omfattande diskussion relaterad till ett från 1200-talets kristologi influerat personabegrepp.

Här kan bara antydningssvis konturerna och riktningen för den diskussionen tecknas. Utgångspunkten är att individen är en i ontologiskt avseende fri varse som därför är förmögen till moraliskt handlande. Hon är därmed en persona moralis och som sådan besitter hon värdighet. I sin kanoniska version inmängades värdighetsbegreppet, knutet till personabegreppet, i en subjektiv rättsuppfattning om vilken Theo Kobusch skriver i genmäle mot uppfattningen att den sekulariserade naturrätts individbegrepp skulle ha sitt upphov i en följksam teoretisk modellering av kapitalets intressen: "So wurden im 13. Jh. besondere subjektive Rechte des Menschen formuliert und verteidigt, zu denen die Eigentumsrechte, das Recht auf Selbstverteidigung, die Eherechte gehören und auch das bis zur Hegelschen Rechtsphilosophie und darüber hinaus unter dem Namen des *Notrechts* behandelte *Recht des äusserst Bedürftigen, sich von den Reichen das um Leben Nötige zu nehmen, ohne Diebstahls schuldig zu werden.*" (1993: 35, min kursivering), d.v.s. det finns en subjektiv rätt inom ramen för nödrätten som medger att en ytterst nödställd person får ta från den rike för att klara livhanken utan att göra sig skyldig till stöld. Kobusch hänför vidare Grotius, Pufendorf och Christian Wolff till den här rättstraditionen (idem: 35). Hos Pufendorf kommer synen på stöldens legitimitet i en nödrättsituation till klart uttryck i DJ, bok II, kap. VI betitlat *De jure et favore necessitatis*.

I en omfattande diskussion (som brukar förbigås med tystnad av uttolkarna) redovisar och analyserar han olika scenarier av nödsituationer när tillgrepp av annans egendom måste betraktas resp. inte kan betraktas som stöld. I polemik mot dem som förfäktar motsatsen frågar han retoriskt om en (oförskyllt) svältande måste dö av hunger därför att andra inte uppfyller humanitetens dygd att hjälpa den nödställda, och svarar att han själv inte uppfattar det som ett brott att stjäla under sådana omständigheter (DJ: II:VI:5). Människan i Pufendorfs antropologi kan de facto handla altruistiskt stick i stäv mot självbevarelsedriften, även om det inte är

vanligt, t.ex. diskuterar han bland olika varianter sådana fall som med Dürkheims terminologi måste betraktas som altruistiska självmord (DJ: II:III:14). Han ger dessutom rekommendationen att människan i vissa fall *bör* handla altruistiskt: den rike har en moralisk skyldighet att på humanitära grunder hjälpa en fattig i nöd (DO I:V:23). I själva verket, betonar han, borde den som vägrar visa mänsklighet själv förlora sin egendom och sin värdighet: "Quin potius & rem simul, & meritum perdat, qui ultro humanus esse noluit." (DJ: II:VI:6). Värdighetstanken är således central för Pufendorf, t.ex. dyker den upp när han mot bakgrund av Descartes djurtopos gör en antropologisk bestämning av människan genom att just lyfta fram hennes värdighet som särmerke (DJ: I:III:1), att den finns i själva förhållandet att vara människa (DJ II:I:5, DOI:VII:1), att hon därför inte får skadas eller kränkas (DJ II:I:1ff). När hänsyn tas till vad han faktiskt skriver om värdighetsbegreppet symbiotiska invävning i idén att rätten till liv går före rätten till egendom blir det, som jag ser det, omöjligt att s.a.s. värva honom till det marknadsliberala läget. Efter denna utveckling återgår jag till mitt egentliga ärende.

I:3

I den av Pufendorf först skrivna historiografin över den sekulariserade naturrättens tidiga utveckling deklarerade han, att han själv tillsammans med Hugo Grotius och Thomas Hobbes tillhör dess grundlagsfäder.⁴ Men i högre grad än de är han en personlighet vars intellektuella öde i den samhällsvetenskapliga historiografin beskriver både uppgång och fall. Hans natur- och statsrättsliga arbeten väckte ett vidsträckt och livligt intresse, avhandlades såväl i privatkorrespondens mellan lärde som i tidskriftsrecensioner, disputationer, dissertationer och stridsskrifter. Av samtiden och under decennierna därefter kom han att betraktas som den främste auktoriteten i naturrätt; den blev i hans version skolbildande. Med historicismens och den rättshistoriska skolans genombrott i början av 1800-talet minskade intresset för honom betydligt, och han reducerades oftast till fotnotsnivån.

Ett uttryck från ett kanske oväntat håll för Pufendorfs återinträde i den aktuella statsteoretiska debatten är att han för bara några år sedan ök upp i en artikel i *Die Zeit*⁵ i vilken artikelförfattaren diskuterar EUs i dåläget konstitutionellt oklara former, – federation eller konfederation och Tysklands plats i respektive sammanhang. Artikeln avslutas med en referens till Pufendorfs statsteoretiska diskussion om den reguljära och den irreguljära staten (d.v.s. en stat med ett maktcentrum resp. stat kännetecknad av maktindelning), en diskussion som nu kan få förnyad aktualitet, menar författaren. Citerande Pufendorfs berömda, eller beryktade, uttalande om det tysk-romerska riket som en "irreguläres Gebilde, einem Monstrum gleich" befarar han att EU kan utvecklas i samma riktning. I en likaledes relativt färsk uppsats av Istvan Hont om nationalstatens kris görs återkopplingar till Pufendorf, bl.a. till dennes neologism *Systemata civitatum* varmed han avsåg ett system av inbördes förbundna stater som ändock besitter en relativ suveränitet gentemot varandra.⁶ Det finns givetvis ytterligare beröringspunkter mellan tankegångar hos Pufendorf och aktuell politik och ett par sådana fall vill jag nämna i all korthet. Den ena är immigrationsfrågan, den andra EU som katolskt projekt. Om, menar Pufendorf, förhållandena, materiella eller andra, i en stat inte är tillfredsställande för dess innevånare finns den självklara möjligheten att emigrera. För den mottagande staten gäller då oavvisligen att tillförsäkra invandrarna likaberättigande med den inhemska befolkningen. Den visar nödvändigtvis inte mer trofasthet och tillgivenhet mot sitt land än invandrarna, och var man är född spelar därför ingen roll, det viktiga är med vilket sinne man inrättar sitt liv (Döring 1996: 80). Pufendorfs uppfattning måste givetvis avläsas mot den befolkningsminskning och materiella förödelse som 30-åriga kriget medfört och mot den ekonomiska synen att en stor och yrkesmässigt verksam befolkning var en förutsättning för ett lands välstånd. Men däremot intog han en negativ hållning till invandring av religiösa flyktingar om de omfattade en annan religion än mottagarlandets. Tanken är att religiös "pluralism" är ett hot mot den reguljära statens stabilitet samtidigt som den vi-

sar att toleranstanken som anses vara en av hans stora idémässiga bidrag med bäring på framtiden är ytterst villkorlig (Döring 1995: 472f).

Någon enstaka gång har man i EU-debatten kunnat få höra att EU skulle vara ett katolskt projekt. Här är inte platsen att försöka avgöra vederhäftigheten i ett sådant påstående (och än mindre huruvida påståendet skulle innebära något negativt, ifall sant), men för Pufendorf framstod katolska kyrkan som ett hot, inte främst på grund av innehållet i dess trosartiklar utan för dess övergripande politiska maktambitioner som skulle såväl rubba maktbalansen i Europa som undergräva den framväxande nationstatens suveränitet (Döring 1993: 158ff).

I:4

Döring har reagerat på den hittillsvarande ensidiga forskningsinriktningen och materialanvändningen och anför som skäl för sin forskningsinriktning, bl.a. att "Schliesslich orientiert sich auch die dem Naturrechtler Pufendorf gewidmete Forschung zu einseitig an dem Hauptwerk *De Jure naturae et gentium*" med den följd att man "vernachlässigt darüber vor allem die Streitschriften und Dissertationen Pufendorfs, die für das Wissen um die Entwicklung und Verbreitung des Pufendorfschen Naturrechts zentrale Bedeutung besitzen." (Döring 1995: V). Med rätta hävdar han att Pufendorf i sina verksamheter som historiker, teolog, politiker och filolog kommit i skymundan, vilket medfört en fragmentisering av dennes insatser, och det förhållandet är inte, som Döring poängterar, förenligt med "dem auf Polyhistorismus und Universalismus ausgerichteten Selbstverständnis jener Zeit /.../" (idem: VI).

Mot bakgrund av denna kritiska inställning skisserar Döring fem områden för vidare utforskning. Områdena kan grupperas i två huvudinriktningar. Dels en som siktar in sig på att uppnå ett förbättrat materialläge för att kunna kartlägga Pufendorfs liv och inverkan, dels en där intresset fokuseras på såväl den idémässiga sidan som ursprunget till och tolkningen av Pufendorfs tankesystem. De fem områdena i Dörings schema är:

1) Att sammanställa en modern utgåva av Pufendorfs verk. Då ett sådant arbete saknas kompliceras inte bara verkens tillgänglighet utan textkritiska problem inställer sig också med tanke på skillnader mellan olika utgåvor.

2) En annan brist är att en grundlig Pufendorfbibliografi saknas, som omfattar såväl alla hans egna verk som dem om honom. Det förhåller sig ju så som Döring nogsamt påpekar att "Zu den als selbstverständlich geltenden Voraussetzungen jeglicher Forschung, die sich mit dem Werk und der Wirkung eines Autors beschäftigt, zählt die Bereitstellung vollständiger und solider bibliographischer Verzeichnisse seiner Publikationen." (Döring 1992a: 189).

3) Likaledes saknas en samlad och kommenterad utgåva av Pufendorfs brevväxling liksom av arkivalierna med anknytning till hans biografi. Vad som hittills finns är två i slutet av förra seklet publicerade i stort sett okommenterade brevsamlingar från Pufendorf (Varentrapp 1893, Gigas 1897). På det området har emellertid Döring själv ett projekt i vardande.

4) Pufendorfs hittills endast i stora drag kända levnadshistoria kräver en närgången belysning för att åtgärda/vederlägga de enligt Döring sedan årtionden eller århundraden traderade vanföreställningarna, som delvis framställer både Pufendorfs intellektuella utveckling och hans levnadshistoria i ett falskt sken.

5) Med detta följer ett starkt krav på att lokalisera Pufendorf i sin samtids intellektuella, politiska, kulturella och-sociala-utveckling. I det sammanhanget är hans vidsträckt intresseområden som, vad hans kvarlämnade bibliotek visar, spänner över teologi, filosofi, pedagogik, historia och reseberättelser, skönlitteratur, rättsvetenskap till naturvetenskap, ett högst intressant komplement (Döring 1990). Ytterligare ett negligerat område som är värt utforskning är den spänning som råder mellan statsnytta ("Staatsräson") och naturrätt i hans skriftställeri.⁷ Beträffande materialet från 1600-talet påpekar Döring att den omfattande mängden pamfletter, inte bara rörande de polemiker Pufendorf deltog i utan generellt för epoken, fortfarande utgör ett utforskat område (Döring 1995: 166).

Av de ovannämnda forskningsområdena har Döring, förutom punkt 3, aktivt bidragit till att fylla ut punkterna 4–5, antingen genom att komplettera eller revidera den sedan drygt hundra år kanoniserade pufendorfbilden.

I:5

Några av de fastcementerade vanföreställningarna i pufendorfbilden som Döring vederlagt härrör från de tyska nationalistiska historikerna Harry Bresslaus' och Heinrich von Treitschkes historiografier på 1870- och 1880-talen över Pufendorf. De där framtagna uppgifterna om biografiska data och intellektuella utveckling har därefter traderats i stort sett oförändrade ända in i de senaste artiklarna och inledningarna till nyöversättningarna av Pufendorfs naturrättsliga arbeten.⁸ Det gäller t.ex. Pufendorfs studietid i Leipzig, bakgrunden till och syftet med det beramade författningsverket *De statu imperii Germanici* från tiden i Heidelberg, hans verksamhet som politisk skriftställare, omfattningen och arten av hans intresse för såväl historia som teologi samt hans sista levnadsår i Berlin.

Enligt traderingen från Treitschke genomled Pufendorf en steril studietid vid universitetet i Leipzig, 1650–1656. Han skulle ha avbrutit de inledande teologistudierna av motvilja mot den där förhärskande dogmatiska lutherska ortodoxin och konservativa kunskapssynen varefter han planlöst skulle ha studerat andra ämnen. Mot Leipzigtiden har studietiden i Jena, 1656–1658, där han förstnämnda år avlade en magisterexamen (Döring 1995: 7), kontrasterats som en fruktbar och avgörande lärotid i Pufendorfs intellektuella utveckling. För den kunde han tacka sin, och Leibnitz', lärare, matematikern och filosofen Erhard Weigel (1625–1699), vilken i den aktuella tyska forskningen framstår som ännu en av de viktiga men hittills outforskade företrädarna för den tidigtyska upplysningen. Över huvud taget har den intellektuella standarden efter 30-åriga kriget vid universitetet i Leipzig, som ändå var ett av Tysklands ryktbaraste, framställts i dålig dager. Det empiriska underlaget för den bedömningen är, menar Döring, av tämligen torftigt slag enär det

inte finns någon systematisk översikt över lärarkåren, vidare är innehållet i föreläsningarna på universitetet okänt och knappast någon undersökning av dess publikationer finns. Lärarnas intensiva och omfattande korrespondens har inte beforskats. Dessutom finns knappast någon forskning om det lärda livet utanför universitetet. Det rör då sådana saker som uppgifter om de privatlärda, biblioteken, borgerskapets förhållande till kultur och vetenskap och det allmänna kulturella livet i Leipzig, förbindelserna med den litterära och kulturella världen utanför Leipzig (Döring 1989: 8f).

I studiet av det intellektuella livet i Leipzig har Döring sålunda gått utanför universitetets murar och ägnat sig åt de lärda sällskapen. Dessa grundades i mitten av 1600-talet och levde vidare till 1700-talets början. I ett av dessa sällskap, Collegium Anthologicum, var Pufendorf medlem mellan åren 1655–1658. Här lärde han bl.a. känna Valentin Alberti som i motsats till Pufendorf anslöt sig till en kristen naturrättslära och senare blev en av hans häftigaste vedersakare i den omfattande och långvariga teologiska strid om människans "sanna" natur som blossade upp efter Pufendorfs publicering av sitt mastodontarbete *De Jure Naturae et Gentium* (idem: 23). Tillsammans med två andra sällskap, Collegium Gellianum i vilket Pufendorfs äldre bror, Esaias Pufendorf, (som senare blev framträdande diplomat i svensk tjänst), var medlem (idem: 11), och Collegium Conferentium, som kunde räkna in Leibnitz bland sina medlemmar (idem: 10 samt fotnot 26), bildade dessa sammanslutningar en grupp av lärdomssällskap, som, av bevarade medlemsförteckningar, mötesprotokoll, närvarolistor och brevväxlingar att döma, vittnar om ett betydligt mer omfattande och brett socialt, kulturellt och intellektuellt liv i Leipzig än vad som tidigare ansetts vara fallet (idem: 10ff).⁹ Uppgifter som dessa, poängterar Döring, ställer också frågor såväl om kollegiernas betydelse för den intellektuella bakgrunden till den tyska upplysningen som om Pufendorfs tidigaste influenser i en eventuell förändrad belysning (idem: 12f) och om så skulle förhålla sig torde Weigels påstått starka inflytande på Pufendorf kunna antas vara överskattat.

Av protokollen från kollegiemedlemmarnas föreläsningar framgår att de viktigaste områdena för deras intresse var teologi varvid huvudsakligen motsättningarna till katolicismen och kalvinismen avhandlades, därefter historia och kulturhistoria där antiken och forntiden dominerade och slutligen filosofiska ämnen som kunskapsteori och logik (idem: 24f).

Från tiden för medlemsskapet i kollegiet finns såväl Pufendorfs medlemsansökan som 49 av hans mer eller mindre utarbetade föredrag protokollförda och bevarade.¹⁰ De huvudsakliga intresseområden som här kan avläsas är historia, teologi och filologi, varav de två förstnämnda ämnena häfter skulle bli bestående livet ut i hans intellektuella verksamhet och efterhand få en allt starkare inriktning mot samtida politik. Den relativt rikliga mängden litteraturhänvisningar i dessa föredrag ger, menar Döring, en representativ bild av vad Pufendorf läste i sin ungdom (Döring 1995: 13f) och samma intresseinriktningar men betydligt breddade och utökade återspeglas i hans efterlämnade privatbibliotek (Döring 1990). Merparten av föredragen faller inom historieämnet och avhandlade i synnerhet problemställningar kopplade till forntidshistoria medan ett ringare antal behandlade teologiska teman, och de filologiska ägnades begreppsanalyser. En principiell inställning till historieämnet som Pufendorf senare kom att uttrycka var, i motsats till ett då vanligt förhållningssätt att studera forntidshistoria som litteratur, att det är gägneligt som källa för en fackmässig analys av samtida politiska fenomen. I överensstämmelse med den uppfattningen tecknar Pufendorf i ett historiebete som *Einleitung in die Historie der vornehmsten Reiche und Staaten so itziger Zeit in Europa sich befinden* från åren 1682–1685 konturerna till en "Staatenkunde" som betonar såväl värdet av att studera staters författningar, resurser, geografiska läge m.m., som det nyttiga i att följa aktuella politiska skeenden (Döring 1995: 530ff). Målgruppen för detta verk är fr.a. adelsynglingar och syftet är att göra dem skickade i fråga om de uppgifter de i framtiden kommer att användas för (Döring 1996a: 82).

I anslutning till de historiska verken torde Pufendorfs flitiga användande av etnologiska data

och hans stora intresse för reseberättelser kunna ge en del infallsvinklar. Som historiker kom han också att behandla teoretiska problem förknippade med historieskrivning som t.ex. objektivitetskravet (Döring 1995: 464ff), vilket f.ö. blev ett kinkigt problem när han så småningom flyttade från Stockholm till Berlin eftersom han sedan länge var mer intresserad av de politiska händelserna i samtidshistorien än av äldre historia (Döring 1996a: 86f) och därför kom i en lojalitetskonflikt mellan svenska och brandenburgska intressen. Redan inför ankomsten till Berlin yppade han farhågor över att bli utsatt för repressalier från brandenburgsk sida p.g.a. av sina för Brandenburg ogynnsamma framställningar av bl.a. dess ambitioner beträffande Svenska Pommern och tillvitade negativa inverkan på Tyskland (Döring 1996b: 14f). På ett teoretiskt plan kom Pufendorf att behandla den här problematiken inom ramen för en diskussion om hur historikerns förhållningssätt till den faktiska sanningen i ett politiskt förlopp bör vara när han skriver historiografier. Han betonar härvidlag nödvändigheten av att strikt hålla sig till vad arkivmaterialet utvisar (Döring 1995: 464ff).

Vad det gäller föredragen i Leipzig om fornhistoriska ämnen, det kan gälla Assyrien, det akmenidiska riket eller Makedonien, efterlyser Döring en analys av vilka uppfattningar Pufendorf där kan tänkas framföra om staters uppkomst och utveckling (Döring 1989: 29). Beträffande de teologiska föredragen riktade Pufendorf sig redan här in på det hot som den katolska kyrkans politiska ambitioner innebar, ett ämne som därefter, jämte det därmed sammanhängande kyrka – statförhållandet, löper tematiskt genom hans skrifter inklusive de från hans senare år mer kända teologiska arbetena *De habitu religionis Christianae ad vitam civilem* (1687) och *Jus feciale* (postumt 1695) där detta tema enligt Döring dessutom negligerats av tidigare forskning.¹¹

På temat om statsmaktens uppkomst höll Pufendorf två föredrag i Leipzig varav ett är specifikt politiskt-teoretiskt intressant då det anknyter till dåtida statsteoretisk debatt.¹² Hans diskussionsinlägg visar att han redan här utvecklade tankegångar, t.ex. socialitetsprinci-

pen och reciprocitetsprincipen ("do ut des"), som senare skulle utgöra väsentliga inslag i hans naturrättslära. Förhistorien till hans första stora publicerade arbete i naturrätt, *Elementorum jurisprudentiae universalis* från 1660, kan därmed ges såväl en något annorlunda intellektuell bakgrund som tillskrivas ett längre tidsspänn än den hittills gängse.¹³ Pufendorf inleder föredraget med att påpeka den stora oenigheten som råder angående den alltid lika intrikata frågan om statens ursprung, och behandlar därefter tre olika genealogiska förklaringar: dels tillbakavisar han de antika författarna Horatius' och Ciceros uppfattningar, att diktarna respektive berättarna hade en ledande roll vid grundandet av det mänskliga samhället (men observera kopplingen språk – samhälle, som Pufendorf återkommer till i de senare naturrättsliga arbetena¹⁴).¹⁵ En sådan uppfattning, menar Pufendorf, utgår från en felaktig uppfattning om människans och de mänskliga livsformernas uppkomst. De första människorna levde inte utspridda som isolanis utan familjevis, förenade genom språk och fränd- eller släktskap.¹⁶ Mot denna antika idé om statens uppkomst redovisar Pufendorf en annan, färgad av Grotius' teori om att människan besitter en appetitus societatis.¹⁷ De befintliga hierarkiska relationerna mellan människorna är naturgivna och patriarkala. Då ett Högsta väsen skapat människans natur sådan att en del av födsel är lämpade att styra, andra att underordna sig, har driften att förena sig i gemenskaper på så sätt strukturerats i hierarkier som faderns, makens och husbondens makt över barn, fru och slav.¹⁸

Föreställningen om statens uppkomst ur en social drift kom Pufendorf senare att förkasta till förmån för denna teoris modifierade och kompletterande förklaring, som han redan nu antyder konturerna på: materiell nöd avhjälpas genom de förenade familjernas ömsesidiga bistånd, först då skapas välbefinnande.¹⁹ På grund av befolkningstillväxten och att usla förhållanden skapat orättvisor fanns ingen bättre lösning än att majoriteten förenade sig för att med gemensamma krafter avvärja andras våld,²⁰ varefter makten överfördes på dem som på grund av auktoritet i fråga om dygd och för-

tjänst var förmer än övriga.²¹ Ett par noterbara skillnader mellan detta föredrag och de senare naturrättsliga arbetena är att Pufendorf ännu inte använder termen naturtillstånd, inte heller tänks de mellanmänskliga relationerna och hierarkierna ha uppstått ur frivilligt ingångna *kontrakt*. Den tredje, av Jean Bodin förfäktade statsuppfattningen, att all makt börjat med våld,²² förkastas också. Hans invändning är att människorna sluter sig samman på frivillig basis, och först efter det att denna gemenskap grundats tillgrips våld när den vill vidga sitt område.²³ Ett krigstillstånd råder således inte mellan individer, som t.ex hos Hobbes, utan mellan samfälligheter. Ur rättssynpunkt skulle det innebära att krigsrätt, inte straffrätt, gäller.

En annan kanoniserad föreställning gäller Pufendorfs tid i Heidelberg, 1661–1668, dit han lockats av kurfursten av Pfalz och där han kom att inneha tjänsten som professor i natur- och folkrätt samt filologi. Härvarande vistelse är i många avseenden höljd i dunkel, de biografiska data fåtaliga. Ett numera oantastligt faktum är att Pufendorf här under pseudonymen Severino de Monzanbano skrev och gav ut det famösa författningsarbete *De Statu Imperii Germanici* (1667)²⁴ som f.ö. väckte stort rabalder och bannlystes av den dåvarande påven. Kanon gör gällande att verket skrevs som en bitter reaktion på att han, Pufendorf, skulle ha blivit förbigången vid tjänstetillsättningen av professuren i tysk författningsrätt vid den juridiska fakulteten därför att han inte skulle ha ansetts vara tillräckligt kvalificerad för tjänsten. I revanschistiskt syfte skulle Pufendorf därefter ha skrivit *De statu* för att visa sin kompetens på området. Men, hävdar Döring, detta är en efterhandskonstruktion som ger verkets tillkomsthistoria karaktären av legend och ställer den i ett falskt sken då den vilar på felaktiga texttolkningar.²⁵ Hans kritiska närläsning av en bredad dokumentation visar att det i själva verket inte fanns någon professur i tysk författningsrätt vid den aktuella tidpunkten och Pufendorf kunde alltså inte ha blivit utslagen i en konkurrenssituation. Mot den bakgrunden faller därför revanschmotivet bort.²⁶ Pufendorfs lamentation kan i stället ha rört sig om att han blev förbigången vid tillsättningen av en av honom sökt

professur i moralfilosofi i Jena (1664).²⁷ Ställd inför det nya källäget prövar Döring i stället en enligt honom mer givande och tidigare föga beaktad infallsvinkel, nämligen att sätta in verket, tillkommet i mer eller mindre nära samarbete med kurfursten,²⁸ i en kontext som tar hänsyn till den konkreta politiska situationen i kurfurstendömet såsom geografiskt och maktpolitiskt klämt mellan franska och habsburgska intressen. Men förutom att göra ett polemiskt inlägg i en akut politisk situation för Pufendorf där en statsrättslig diskussion om förhållandet mellan centralmakt och regionala maktcentra i termer av reguljära och irreguljära statsbildningar.²⁹ Till detta återkommer ett framträdande tema som polemiken mot katolska kyrkans maktambitioner (Döring 1989: 203f). Döring menar att få frågor var viktigare för Pufendorf under hela hans levnad än kampen mot påvedömet (men inte specifikt mot katolicismen) (Döring 1996a: 91).

Från tiden i Heidelberg härrör också en annan Pufendorfskrift (1665)³⁰ som behandlar en politisk kontrovers som höll Europa i stor spänning när den pågick, och i vilken Pufendorf utkämpade en av sina många politiska bataljer. Den är känd under benämningen Vildfångststriden och utspelades mellan kurfurstendömet Pfalz och grannfurstendömen mot bakgrund av såväl ett oerhört komplicerat stormaktspolitiskt spel som oklara, och därför svårtolkade, rättsliga förhållande rörande furstliga privilegier i fråga om vildfångsträtten och rätten att ompositionera utomäktenskapligt födda personer samt "herrelösa" invandrare till livegna i de mellanparterna territorialstatligt omstridda områdena. Att det också fanns demografiskt-ekonomiska motiv med i bilden skärpte motsättningarna.³¹ I försvaret för de pfalziska positionerna lyfter Pufendorf diskussionen delvis till en teoretisk nivå genom att anföra en för honom tematisk naturrättslig argumentering: postulatet att människan i sig besitter en värdighet, att därför alla hierarkiska relationer bara kan uppstå ur ett frivilligt ingången kontrakt varefter han kommer fram till att de berörda livegna faller under pfalzisk jurisdiktion.³² Detta är ett av många fall, påpekar Döring, där Pufendorf anpassade naturrätten till politiska omständighe-

ter,³³ ett förhållande som osökt associerar till t.ex. Quentin Skinners uppfattning, att politisk teori är en del av politiken.

1:6

Av urvalet Pufendorf-texter i Dörings antologi *Kleine Vorträge und Schriften* begränsar jag här framställningen till tre texter med direkt anknytning till dåtida svenska politiska angelägenheter. Bland övriga texter kan nämnas en skrift till försvar för cartesianismen mot den aritoteliska skolastiken med hänvisning, såväl till rätten till "libertas philosophandi" utan vilken inga vetenskapliga framsteg kan göras, som specifikt till dess nytta för medicinvetenskapens utveckling.³⁴ I sammanhanget redovisar Döring också Pufendorfs syn på demonologin där sådana företeelser som exorcism och andetro fått en inflammerad aktualitet i samband med de omfattande häxprocesserna i Sverige på 1660-talet. Pufendorf förhöll sig reserverad till dessa företeelser och förekomsten av andetron förklarar han, med ett argument som blev vanligt under Upplysningstiden, ha sitt upphov i fruktan och villfarelse hos underklassen (Döring 1995: 416f).³⁵ I en annan text ger Pufendorf bland mycket annat också sin syn på ett då nytt "massmedium" som tidskriften och den däri förekommande informations-, kritik- och recensionsverksamheten.³⁶ I en pedagogisk skrift³⁷ ger han lärare/informatorer rådet att vid utbildningen av adelsynglingar låta dem läsa tidningar för att orientera sig om händelser och tillståndet i världen (idem: 553). I samma syfte ska de studera geografi och historia samt läsa reseskildringar varigenom de kommer att tillägna sig nyttiga kunskaper om bl.a. politik och "Staatkunde" (idem: 546).³⁸ Den pedagogiska målsättningen är att få eleverna att tänka självständigt (idem: 549) och att få dem att se hur alla saker hänger ihop (idem: 554). Anmärkningsvärt bekanta låter kraven på att man måste skaffa sig såväl en god överblick över för de nyttiga vetenskaperna relevant litteratur som med vetenskapernas hittillsvarande utveckling (idem: 533). Även i brevväxlingar har Pufendorf framlagt sina pedagogiska idéer med

betoning på behovet och nödvändigheten av att lära in direkt nyttoinriktad kunskap och att förena teori och praktik i undervisningen med tyngdpunkt lagd på historia- och politikområdena (idem: 519ff).

Bortsett från sina kontakter med svenska adliga studenter under Leipzigtiden och genom sin roll som lärare och handledare för svenska adelssöner i Heidelberg, vilket senare öppnade vägen för honom till den svenska högadeln, daterar sig Pufendorf första officiella svenskkontakter till 1658 då han lämnade Heidelberg för en tjänst som informator hos det svenska sändebudet i Köpenhamn. Här författade han sin första kända skrift (bortsett från en skoldikt och några begravningsdikter, idem: 89) *Gundaeus Baubator Danicus*, som tillika utgör hans debut som folkrättsteoretiker (idem: 120). Den politiska bakgrunden till skriften är Sveriges anfall på Danmark efter freden i Roskilde 1658 och det polemiska upphovet är en försvarskrift för danska intressen. Stridsfrågorna gällde dels utländska sändebuds diplomatiska immunitet (Döring 1995: 110ff), dels huruvida angreppet innebar ett brott mot fredsavtalet eller inte (idem: 104). Teoretiskt centralt här för Pufendorfs argumentation är hur begreppet rättfärdigt krig ska tolkas. Härvidlag gör han en tolkning som i nära anslutning till Grotius separerar *jus naturae* från *jus gentium*, den sistnämnda rätten är ett komplement till den förra, och utifrån *jus gentium* kan han i sista hand legitimera det svenska agerandet i det aktuella politiska skeendet (idem: 120). Skriften innehåller också Pufendorfs egen redogörelse för sin häktning, fångenskap och frigivning vartill Döring dels kompletterar med uppgifter från andra källor (idem: 99ff), dels behandlar det diplomatiska förspelet till angreppet (idem: 92ff).

Bosatt i Sverige under åren 1668–1688 och samtidigt i svensk tjänst³⁹ agerade Pufendorf i ett flertal fall för svenska politiska intressen och beträffande de då producerade politiska stridskrifterna pekar Döring ånyo på möjligheten att dagspolitiska ställningstaganden i den här typen av texter kan ha haft inflytande på hans teoretiska arbeten (idem: 114f). Dessa texter, liksom de samtidshistoriska verken han skrev som rikshistoriograf, visar tydligt, menar Döring,

att Pufendorf tänkte i banor som rör statsnytta och maktbalans inom ramen för något av en överideologisk föreställning om värdet av att upprätthålla Westfaliska fredens bestämmelser, och att han stundtals använde en naturrättslig argumentation som legering över en krass politik vars syfte var att bevara den svenska stormaktsställningen i Europa. Den flerdimensionella forskningsproblematik som följer denna texttyp kommenterar Döring så, att "Pufendorfs antidänische Streitschrift (syftande på Gundaeus Baubator) bereitet, wie alle seine späteren Texte des gleichen literarischen Genre, Schwierigkeit, die situationsbedingten polemischen Elemente von den Inhalten zu trennen, die eine überzeitliche Bedeutung besitzen und auf seine nicht für den Tag und für die Stunde geschriebenen grossen Werke verweisen. Andererseits bietet sie gerade in ihrer unmittelbaren Gegenwartsnahe eine Vorstellung von den aus Zeitgeschehen und eigenem Erleben herwirkenden Einflüssen auf Pufendorfs Denken. Dieser Aspekt wird in der Forschung immer noch zu viel zu sehr unterschätzt bzw. zugunsten einer auf die Untersuchung literarischer Abhängigkeiten konzentrierten Methodik vernachlässigt." (idem: 114f)

Om statsnyttan skriver Pufendorf att det finns ingen oföränderlig sådan utan den samvarierar i stället med omständigheter som t.ex. grannstaternas resurser och svagheter samt förändringarna av dessa. Vad som är statsnyttan avgörs genom överväganden av skälen ("rationes") för och emot det en eller andra politiska handlandet med syftningen att garantera statens suveränitet (idem: 349ff). Han definierar således inte statsnyttbegreppet i abstrakta termer eller bygger teori på det utan diskuterar det stat för stat (Dufour a.a.: 126). I det aktuella politiska skeendet var för svenskt vidkommande den övergripande politiska målsättningen att bevara den maktbalans som uppstått efter Westfaliska freden för vars upprätthållande de allierade staterna Sverige och Frankrike stod som garant. Avgörande var då hur Sveriges skulle förhålla sig till den andra garantmakten. Så länge denna kunde balansera Habsburgs hegemoniska strävanden gentemot de tyska staterna var ett förbund mellan Sverige och Frankrike motive-

rat. Pufendorf lerade sig därför med ett frankrikeorienterat parti i hovkretsarna under rikskanslern Magnus de la Gardies ledning och skrev i det sammanhanget en polemisk skrift⁴⁰ som försvarade det svenska angreppet 1674 på Brandenburg. Angreppet syftade till att underlätta den franska krigföringen mot Holland men skedde under förevändning att upprätthålla bestämmelserna från Westfaliska freden. Pufendorfs argumentation går ut på att framställa angreppet som en pacificerande aktion för att på så sätt göra krigshandlingen förenlig med vad naturrättens "bellum iustum" föreskriver i fråga om legitima förutsättningar för "polisaktioner" och försvars- och angreppskrig (Döring 1995: 250ff). Även förutsättningen för medling och medlarens roll behandlas i sammanhanget (idem: 269f), bl.a. förfäktar han idén att helt neutrala stater ska konstitueras som en tredje part i en medlarroll och framlägga en fredsplan för de krigförande parterna. Den krigförande part som vägrar anta planen kan därefter utsättas för väpnade sanktioner från medlarstaterna (idem: 267ff). Skriften tycks ha givit upphov till ett visst intresse eftersom den utkom i tryck vid två tillfällen inom ett par års tid (idem: 254). Döring konkluderar om denna skrift att den visar "in sonst seltener Deutlichkeit die Interdependenz zwischen seinen /d.v.s. Pufendorfs/ Lehrtheorien der Staatsräson und des Völkerrechts und den konkreten politischen Vorgängen seiner Zeit. Pufendorf orientiert sich in seiner Theoriebildung am Geschehen der europäischen Politik, und er ist zugleich bereit, seine Lehren im Auftrag und im Interesse seines jeweiligen Landesherm auf die Wirklichkeit jenes Geschehen zur Anwendung zu bringen." (idem: 273).

När Habsburg några år senare inte längre utgjorde det stora hotet utan Frankrike framträdde med ambitionen att bli en europeisk "universalmonarki" svängde den svenska utrikespolitiken i antifransk riktning varvid ett utträde ur alliansen med Frankrike aktualiserades. Pufendorf utkom nu med en beställningsskrift som stödde kursändringen.⁴¹ Det ställningstagandet kommer han fram till utifrån förvärvade insikter om statsnyttans föränderliga natur varefter han omsätter resonemanget i en pro et

contradiskussion angående den europeiska situationen med avseende på aktuella allianser och framtida alliansmöjligheter och -kombinationer och hur utfallet ter sig, eller skulle te sig för Sverige under olika konstellationer.⁴² Ett återkommande krav i Pufendorfs brevkorrespondens från de här åren är att en alleuropeisk sammanslutning riktad mot de franska hegemonsträvandena måste skapas (idem: 345).

I Pufendorfs diskussion kring "Staatsräson" är det ett slående drag att han ser politik som ett kunskaps- och aktionsområde sui generis vars innehåll och gränser sätts av den världsliga maktens politiska institutioner. För honom är den framväxande nationalstaten tidens stora progressiva organisation, den enda som förmår främja fred, välstånd och framsteg. För att realisera det målet måste politiken utövas som en "vera politica", d.v.s. en politik som har sin operativa utgångspunkt i nationalstatens suveränitet (Döring 1993: 160ff).

1:7

Traderingen berättar vidare att Pufendorf intresse för naturrätten avtog mot mitten av 1670-talet, att hans intellektuella verksamhet därefter bestod av att skriva samtidshistoriska verk och de tidigare nämnda teologiska arbetena. I de sistnämnda driver han, så kanon, det för sekulariseringen typiska kravet om kyrkans skiljande från staten, hävdar vidare att religionen är en privatsak samt förespråkar religiös tolerans. Vad som i forskningen hittills varit obeaktat, utöver vad som redovisats i det föregående, är att Pufendorf mot slutet av sitt liv ändrade inställning till värdet av naturrätten som moralfilosofisk system, en uppgift som ställer hans tidigare antagna roll som förkämpe för sekulariseringen i ett nytt ljus. Med Treitsckes nämnda Pufendorfbiografi grundlades uppfattningen att Pufendorf med sitt naturrättssystem starkt bidrog till sekulariseringsprocessen under seklet. Det, menar Treitschke, blev följden av den strikta åtskillnad Pufendorf gjorde mellan kyrka och stat. Kyrkan hänvisades till det rent religiösa området och fränkändes all rätt till politiskt deltagande. I ortodox luthersk anda föreskrev Pufendorf

kyrkans underordnande under staten (Döring 1993: 157f). Materialet som Döring nu stödjer sig på är dels en knapphändig bevarad brevkorrespondens mellan Justus Ch. Schomer (1648–1693) och Pufendorf, dels ett av en student nedtecknat samtal med Pufendorf. Dokumentationen härrör i bägge fallen från dennes sista levnadsår i Berlin 1694. Den visar att Pufendorf genomgått en intellektuell omsvängning så till vida att han tar avstånd från den sekulariserade naturrätten och *cultura vitae* till förmån för en *cultura Christianiae pietatis* (idem: 170). Det framgår av korrespondensen att Pufendorf redan sedan ett par decennier haft för avsikt att skriva en *doctrina moralis* i tre delar. Efter att i två delar ha behandlat och utgivit arbeten om människans och medborgarens plikter beklagar han nu bristen på tid som hindrat honom från att sätta igång att skriva den tredje delen, en *Theologia moralis* om den kristnes plikter.⁴³ Moralteologins mänskliga subjekt är, i motsats till naturrättens efter syndafallet framträdande "homo corruptus", den varelse hon är både före och efter syndafallet. Pufendorf hävdar nu att Schomers kristet förankrade naturrättssuppfattning är att föredra framför hans egen rationellt grundade naturrätt. Endast moralteologin har möjligheten att visa hur samhället skulle kunna lyftas till en "supremum et perfectissimum gradum" (idem: 171). En reell förbättring av människans villkor i härvaron kan bara uppnås om de världsliga angelägenheterna, inklusive de politiska spelreglerna, anpassas efter kristna normer (idem: 170).

I:8

Efter ett par års dragkamp och kohandel mellan Sverige och Brandenburg om Pufendorfs tjänster med Pufendorf klämd i mitten bl. a. på grund av att han haft tillgång känsligt svenskt arkivmaterial – Döring ger utifrån ett förbättrat materialläge en så långt möjligt inträngande skildring av de tre inblandade parternas alla turer utifrån deras resp. intressen och motiv (1996b) – överflyttade Pufendorf med familj till Berlin år 1688 sedan han dessförinnan försäkrats om att inte bli fångslad på grund av sina

tidigare stridsskrifter riktade mot Brandenburg (Döring 1992a: 215). Hans verksamhet här som rikshistoriograf är i stora drag välkänd men får en fylligare och mer täckande framställning än hittills av Döring (1996b). Mindre känt är att Pufendorf ingick i ett par kommissioner vilkas syften var att undersöka religiösa avvikelser, i ena fallet handlade det om en spinozainfluerad rationalist (Döring 1992b: 120f), i det andra om pyrande katolicism (Döring 1993: 159).

Pufendorfs sista besök i Sverige (1694) var förenat med ett diplomatiskt uppdrag (Döring 1992b: 224f). Här drabbades han av ett slagangfall med partiell förlamning som följd och de oklarheter som rått angående anamnesen och hans bortgång, vilken omgavs med former som följde tidens föreskrifter om "ars moriendi", klarläggs så långt möjligt i Dörings mentalitetshistoriska artikel "Das Lebense Samuel von Pufendorfs" (1994b).

I:9

En företrädare för en äldre generation pufendorfforskare som Alfred Dufour sammanfattar Dörings forskning så, att vad som nu börjar få konturer hos Pufendorf, och jag tillåter mig att citera ett längre avsnitt, är "une *vision unitaire*, c'est l'*image* d'un penseur très tôt fasciné par l'Etat et son rôle dans l'histoire, d'un *historien* et d'un *jurisconsulte-philosophe* partant de l'expérience vécue de la vie de l'Etat de quelques-uns des plus importants Etats de l'Europe et d'un *Conseiller des Princes* élaborant un discours sur sa pratique. Et ce qui confère sa cohérence propre à cette *image* comme son unité spécifique à l'œuvre de Pufendorf, c'est l'*histoire de l'Etat*. Ce qui constitue en effet comme le *fil conducteur* de la vie et de l'œuvre pufendorffiennes, de ses premières années d'études à Leipzig, de 1650 à 1656, jusqu'à ses grandes entreprises historiographiques de la maturité, de 1682 à 1694, c'est, dans une vision *sécularisée* de l'*histoire* et une approche *historique et pragmatique de l'Etat* – /.../ – la *formation*, la *conservation* et la *puissance* des Etats. Cette *unité*, cette *cohérence* et cette *continuité* nous paraissent résulter de ma-

nière frappante des investigations les plus récentes menées par Detlef Döring.” (Dufour a.a.: 112f, Dufours kurs.). Denna nya bild av Pufendorf som en enträgen utforskare av politikens ”väsen” och praxis står i bjärt kontrast till de vedertagna uppfattningarna som sammanfattningsvis nöjer sig med att klassificera naturrättsfilosofen Pufendorf som en mediocker tänkare, en eklektiker, en kompromissernas man, en förmedlare mellan Grotius och Hobbes o.dyl. (Idem: 109f). Jag vill också ge ett flagrant exempel på hur Pufendorfs intellektuella spännvidd kan stympas på annat sätt. I inledningen till en engelsk nyöversättning av valda avsnitt/kapitel ur *Elementorum* och *De Jure*, står att läsa att ”.../., most of the nearly 6.000 citations, a great deal of Pufendorf’s anthropology, and a large amount of the arguments that had relevance only in the seventeenth century are necessary casualties of editing. The editorial objective has been to provide the reader with a readable and comprehensive introduction to Pufendorf’s moral and political thinking by *reducing* (min kursivering) both EJU (d.v.s. *Elementorum*) and DJN (d.v.s. *De Jure*) to their basic points and fundamental arguments.” (Carr 1994: 6). Hur, frågar jag mig, kan en introduktion till överhuvud taget någons författarskap bli ”readable” och ”comprehensive” om man tar bort såväl delar av författarens människouppfattning som av de referenser och argument som var viktiga för författaren—då han skrev, i synnerhet när det gäller en person som Pufendorf vilken var intellektuellt verksam i en brytpunkt mellan två konkurrerande världsbilder.

I:10

Då Dörings forskning är ett av flera kontinentaleuropeiska uttryck för ett ökat intresse för Pufendorf vill jag avslutningsvis nämna ytterligare några bidrag, bl.a. från italienskt håll, nämligen Vanda Fiorillos avhandling *Tra Egoismo e Socialità – Il Giurisnaturalismo di Samuel Pufendorf* (1992). Hon analyserar här sambandet mellan Pufendorfs moralfilosofiska och ekonomiska tänkande, och skriver

”.../., l’etica sociale pufendorfiana si costruisce, /.../., como sistema di valore pratici, dal deciso orientamento utilitaristico. La massima legge naturale pufendorfiana, la *socialitas*, rappresenta l’elemento antropologico in cui si riconosco le forme storiche della società protocapitalistica germanica del secolo decimsettimo. Di conseguenza, nell’ambito del suo sistema di etica civile e politica, un ampio spazio è riservato al fattore economico./.../., quali, ad esempio, la teoria dello scambio o la soluzione da lui fornita al problema del consume e del lusso.” (s. 2). Avhandlingen avslutas med ett kapitel om pufendorfreceptionen i Tsarryssland. Under hennes redaktörsskap har också antologin *Samuel Pufendorf – Filosofo del Diritto e della Politica* (1996) utgivits. Bakgrunden till den här antologin är den serie seminarier som hösten 1994 hölls i Tyskland (Berlin, Leipzig, Dresden) och Italien (Milano, Padua) med anledning av 300-årsdagen av Samuel Pufendorfs död (26/10 1694). Av samma anledning utkom antologin *Samuel Pufendorf und seine Wirkungen bis auf die heutige Zeit* (1996, utg. Bodo Geyer/Helmut Goyerlich). Från detta seminarium har likaledes förra året en antologi under titeln *Samuel Pufendorf und die europäische Frühaufklärung*, utgivits under Fiametta Palladinis och Gerald Hartungs redaktörsskap. Palladini har tidigare bl.a. skrivit det betydelsefulla receptionshistoriska arbetet *Discussioni seicentesche su Samuel Pufendorf. Scritti latini: 1663–1700* (1978). Antologierna innehåller bidrag på huvudsakligen på tyska, franska och italienska vilket kan vara nyttigt att nämna för att i någon mån motverka missuppfattningen inom svensk statsvetenskap, att bara det som publiceras på engelska är värt att läsa.

Som kanske höjdpunkten på det för pufendorfforskningens del ymniga utgivningsåret 1996 utkom *Samuel Pufendorf, Gesammelte Werke*, utg. W. Schmidt-Biggemann (Berlin) vari som Band I Döring utgivit Pufendorfs kompletta brevväxling.

Det svenska intresset för Pufendorf efter det rättshistoriska symposiet i Lund 1982, då 350-årsdagen av dennes födelse celebrerades, får anses vara svalt. Dock är det inte helt obefintligt

i Norden: 1995 framlades i Finland Kari Saastamoinens avhandling *The morality of the fallen man. Samuel Pufendorf on Natural Law*. Det är värt att notera att det rör sig om Nordens första pufendorfmonografi i modern tid. Dessförinnan finns endast Oscar Malmströms arbete *Samuel Pufendorf och hans arbeten i svensk historia från 1899*.⁴⁴

Jan Sellberg

Noter

1. För en diskussion om problemen med selektiv bias vid historiografiska framställningar, se t.ex. Ian S. Lustick (1990).
2. Se James Tullys inledande essay till den engelska nyöversättningen av *De officio hominis et civis*, (1991), s. xiv ff. Inslutning till detta se även Alfred Dufours exemplifiering av den "vision dichotomique" som länge fått karaktärisera Pufendorfs verksamhet i artikeln *Federalisme et raison d'État dans la pensée politique pufendorfienne*, s. 112. I *Samuel Pufendorf – Filosofo del diritto e della politica*. Red. Vanda Fiorillo. Napoli 1996
3. Se t.ex. Horst Denzer: "In die Niederungen des praktischen Handelns als Diplomat hat er sich /.../ nicht begeben; dazu war er zu sehr Gelehrter. Auch aus dem politischen Ränkespiel und gesellschaftlichen Leben am Hof hat er sich weitgehend herausgehalten." I *Zeitschrift für Politik*, s. 172.
4. Pufendorf, Samuel (1688): *Praefatio*, opaginerad sida.
5. Leicht, Robert. *Unsere Zukunft ist Europa i Die Zeit* 46/93. Jag får tacka Björn Wittrock som gjorde mig uppmärksam på denna artikel.
6. Hont, Istvan: *The Permanent Crisis of a Divided Mankind: 'Contemporary Crisis of the Nation State' in Historical Perspective*, s. 179, fotnot 19. I *Political Studies* 42/1994, Special issue
7. Detta tema avseende statens interna förhållande behandlas i t.ex. Vanda Fiorillos uppsats "Salus populi suprema lex esto": il potere punitivo, come 'officium regis', nel giusnaturalismo di Samuel Pufendorf. I *Samuel Pufendorf – Filosofo del Diritto e della Politica*. Red. Vanda Fiorillo, Napoli 1996
8. Se översikt i Döring, D.: *Samuel Pufendorf und die Leipziger Gelehrtenesellschaften in der Mitte des 17. Jahrhunderts*, s. 5ff. I *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*. Berlin 1989. Utöver Dörings uppräknning kan exempelvis följande tillägg göras: Michael Seidler i inledningen till *Samuel Pufendorf's On the natural state of man*, s. 5f. (1990) och Kari Saastamoinens *The morality of the fallen man*, s. 21, (1995).
9. Döring kompletterar uppsatsen med förteckningar över medlemmarna i Collegium Gellianum och Collegium Anthologicum, statuterna för det sistnämnda kollegiet samt med Pufendorfs medlemsansökan till det senare, s. 29ff.
10. Döring, 1995, s. 6f samt fotnot 19. Samtliga Pufendorfs föredrag ingår i antologin, ss. 21–78 och har numererats av Döring från I till XLIX samt försetts med tysk rubrik där sådan saknas i den latinska originaltexten.
11. Döring, D., 1993, s. 158ff. Se även Pufendorfs polemiska skrift *Brevis commentatio super ordinum religiosorum suppressione ad Bullam Clementis IX P.M. emissam anno 1668*. d.6. Decembris, i Döring 1995 och densammes inledning s. 198 pass.
12. Det fortsättningsvis refererade föredraget, (nr VI i Dörings notation), har Döring försett med rubriken "Über die Entstehung der Staatsgewalt", se fotnot 10. Den andra texten om statsmaktens uppkomst "Nimrod als erster Staatsgründer" (föredrag VII i Dörings notation) utgår från Genesis 10 där det sägas att "I.../ Kus (sonson till Noak, min anm.) födde Nimrod; han var den förste som upprättade ett välde på jorden" (vers 8) varefter väldets utsträckning beskrivs (versarna 9–12).
13. Se t.ex. Döring, 1995:2f
14. Detta samband är temat för artikelförfattarens avhandling, se fotnot 44.
15. "Imperia unde primo extiterunt, non una auctorum est opinio./.../ Horatius Poetis, Cicero Oratoribus constitutarum societatum laudem asserere satagit." i Döring, 1995, s. 34. Innehållsreferaten av citaten från den latinska originaltexten har genomgående gjorts av artikelförfattaren. FD Annika Ström, Institutionen för klassiska språk, SU, har i samtliga fall granskat att citat och referat överensstämmer innehållsmässigt med varandra.
16. "ita sparsim eos omnes habitasse, nemo concedet, cui notum, in fatali illa gentium dispersione nequaquam singulos homines regionem aliquam

occupasse, sed aliquam multas familias, lingua aut cognatione junctas simul migrasse, qui quin prope a se invicem domicilia locaverint, causam nullam video, nisi quis forte, ut junctum aliqui habitare dici queant, vicorum directionem, aut domorum contiguitatem requirat.” Idem, s 34f.

17. ”Alii pro naturae inclinatione, spontaneaue hominum subjectione pugnant.” Idem, s. 34.

18. ”Abs summo Numine aliquam subordinatiōnem, ex qua alii imperare, caeteri parere apti nati sunt, naturae esse insitam, cuius sano patet. Ex hoc fonte primum parentum in liberos, mariti in uxorem, dominorum in servos imperium, /.../ promanavit.” Idem, s. 35.

19. ”Ut autem plures familias inter se junguntur, suasit et indigentia, qua hominum vita conflictatur, nisi mutuis auxiliis sublevetur; tum summa quoque commoditas et jucunditas, quae ex ista societate redundat /.../.” Idem, s. 35.

20. ”/.../tum etiam, quod augescente mortalium multitudine, et cum hac malitia quoque, injuriae fierint crebriores, /.../nulla commodior videbatur ratio, quam si plures juncti communibus viribus aliorum vim propulsaverit /.../.” Idem, s. 35.

21. ”Et ad id fastigii plerumque evehebantur, qui autoritate per virtutem aut merita in reliquos parta caeteros superabant.” Idem, s. 35.

22. ”Per vim omnia coepisse imperia Bodinus arbitratur.” Idem, s. 34.

23. Idem, s. 36

24. Döring säkerställer såväl författarskapet som tillkomstkronologin med grundligare empiri än det dessförinnan nyttjade materialet i artikeln Untersuchungen zur Entstehungsgeschichte der Reichsverfassungsschrift Samuel Pufendorfs. Sonderdruck aus Der Staat – Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte, 1994(a).

25. Idem., s. 185

26. Idem., s. 190ff

27. Idem., s. 195

28. Idem., s. 197ff

29. Idem., s. 201ff

30. Titel: Prodromus solidae et copiosae Confutationis mox securitae scripti nuper vulgati, cui titulus Vindiciae secundum libertatem Imperialem quorundam Electorum, Principium, et Statuum, etc. Contra Palatinum Wildfangiatum.

31. Döring, D., 1995, s. 161ff. Betr. de styrandes syn på de ”herrelösa”, sammanförda under be-

teckningen det månghövdade monstret, i dåtida politisk debatt, se t.ex. C. Hill: The world turned upside down (1975), kap. 3, och Z. Bauman, a.a., s. 40f.

32. Idem., s. 175ff

33. Idem., s. 177.

34. Titel: Unvorgreifflich Bedencken über der deputirten von der Priesterschafts requeste wegen abschaffung der Cartesianischen Philosophie. Vad gäller avsnittet om cartesianismens utbredning i Sverige poängterar Döring att han i den texten föregående inledningen delvis stödjer sig på Rolf Lindborgs framställning i Descartes i Uppsala (1965), s. 420 samt fotnot 113

35. Prästerskapets besvärsskrift, på vilken Pufendorf skrift är ett genmål, ingår i antologin, ss. 441–447. Beträffande begränsningarna i den Pufendorf tillskrivna religiösa toleransen, se utredning i kapitlet Pufendorf als theologischer Schriftsteller i Döring 1992(b).

36. Titel: Epistolae Duae Super Censura in Ephemeridibus Parisiensibus, et Bibliotheca Universali de quibusdam scriptorum locis lata, Ad Virum Celeberrimum Dn. L. Adamum Rechenbergium P.P.I.A.L.

37. Titel: Unvorgreiffliches Bedencken Wegen Information eines Knaben von Condition, som åtföljs av Studieanleitung für den Enkel Ludwig Tessmar. Beträffande Dörings fastställande av denna skrifs autenticitet, se s 521ff.

38. Döring hänvisar i sammanhanget till den rikliga användningen av reseskildringar i De Jure, just på grund av denna genres ämnesmässiga närhet till historia och ”Staatenkunde”. Jfr den påtalade stymplingen Pufendorf utsatts för i Carr, 1994:6.

39. År 1677 anställdes Pufendorf som hovhistoriograf. Från 1682 till sin död innehade han tjänsten som sekreterare åt änkedrotningen. Döring, D., 1992(a), s. 205 samt fotnot 60.

40. Titel: ”Discussio quorundam scriptorum Brandenburgicorum, quibuspartim publico nomine, partim privato ausu Regiae Majestatis Sveciae consilia et actiones circa res Germaniae maligne traducuntur”, 1675, i Döring 1995. Döring har bifogat såväl en dokumentbilaga om 10 skrivelser, ss. 273–280, vari upphovsmännen går i svaromål för Brandenburgs räkning så tillvida att de kräver tryckningsförbud för Discussio, som förordet till den tyska översättningen (1676) av detta alster, ss. 329–336.

41. Titel: "De Occasionibus Foederum inter Sueciam et Galliam et quam parum illa ex parte Galliae observata sint" (tillkommen efter 1680), i Döring 1995.
42. Se Döring 1995:342ff där även redogörs för synen på Frankrike i andra pufendorfskrifter.
43. Idem, s. 169. I det här sammanhanget vill jag påtala ett litet mysterium. Pufendorfs skrift *Compendium Jurisprudentiae Naturalis* utgiven 1694 i Francofurti, en lärobok i naturrätt i fickboksformat, avslutas med en hittills helt okänd fyrasidig text betitlad *Brevis Delineatio Theologiae Moralis*. Texten finns inte upptagen i kapitelindexet men följer den löpande pagineringen och har samma typografi som den föregående texten. Även i utgåvan *Holmiae 1698* ingår *Brevis*. I denna utgåva påträffades dessutom en anonym handskrift infogad med titeln *De Jure Natura 'ejusqu' Fundamento*.
44. I sammanhanget kan artikelförfattarens snart färdigställda avhandling *Hur är samhället möjligt? Om den tidigmoderna naturrättens lingvistiska förutsättningar*. Brännpunkt: Samuel Pufendorf (1632–1694), nämnas.
- ## Litteraturförteckning
- Bauman, Zygmunt, 1987. *Legislators and Interpreters. On modernity, post-modernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- Carr, Craig L. (red.), 1994. *Introduction to The Political Writings of Samuel Pufendorf*. Oxford University Press.
- Cattaneo, Mario A., 1996: Samuel Pufendorf e Paul Johann Anselm Feuerbach: contratto sociale, secolarizzazione penale e prevenzione generale, s 3 - 28 i Vanda Fiorillo (red.), 1996, *Samuel Pufendorf – Filosofo del Diritto e della Politica*, Napoli: La Città del Sole.
- Denzer, Horst, 1983. *Leben Werk und Wirkung Samuel Pufendorfs*, s 160 - 176 i *Zeitschrift für Politik*, 30, 1983.
- Dufour, Alfred, 1996. *Federalisme et raison d'État dans la pensée politique pufendorfiennne*, s 107 - 138 i Vanda Fiorillo (red.), 1996, *Samuel Pufendorf – Filosofo del Diritto e della Politica*, Napoli: La Città del Sole.
- Döring, Detlef, 1989. *Samuel Pufendorf und die Leipziger Gelehrtengesellschaften in der Mitte des 17. Jahrhunderts. I Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch - historische Klasse*, Band 129, Heft 2. Berlin: Akademie Verlag.
- Döring, Detlef, 1990. *Die Privatbibliothek Samuel von Pufendorfs (1632 - 1694)*, s 102 - 113 i *Centralblatt für Bibliothekswesen*, 1990.
- Döring, Detlef, 1992a. *Samuel von Pufendorf als Verfasser politischer Gutachten und Streitschriften*, s 189–232. *Sonderdruck aus Zeitschrift für historische Forschung*. Band 19, Heft 2, 1992.
- Döring, Detlef, 1992b. *Pufendorf-Studien. Beiträge zur Biographie Samuel von Pufendorfs und zu seiner Entwicklung als Historiker und theologischer Schriftsteller. I Historische Forschungen*, Band 49. Duncker & Humblot, Berlin.
- Döring, Detlef, 1993. *Säkularisierung und Moralthologie bei Samuel von Pufendorf*, s 156 - 174. *Sonderdruck aus Zeitschrift für Theologie und Kirche*. Heft 21, 1993.
- Döring, Detlef, 1994a. *Untersuchungen zur Entstehungsgeschichte der Reichsverfassungsschrift Samuel Pufendorfs*, s 185 - 206. *Sonderdruck aus Der Staat - Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte*, Band 33, Heft 2, 1994.
- Döring, Detlef, 1994b. *Das Lebensende Samuel von Pufendorfs*, s 195 - 219. *Sonderdruck aus Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte*, Band 4, Heft 2, 1994.
- Döring, Detlef, 1995. *Samuel von Pufendorf - Kleine Vorträge und Schriften - Texte zu Geschichte, Pädagogik, Philosophie, Kirche und Völkerrecht*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Döring, Detlef, 1996a. *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation in der Beurteilung Samuel von Pufendorfs*, 73 - 106, i Vanda Fiorillo (red.), 1996, *Samuel Pufendorf - Filosofo del Diritto e della Politica*. Napoli: La Città del Sole.
- Döring, Detlef, 1996b. *Samuel Pufendorfs Berufung nach Brandenburg-Preussen*, s. 11 - 28, i Fiammetta Palladini & Gerald Hartung (red.), 1996, *Samuel Pufendorf und die europäische Frühaufklärung*. Berlin: Akademie Verlag.
- Fiorillo, Vanda, 1992. *Tra Egoismo e Socialità - Il Giurisnaturalismo di Samuel Pufendorf*. Napoli: Juvene.
- Fiorillo, Vanda (red.), 1996. *Samuel Pufendorf - Filosofo del Diritto e della Politica*. Napoli: La Città del Sole.
- Fiorillo, Vanda, 1996. "Salus populi suprema lex esto": il potere punitivo, come 'officium regis', nel giusnaturalismo di Samuel Pufendorf, s 139 - 170 i Vanda Fiorillo (red.), 1996, *Samuel Pufendorf – Fi-*

- losofo del Diritto e della Politica*. Napoli: La Città del Sole.
- Hont, Istvan, 1987. The language of sociability and commerce: Samuel Pufendorf and the theoretical foundations of the 'Four-Stages Theory', 253 - 276 i A. Pagden (red) 1987, *The languages of political theory in early-modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hont, Istvan, 1994. The Permanent Crisis of a Divided Mankind: 'Contemporary Crisis of the Nation State in Historical Perspective', s 166 - 231 i *Political Studies*, 42/1994, Special Issue.
- Kobusch, Theo, 1993. *Die Entdeckung der Person. Metaphysik der Freiheit und modernes Menschenbild*. Herder: Freiburg/Basel/Wien.
- Krieger, Leonard, 1965. *The politics of discretion. Pufendorf and the acceptance of natural law*. Chicago University Press, Chicago.
- Leicht, Robert, 1993. Unsere Zukunft ist Europa i *Die Zeit* 46/1993.
- Lustick, Ian S., 1996. History, Historiography, and Political Science: Multiple Historical Records and the Problem of Selection Bias, s 605 - 618 i *American Political Science Review*, Vol. 90, No. 3, 1996.
- Malmström, Oscar, 1899. *Samuel Pufendorf och hans arbeten i svensk historia*. Lund.
- Palladini, Fiametta, 1978. *Discussioni seicentesche su Samuel Pufendorf. Scritti latini: 1663 - 1700*. Bologna: Il Mulino.
- Palladini, Fiametta och Hartung, Gerald (red.), 1996. *Samuel Pufendorf und die europäische Frühaufklärung. Werk und Einfluss eines deutschen Bürgers der Gelehrtenrepublik nach 300 Jahren (1694 - 1994)*. Berlin: Akademie Verlag.
- Pufendorf, Samuel (1682): *De Officio Hominis et Civis juxta legem naturalem libri duo*. Oxford University Press 1927: New York.
- Pufendorf, Samuel (1675): *On the natural state of man*. Translated, Annotated, and Introduced by Seidler, Michael. The Edwin Mellen Press 1990.
- Pufendorf, Samuel (1686): *Eris Scandica*. Frankfurt/Main: Frideric Knochil.
- Pufendorf, Samuel (1688): *De Jure Naturae et Gentium*. Oxford 1934: Clarendon Press.
- Saastamoinen, Kari, 1995. *The morality of the fallen man. Samuel Pufendorf on Natural Law*. Studia Historica 52. Helsinki: SHS.
- Saether, Arild, 1996. Samuel Pufendorf - The Grandfather of Modern Economics, s 235 - 252. Sonderdruck aus Fiametta Palladini und Gerald Hartung (red.), 1996, *Samuel Pufendorf und die europäische Frühaufklärung. Werk und Einfluss eines deutschen Bürgers der Gelehrten-republik nach 300 Jahren (1694 - 1994)*. Berlin: Akademie Verlag.
- Tully, James (red.), 1991. Introduction to *Samuel Pufendorf. On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*. Cambridge 1991: Cambridge University Press.

Sakkunigtåtanden över professuren i säkerhetspolitik med strategi vid Militärhögskolan i Stockholm

1. Utlåtande av Nils Andrén

Till fullgörande av uppdrag som sakkunnig vid tillsättande av professor i säkerhetspolitik med strategi vid MHS får jag härmed avge följande uttalande över de sökande,

- docent Ingemar Dörfer (f 1939)
- tf professor Bo Huldt (f 1941)
- docent Gunnar Jervas (f 1938)
- docent Bengt Sundelius (f 1950)

Av de sökande är Huldt utbildad som historiker (Lund), medan de tre övriga är politologer. Dörfer i "Government" (Harvard, Mass, USA), Sundelius i International Studies (Denver, Col, USA) och Jervas i statsvetenskap (med markerad inriktning på internationell politik, Umeå). Såvitt jag kan bedöma har olikheterna i ämnesbakgrund ingen egentlig betydelse i detta sammanhang. Huldts avhandling skulle med hänsyn till problem, innehåll och metodik lika väl kunnat kallas statsvetenskaplig som historisk. Också de tre statsvetarna behandlar - från olika teoretiska utgångspunkter - gångna händelser och utvecklingslinjer över tiden (= historia). I sin senare produktion rör sig de sökande på olika sätt i samma gränsland mellan historia och politik. Ämnesmässigt framstår de enligt min mening

således väsentligen som praktiskt taget fullt jämförbara.

Huvudproblem vid granskningen är dels den självklara frågan om halten av de sökandes forskning, dels om forskningsinriktningens relevans i förhållande till de krav som uppställs under ämnesrubriceringen säkerhetspolitik med strategi.

En stor del av de sökandes skrifter hänför sig mera allmänt till det internationella systemet och den internationella utvecklingen. Att dra en gräns mellan vad som är relevant i detta bredare internationella perspektiv för det mera specifikt säkerhetspolitiskt-strategiska låter sig inte alltid göra. Generellt är den större internationella scenen alltid en förutsättning för det säkerhetspolitiska agerandet.

I det följande yttrandet behandlas i första hand, men ej uteslutande, de sökandes instruktionsenligt prioriterade skrifter. Deras kompetens med hänsyn till övriga kriterier som specificerats i tjänstens utlysning och i annan information från MHS upptas i en avslutande, jämförande sammanvägning.

Till slut redovisar jag min uppfattning beträffande vilka sökande som bör placeras i de två främsta förslagsrummen.

Ingemar Dörfer har allt sedan studietiden rört sig i säkerhetspolitiskt och strategiskt präglade miljöer, som student och forskare i Förenta staterna, som säkerhetspolitisk expert i försvarsdepartementet och utrikesdepartementet, som laborator och numera forskningschef vid FOA.

Hans enligt instruktionen till de sökande tio prioriterade skrifter behandlar alla i säkerhetspolitik och strategi centrala frågor, med tyngdpunkt dels på vapenutveckling och vapenpolitik i ett samtidshistoriskt och forskningspolitiskt perspektiv, dels på olika aspekter av kärnvapenstrategi och på skandinavisk säkerhetspolitik. Sammanlagt upptar hans meritförteckning 57 skrifter.

Hans tyngsta specimina ligger inom området vapenutveckling och vapenpolitik. Viktigast här är böckerna om *System 37 Viggen: Arms Technology and the Domestication of Glory* (1973) (föregången av en uppsats i samma

ämne fem årtidigare i Harvard-tidskriften *Public Policy*, med likartad titel) och *Arms Deal – the Selling of the F 16* (1983). Båda böckerna handlar från olika utgångspunkter om varför och hur beslut fattas i både försvars- och samhällsekonomiskt stora frågor i avancerade industrisamhällen. De vittnar om författarens okuvliga nyfikenhet, om tvärvetenskaplig bredd och imponerande kunnighet vid behandlingen av ämnen som kombinerar historia, strategi och vapenproduktion, med utgångspunkt från frågeställningar och metoder inom modern amerikansk forskning.

I ett forskningshistoriskt perspektiv framstår *System 37* som ett pionjärbete på svensk botten om kopplingen mellan regering och industri, mellan civila, militära och utrikespolitiska relationer. En utgångspunkt är lord Snows kontroversiella påstående att ett av de ”mest bisarra dragen i vår tids industriella samhälle är att de viktigaste handlingsvalen måste göras av en handfull människor, i hemlighet och formellt utan förstahandskunskap om vad som betingar valen och vad deras resultat kan bli”. Amerikanska forskare har invänt att även om det skulle gälla Storbritannien gäller det inte om det mer öppna amerikanska samhället. Dörfer ställer frågan om det också gäller Sverige. Hans svar är ett obetingat ja. Det handlade också hos oss om ”closed politics”. Boken ger författarens svar på frågorna varför och hur.

Det som slår en svensk läsare med mer än yttlig kännedom om det amerikanska systemet är att granskningen av alla turema i Viggens tillkomsthistoria också blir en implicit komparativ studie av svenskt och amerikanskt och därtill en undersökning som förklarar det svenska systemet, med dess uppenbara förtjänster och brister, i termer som kan förstås av kvalificerade amerikanska läsare. Också som sådan är boken en utmärkt prestation.

I *Arms Deal*, som belyser ett komplicerat politiskt - ekonomiskt - tekniskt - industriellt händelseförlopp från olika huvudstäders och huvudintressenters utgångspunkter deklarerar Dörfer särskilt påverkan av Richard Neustadt och Graham Allison. Bokens uppläggning gör den inte bara till en spännande redogörelse för ”århundradets vapenaffär” utan också för för-

svarspolitikens betingelser och sätt att fungera både i USA och i de fyra europeiska NATO-länderna.

Dörfer har sina starkaste akademiska rötter i USA och särskilt i Harvard och kretsen kring den dåvarande professorn Henry Kissinger. Med höga ideal i fråga om stil och litterär utformning som en i grunden kritisk historiker har han framgångsrikt undvikit att förfalla till den moderna samhällsvetenskapens jargong.

Båda böckerna är egentligen säkerhetspolitisk samtidshistoria. De är bevis på författarens osedvanliga förmåga att inge de drivande aktörerna i de undersökta händelserna det förtroende som krävs för att få tillträde till politiskt och industriellt känsligt material och information. Genom sin originalitet, sin empiriska bredd och sitt djup och sin intellektuella spänst intar de en rangplats i denna konkurrens.

Generellt präglas också Dörfers övriga vetenskapliga författarskap i hög grad av att han prövar amerikanska metodiska och ämnesmässiga grepp och värderingar på svenska och europeiska frågeställningar. Det är ett grepp som ger många värdefulla infallsvinklar, men kan dock innebära en risk att "gå över ån [Atlanten] efter vatten" genom att inte tillräckligt beakta den nationella politiskt-administrativa strukturens och traditionens betydelse som förklaringsgrund. I avslutningen av *System 37* saknar åtminstone denne läsare en tydligare hänvisning till de svenska förvaltningsmyndigheternas konstitutionellt och traditionellt självständiga ställning bland förklaringarna till deras roller i spelet om Viggen.

I anknytning till de båda flygplansavhandlingarna kan nämnas en annan, betydligt mindre, men till sitt innehåll central skrift, *Science and technology in Sweden: the Fabians versus Europe* (1974). Här ger Dörfer en briljant och förutseende översikt över svensk högre utbildnings- och forskningspolitik. Det är en skarpögd kritik av forskningens politisering och byråkratisering, av dess eftersättande på grund av kraven på kvantitativ expansion, och av ambitioner utan tillräckliga resurser. Den utmynnar i en varning för farorna för både teknologi och industri av den politiskt dikterade isoleringen från den europeiska integrationen.

Till de mera renodlat strategiska skrifterna – alltjämt på 10-listan – hör "More Troops. Fewer Missiles" (tillsammans med Steven Canby) i *Foreign Policy* Winter 1983-84. Det är en klargörande analys av de motsägelsefulla turena kring beslutet att placera eurostrategiska missiler för att balansera de sovjetiska SS-20. Samtidigt är det ett inlägg i den dåtida strategiska policydebatten: en konventionell styrkebalans skulle skapa större säkerhet än en eurostrategisk. Som i alla skrifter med flera författare, utan angivande av vem som skrivit vad, är det omöjligt att i detta fall skilja de båda författarnas insatser från varandra.

Boken *Strategiska doktriner i väst* (1974) skrevs som ett bidrag i den mot den försvarsintresserade publiken inom och utom det politiska etablissemanget riktade upplysningen om "Försvar och säkerhetspolitik". Artikelns "Kärnvapenstrategi" i *Nationalencyklopedin* (1990) är en koncentrerad och välbalanserad översikt av ett komplicerat och ofta missförstått strategiskt problem. Här kan också nämnas studien *Eurostrategiska vapen, kryssningsrobotar och svensk säkerhetspolitik* (1981), som dock ligger utanför de tio, men av författaren i betydelse jämföras med dessa. Det är en granskning av frågans läge, inklusive tekniska och styrkegrupperingsfrågor, under Reagan-administrationens första år. Dörfer analyserar de militärstrategiska konsekvenserna för Sverige (och i viss mån Norge) av operationer med kryssningsrobotar mot mål i Sovjetunionen. Studien utmynnar i en politisk klacksark i form av förutsägelsen att den "nya amerikanska realismen" kommer att bli obekvämt för dem som eftersträvar "détente till varje pris".

Den tredje kategorin av svensk och skandinavisk säkerhetspolitik ligger nära de renodlat strategiska studierna, eftersom de i hög grad handlar om nordiska reaktioner inför Nato och kärnvapenstrategierna. Det är regionala analyser kopplade till supermakterna eller maktblocken. De började med "Stalins nordiska balans" (*Internasjonal politikk*, 1965, utanför de tio prioriterade skrifterna) och fortsatte fram till den i de politiska tolkningarna starkt polemiska, men i fråga om fakta i huvudsak väldoku-

menterade *Nollpunkten, Sverige i det andra kalla kriget* (1992).

Till denna kategori kan också räknas ett kapitel i boken *The European Neutrals and the New Cold War* (utgiven 1987 av medsökanden Sundelius) om "The European Neutrals in the Strategy of the Reagan Administration". Den noterar amerikanska kommentarer till de neutralas försvars- och säkerhetspolitik och understryker de berörda staternas, särskilt det försvarsteknologiskt ambitiösa Sveriges, beroende av amerikansk vapenindustri och teknologi.

Nollpunktens huvudtes är att Sverige under det andra kalla kriget gjorde ställningstaganden som i realiteten stödde den kommunistiska diktaturen – omoraliskt och okunnigt. *Omoralliskt* därför att om andra länder följt det svenska förordet, skulle frigörelsen från 1989 inte kommit till stånd anser Dörfer. Det måste ändå vara en osäker slutsats, eftersom flera krafter drog i samma riktning, inte bara Reagans kompromisslöshet och europeisk fruktan utan också sovjetisk avspännings- eller kapitulationspolitik. *Okunnigt* därför att svenska politiker "upphörde att tänka" inför "kodorden" kärnvapen och atombomb. Palmes roll understryks. Han hade, "under sjutton år, formuleringsmonopolet i svensk utrikes- och säkerhetspolitik". Inte ens Dörfer kan väl insinuera att Palme, eller den krets kring honom som bidrog till studien *Gemensam säkerhet*, var okunniga om de militära balansernas elementa. Mera rimlig är Dörfers uppfattning att det handlade om "publikfriande utspel ägnade att knipa inrikespolitiska poäng". Hela resonemanget kan tolkas som en exemplifiering av "inrikes utrikespolitik". Som helhet väger *Nollpunkten* tyngst som en bild av sin författares strategiska och politiska värderingar.

"Janus andra ansikte. Svenska kärnvapen och världen" (i *Svenska kärnvapenproblem* 1967) är en alltjämt mycket läsvärd påminnelse om att det då gällde frågan om egna, svenska kärnvapen, inte om att kritisera eller begränsa andra staters kärnvapen. "Scandinavie. La protection de la virginité nucléaire" (Pacifism et dissuasion, 1983) samt "Scandinavia and NATO. A la carte" (*The Washington Quarterly*, 1986) är briljanta, påtagligt elaka men i grunden ändå

vetenskapligt disciplinerade politiskt-strategiska analyser.

I dessa och många andra, här icke nämnda, skrifter om svensk och skandinavisk säkerhetspolitik ser Dörfer inte med småstatsanalytikerens förmildrande blick utan snarare med Natos eller Pentagons kärva realism. Dörfer är ett exempel på en icke ovanlig kombination av roller bland internationella politiska forskare, samtidigt forskare, analytiker, kritiker och deltagare i en polemisk-politisk dialog, med eller utan parti-förtecken. Framställningen är ofta kryddad med obarmhärtig ironi mot det som han betraktar som verklighetsfrämmande önsketänkande eller politisk opportunist. Sarkasmer och ställningstagande för och emot de analyserande aktörerna kan ibland undanskymma den sakliga styrkan i analys och dokumentation. Ibland kan de göra författarens egna slutsatser alltför ensidiga.

Sammanfattningsvis antyder denna översikt både spännvidden och koncentrationen i Dörfers säkerhetspolitiska författarskap. Dominansen av engelskspråkiga skrifter och hans bidrag till samtidens ledande amerikanska tidskrifter understryker att han är en forskare som är aktiv också i en långt vidare intellektuell miljö än den svenska. Det kan vara både en styrka och en svaghet. Styrkan är uppenbar, att vara etablerad, granskad och erkänd i en internationell forskningsmiljö. Svagheten är lika tydlig – bristande genomslag för forskningen i den svenska säkerhetspolitiken (något som inte uppvägs av hans roll som kolumnist i Svenska Dagbladet, vilken mera exponerat hans polemiska talanger än vetenskapliga förtjänster).

Som forskare fyller han i sina viktigaste skrifter höga kvalitativa krav, som skribent är han ofta lysande. Dörfers kännetecken som säkerhetspolitisk forskare och analytiker är att han inte bara är kontroversiell på grund av sin kritik av säkerhetspolitikens många heliga kor – och finner tydligt glädje i att vara det – utan också att han både i sin forskning och sin roll som debattör insisterat på realistisk hänsyn till de övergripande, globala säkerhetspolitiska krafterna och problemen. Eller, om man så vill, på insikt om den moraliserande småstatens begränsade inflytande. Hans pessimistiska realism kan må-

hända motivera det empiriska konstaterandet att pessimisten (nästan) aldrig förnyar historien, men också att historien (nästan) alltid ger pessimisten rätt.

Hela Dörfers författarskap är präglad av hans starka rötter i den realistiska skolan, oförsonligt polemisk mot den pacifistiska vänstern. Starkt engagemang i värderingarna – med öppet visir – är dock inte detsamma som generell brist på objektivitet eller vetenskaplighet i analysen.

Dörfers ämnesinriktning på säkerhetspolitik och strategi är nära nog total. Han är därtill genom sin kritik av aktörer och policies, hemma och borta, den mest "politiska" av de fyra sökandena.

Slutdomömet är att Dörfer mycket väl styrkt sin vetenskapliga kompetens till den sökta tjänsten.

Bo Huldt har en mångsidig verksamhet bakom sig på det säkerhetspolitiska området. Utöver sin akademiska lärar- och forskarroll har han varit verksam i Sekretariatet för framtidsstudier, i Försvarsdepartementet, som uppdragstagare hos FOA, i chefsbefattningar vid Utrikespolitiska Institutet, som direktör sedan 1988 (tjl 1992-95), under många år som rådsmedlem i International Institute for Strategic Studies, 1992-93 som London-institutets direktör.

Hulds förteckning upptar 98 titlar. Bland dessa har han gjort ett urval, grupperat under 10 teman, med syfte att markera sin "forsknings- och publiceringsprofil". Inom dessa teman har han angivit 10 prioriterade arbeten.

Bland de sistnämnda är de dominerande skrifterna dels doktorsavhandlingen *Sweden, the United Nations and Decolonization*, dels en stor studie för FOA över *Vapen till Tredje världen – den internationella vapenhandeln i ett säkerhetspolitiskt perspektiv* (1981), dels tre breda historiska översiktsarbeten, varav två i form av utförliga översiktsartiklar i *Nationalencyklopedien*. Bland de tio prioriterade arbetena märks dessutom *Sverige och Förenta Nationerna – historia och framtidsperspektiv* (1976), inom ramen för Sekretariatets för framtidsstudier projekt "Sveriges internationella villkor".

En central uppgift för den "utåtriktade säkerhetspolitiken" är att påverka den internationella miljön i fredlig riktning bl a genom att stärka den internationella rätten. Bo Hulds skrifter om FN ligger inom denna sektor av säkerhetspolitiken.

Avhandlingen är ett exempel på att historikern Huldt inte är främmande för statsvetenskaplig teori och metod. Han faller dock sällan för frestelsen att i onödan bädda in tankegångarna i en komplicerad teoretisk apparat. Denna blir alltid ett redskap, aldrig ett självändamål. Delvis kan detta kanske förklaras av att hans rötter är i historien, inte i statsvetenskapen. Avhandlingen är också exempel på den svala saktligheten i hans framställningskonst. Den visas också i hans återhållsamma, men likväl fullt tydliga, kritik av uppfattningar som han inte delar.

Avhandlingen rubriceras av sin författare som del ett i en trilogi om Sverige i FN:s generalförsamlings Fjärde kommitté. Det är en kvantitativ undersökning av förslag, debattinlägg och röstning. De två följande delarna skulle utgöras dels av en kvalitativ framställning av Sveriges involvering i Namibia-frågan, dels av en systematisk studie av förslag framlagda av den svenska delegationen, baserad på antagande om en svensk medlarroll mellan stater med och utan förvaltarskapsuppdrag. Den valda kvantitativa metoden ger rika tillfällen att beskriva det svenska agerandets profil i jämförelse med andra stater eller grupper av stater. Det utnyttjas på ett både intensivt och intressant sätt av författaren. Men metoden räcker inte till för att ge svar på den i sammanhang av detta slag trots allt viktigaste frågan: varför?

Den valda perioden har rimligen bestämts av tidpunkten för avhandlingsarbetet. Men den är ändå intressant, eftersom den slutar vid den tidpunkt då Olof Palme fick en helt dominerande roll i svensk politik.

Den andra avhandlingen på temat FN, *Sverige och Förenta Nationerna – historia och framtidsperspektiv* (1976), är en delrapport inom Sekretariatets för framtidsstudier projekt Sveriges internationella villkor. Det kan ses som en komplettering av den specialiserade avhandlingen med en generell översikt av Sveriges re-

lation till och agerande inom Förenta nationerna. Här kommer bl a synpunkter på medlarrollen in i bilden. Översikten har både kvantitativa och kvalitativa analyser som visar hur Sverige betett sig i jämförelse med andra medlemmar av FN. Den är genomförd på ett sätt som utan att ge avkall på systematisk stringens gör full rättvisa åt problemens komplexitet.

Homeros har fått inleda rapportens slutkapitel med de berömda orden "en gång kommer den dag då det heliga Ilion faller". Det var sant då och är väl sant också om Ilion får betyda FN. Men den intressanta frågan är inte *att* det faller utan *när* och *hur*. Som klok framtidforskare avstår Huldt från svaret. Istället pekar han på ett antal trender och scenarier.

Utän att göra det till ett mått på författarens kompetens vare sig som siare eller som forskare kan det vara intressant att tjugo år senare notera vilka det var:

1) upplösning av Västeuropas/USA:s maktmonopol,

2) försvagning av motsättningen mellan i-länder och u-länder, på grund av motsättningar inom den senare gruppen,

3) en oundviklig fortsättning av kärnvapenspridningen,

4) ett mer splittrat framtida system än det bipolära, och

5) en tendens att söka kollektiva förhandlingslösningar.

Hulds scenarier för FN:s framtid är likaledes fem: 1) kollaps, 2) regionalisering, 3) funktionalisering, 4) stormaktsdirektorat, 5) världsregering. Det första och sista scenariet uttrycker fruktan eller förväntningar, de tre övriga pekar på tydliga, faktiska tendenser inom världsorganisationens utveckling. Som frågor inför framtiden behåller alla scenarierna sin relevans.

Vapen till tredje världen är en kritisk analys av den internationella vapenhandeln i ett säkerhetspolitiskt perspektiv. Databasen ("i brist på bättre" är innebörden av Hulds varning inför materialets ojämhet och brister) kommer från de stora instituten, SIPRI, IISS och den amerikanska nedrustningsbyrån ACDA. Undersökningens grunddisposition är given i det utredningsuppdrag som FOA formulerat.

Tre perspektiv kan sägas prägla studien: Vapenhandelns drivkrafter och teoribildningen kring dessa, vapenhandelns omfattning och "mönster", samt dess säkerhetspolitiska och strategiska implikationer. Som helhet är det en välgjord undersökning med både vetenskapliga och pedagogiska förtjänster. I denna konkurrens ser jag den, på grund av sitt ämnesinnehåll, som mer meriterande än doktorsavhandlingen. Som alla utredningar av detta slag måste den bedömas i sitt eget tidsperspektiv. Dess arena är den, som man då alltjämt trodde, monolitiska blockbildningens. Det gör det inte mindre intressant att notera i vilken grad de framåtriktade bedömningarna (visionerna) stämmer med historiens hittillsvarande facit.

Slutorden kan åtminstone delvis duga som en aktuell verklighetsbeskrivning vid mitten av 1990-talet: "en period av ökande mellanstatligt våld och öppen aggression i tredje världen ligger framför oss, och den internationella vapenhandeln, tredje världens rustningar, kommer att ge bränsle till dessa våldeldar". Den viktigaste reservationen är att författaren förbisett att det lika ofta blivit en fråga om inomstatligt våld: Angola, Moçambique, Ruanda, Burundi, Sudan, Somalia.

Tre världar – världshistoria 1945-65 (1983) ingår i ett internationellt, till många språk översatt, historiskt översiktsverk. Såväl denna bok som artiklarna "Första världskriget" och "Andra världskriget" i *Nationalencyklopedin* ligger på gränsen mellan "forskning" och "populärvetenskap". I dessa texter visar Huldt sin behärskning av ett mycket omfattande material och av den internationella, historiska debatten kring de stora politiska och strategiska frågorna. De är genomförda med en systematisk och stilistisk precision som måste påverka bedömningen också av vetenskaplig skicklighet. Tillsammans med några smärre uppsatser är den breda skildringen av de båda världskrigen och skildringen av det kalla krigets uppkomst och utveckling i världshistorien Hulds starkaste strategiska specimen.

Bland de nämnda uppsatserna har Huldt särskilt återopat tre.

"Sweden and European Community Building" (1994) är en kritisk analys – främst riktad

till en engelsk publik – av de olika faserna i den svenska EU-politiken och debatten, med tyngdpunkten under senaste år, mellan översikter över svensk Europapolitik och Sveriges roll i Europa. Som vanligt elegant och saklig, översiktlig men utan djuplodningar. Den är inte helt värderingsfri och knappast okontroversiell i alla tolkningar. Ett par frågetecken. Var verkligen det nya kalla kriget en faktor som drev Sverige mot Europa? Var det inte lika mycket eller mer ett (nästsista?) stöd åt neutralitetsideologin och kålsuparmodellen av vår omvärld? Och de socialdemokratiska ledarnas problem 1990? Det var väl inte att de var ovetande om vad de skulle göra utan att de tvekade inför marknadsföringen av den nödvändiga nya Europapolitiken bland sina egna anhängare?

Svensk nedrustnings- och säkerhetspolitik från 20-talet till 80-tal behandlas i boken *Neutralitet och försvar* (1985) och i uppsatsen "Svensk säkerhetspolitik inför tjugoförsta århundradet" (1994). Den ger en överskådlig bild av den säkerhetspolitiska scenen i Europa, dess osäkerheter och risker för Sverige. I den sakliga analysen är, utan polemik, invävt ställningstagande till en aktuell säkerhetspolitisk kontrovers. De europeiska förändringarna bedöms som så stora att en återgång till det kalla krigets säkerhetspolitiska formler inte skulle tjäna Sveriges egna långsiktiga intressen.

Vidare europeiska säkerhetsproblem behandlas i den av Huldts tillsammans med Gunilla Herlof-redigerade *Towards a New European Security Order* (UI:s årsbok 1990-91). Härtöver bör nämnas också Huldts sammanfattning – i egenskap av IISS direktör – av årskonferensen 1992 kring temat *European Security after the Cold War* (1993).

Huldts vetenskapliga monografier, om FN och om vapenhandeln, rör delvis säkerhetspolitikens centrala områden. Hans i denna konkurrens unika styrka som författare ligger dock framför allt i hans breda historiska översikter över vår tids viktigaste säkerhetspolitiska förlopp och strategiska problem. Därtill kommer hans i många polygrafer styrkta förmåga att leda och samordna forskningsinsatser kring centrala, aktuella säkerhetspolitiska problem.

Min slutsats är att Huldts har styrkt en god och allsidig vetenskaplig kompetens till den sökta tjänsten.

Gunnar Jervas hade en meriterande verksamhet vid Umeå universitet bakom sig, då han 1977 kom till FOA. Till hans akademiska meriter hör även en mångårig docentur i säkerhetspolitik och strategi vid Åbo Akademi.

I sin meritförteckning indelar Jervas sin säkerhetspolitiska och strategiska produktion i avhandlingar, böcker, sakkunni- och forskningsrapporter samt tidskrifts- och tidningsartiklar, sammanlagt 125 nummer. Det är således en mycket omfattande produktion med bred spännvidd inom ämnet.

Jervas skiljer sig från de tre medsökandena därigenom att han uppträder som en rent svensk forskare (eller mera exakt svensk och *finländsk*, med hänsyn till hans roll som docent och forskarhandledare vid Åbo Akademi). Vidare kan observeras att hans säkerhetspolitiska och strategiska forskning och studier i stor utsträckning är producerade och publicerade i byråkratisk regi (FOA), en naturlig konsekvens av att Jervas sedan 1977 med laborators tjänsteställning varit knuten till Försvarets forskningsanstalt.

I rent akademiska termer framstår de tidigare arbetena som mest meriterande. Det är också dessa som dominerar författarens urval till de sakkunniga. Doktorsavhandlingen (1971) *Säkerhetspolitiskt agerande över tiden. Ett försök till formulering av en pre-teori med utgångspunkt från den amerikanska politiken under Kennedy-Johnsonperioden*. Avhandlingen vittnar om ett respektgivande amnestiteoretiskt och historiskt kunnande. Som Jervas själv påpekar bör den bedömas i sitt tidsmässiga sammanhang. Uppläggnings överensstämmer i stort med inriktningen i många andra internationella studier vid den tidpunkt då den skrevs. Avhandlingens första del är en historisk översikt med inriktning på de strategiska problemen. Den andra delen handlar om Jervas pre-teoretiska tankekonstruktion.

Avhandlingen inleds med välbalanserade reflexioner kring den internationalpolitiska teorbildningens begränsningar. De refererande och diskuterande teoretiska avsnitten ger författa-

ren tillfaller att visa sin förtrogenhet med den för hans teoretiska arbetet relevanta ämnesteoritiska litteraturen. En betryggande utgångspunkt är den kända uppfattningen att historien visserligen inte upprepar sig men att man kan finna likheter ur vilka lärdomar kan vinnas. En preliminär konklusion är att den politiska vetenskapen ännu inte är mogen för en teori i strikt bemärkelse. Jervas realistiska slutsats är att det tills vidare är klokast att sänka den teoretiska ambitionsnivån till en pre-teori. Allt i förhoppning att ändå kunna bidra till en fortsatt teori-bildning – en ståndpunkt som är präglad av all den anspråksfulla ödmjukhet som är välkänd från många liknande undersökningar.

Pre-teorin är formulerad i en systematik med två huvudkomponenter, föreställningsramen och processen. I föreställningsramen urskiljs fyra komponenter: handlingsvariabler, "som kan kontrolleras eller dirigeras", "de givna faktorerna" utanför aktörens egen kontroll, resultatvariablerna och "beslutsproblematiken". En central, egentligen överordnad handlingsvariabel är strategin, med en lätt retousse av Beaufres definition beskriven som "sättet att utnyttja disponibla medel i syfte att uppnå centralt artikulerade mål". Den nämnda kategoriindelningen förefaller att ha något flytande gränser. Ett intressant exempel är Jervas syn på allierade som styrbara handlingsvariabler eller som givna faktorer utanför aktörens kontroll. Svaret blir "både och". "Satelliter är styrbara (WP?), andra allierade (NATO?) är "givna faktorer". Det antyder också den osäkra gränsen mellan handlingsvariabler inom och utanför aktörens egen kontroll. T.o.m. det överordnade strategibegreppet förefaller inte att vara helt entydigt. Strategin kan vara ett instrument för att uppnå egna mål (aktiv), men också en metod för att förhindra att andra uppnår mål i konflikt med den förste aktörens intressen (responsiv, i realiteten styrd av motpartens agerande).

Avhandlingens andra, teoretiska del är ett på många sätt skarpsinnigt intellektuellt pussel, vars bitar dock endast implicit förefaller koplade till den inledande empiriska bakgrunden. Inte heller fördjupar de på ett systematiskt sätt förståelsen av det historiska skeendet. Man skulle därför egentligen kunna ifrågasätta den

preteoretiska konstruktionens nytta annat än som självändamål. Slutsatserna framstår i huvudsak som fristående från den inledande empiriska verklighetsanalysen. Samma slags reflexioner väcks av många andra bidrag till teori-bildningen i ett ämne som på 1990-talet lika väl som tjugo år tidigare alltjämt är under utveckling. Jervas är således inte ensam.

Av de tio arbetena är några av mera generell eller speciell politologisk karaktär. Det gäller *Hur man studerar politik* (1974) och *Internationella konfliktprocesser* (1973). Den första visar godkännedom om statskunskapen i stort – en respektabel presentation blir omdömet från en granskare, som tidigare sysslat med samma pedagogiska uppgift. I den senare uppställer författaren en generell modell för studiet av mellanstatliga konflikter på ett sätt som täcker också de flesta frågeställningarna inom internationell politik. Framställningen visar att Jervas har förmåga att strukturera ett sammansatt ämne. Tyngdpunkten i framställningen ligger dock på nationellt konfliktbeteende och dess betingelser, medan konflikter i det internationella systemet ges mindre utrymme.

Flera skrifter handlar om utrikes- och säkerhetspolitik i ett regionalt eller vidare internationellt perspektiv.

Utrikespolitik i norr (1973) innehåller studier över utrikespolitiken, som process eller som politisk aktivitet, i de fyra större nordiska länderna. Jervas inleder denna samling av uppsatser (av fyra nordiska författare, svensk, finländsk, dansk och norsk) med en omfattande och grundlig "teoretisk bakgrund" med utgångspunkt i en flödesmodell. Kapitlet präglas både av förtrogenhet med den internationella litteraturen och av systematisk stringens. Huvudinriktningen är på utrikespolitik som en strategisk snarare än en politisk aktivitet. Som många andra analyser av samma slag aktualiserar den frågan om den eftersträfvade rationaliteten i analysen av utrikespolitiskt beslutsfattande kan leda till en överskattning av rationaliteten i själva beslutsprocessen.

Jervas senare skrifter präglas mindre av teori än av pragmatisk empiri. *Världsmakt väljerväg* (1980) är en bred och systematisk beskrivning av Förenta staternas säkerhetsproblem under

Jimmy Carters presidentur – moten komprime-rad historisk bakgrund. Den visar Jervas förtrogenhete med den amerikanska säkerhetspoli-tiken och forskningen kring denna. Han noterar avspänningspolitikens motgångar och förutser en tilltagande spänning, som ju också kom under Reagans första ämbetsperiod. Men lika litet som andra specialister på supermaktspolitiken kunde Jervas ana de stora förändringarna i slutet på 1980-talet.

Framtidsperspektiven antyds i två scenario-ansatser, den ena med isolationism, den andra med détente som huvudtema. Med all respekt för författarens påpekande att fantasin är den enda gränsen för antalet scenarier kanske man ändå saknar ett tredje scenario. Dess tema skulle vara den amerikanska ambivalensen mellan att *vilja slippa* och att *inte våga släppa* Europa.

I en längre, likaledes prioriterad uppsats (*Världspolitikens Dagsfrågor* 1988:1) tar Jervas upp aktuella nedrustningssträvanden under rubriken "Ett steg mot nedrustning, men". Rustningsfrågorna är väsentligen ett spel mellan de båda supermakterna och skriften kan därför delvis läsas som en uppföljning av studien över Förenta staternas strategiska vägval, under Reagans andra ämbetsperiod. Båda skrifterna präglas av solid och väl dokumenterad information.

Studier med primär anknytning till svensk säkerhetsforskning upptar tre nummer.

"Sweden and Nuclear Weapons" (FOA 1982), på svenska "Sverige, Norden och Kärnvapen" (i *Kerneväbenpolitik i Norden*, utg av det Sikkerheds- og nedrustningspolitiske udvalg, SNU, Köpenhamn 1983). Uppsatsen är en klargörande översikt över den svenska kärnvapenpolitikens faser, från Sveriges egna nukleära försvarsambitioner och dess politiska upplösning fram till politiken kring frågan om Norden som en kärnvapenfri zon. Den är klar och välbalanserad. Den publicerades tre år före Wilhelm Agrells doktorsavhandling *Alliansfrihet och atombomber*. Jervas kortfattade studie var den ditills fylligaste sammanfattande redogörelsen, vid sidan av de rena partsinlagorna, för den svenska kärnvapenfrågans olika faser. Det blottade dock inte några väsentliga nyheter.

Skall Sverige tvinga fram fred? (UI 1994) är en aktuell studie inför den svenska medverkan i FN-operationen i det forna Jugoslavien, utarbetad med Jervas som projektledare och författare till flera avsnitt. De centrala frågeställningarna är "vart FN är på väg och hur Sverige bör agera med anledning härav". Den utmynnar i ett antal slutsatser om svenska handlingsmöjligheter och rekommendationer. Den belyser Jervas roll i den policyorienterade FOA-forskningen.

Svensk snubbeltrådstyrka kan fylla flera funktioner (1992) presenterar ett originellt fredsstrategiskt uppslag att i FN-regi placera en liten och lätttrörlig styrka som en snubbeltråd för en hotande angripare. Snubbeltrådens avskräckande förmåga skulle ökas av att den bakom sig skulle ha större och starkare styrkor, beredda att ingripa om den hotande staten skulle välja att bryta snubbeltråden. Förslagets förtjänster och svagheter ligger utanför ramen för detta utlåtande. De stora svårigheterna torde inte ligga på det tekniska, strategiska eller operativa planet utan på det politiska, att finna en politisk struktur som – bättre än FN eller OSSE, EU eller någon annan internationell organisation – är kapabel att utnyttja det föreslagna instrumentet. Däremot kan snubbeltrådsidén, liksom den föregående skriften, anföras som uttryck för Jervas intresse för strategiska problem och problematiseringar i den nya säkerhetspolitiska miljön.

Detsamma kan också sägas om *Migrations-explosionen – vår tids makrokris?* (1995): Den ingår i ett FOA-projekt om "Bredare säkerhetspolitisk hotbild" och är sålunda ett inlägg – knutet till ett viktigt problem – i frågan om att vidga det säkerhetspolitiska begreppet utöver den primära militära och territoriella säkerheten. Rapporten betecknas som ett led i totalförsvarets hotbildsanalys, med uppgift att "på ett nyskapande sätt försöka teckna en bild av olika risker och hot som Sverige kan tänkas utsättas för under kommande år."

Det är en mångsidig och förtjänstfull analys av ett politiskt länge näst intill tabubelagt problem. De svåraste frågorna har dock utelämnats, invandringen som ett politiskt problem. Fortfarande är denna och andra utredningar svaret skyldig på frågan vad som gjorde att just Sveri-

ge skulle bli det mest invandrartäta landet i Europa. Att de saknas i *Migrationsexplosionen* kan möjligen – rent av rimligen – försvaras med att analysen gällde hotbilden och säkerhetspolitiken och med att just denna frågeställning politiskt är mycket känslig. De svåra sociala och psykologiska konsekvenserna samt de ekonomiska påfrestningarna är dock tydligt markerade, i termer som för inte så länge sedan skulle ha utlöst en medial storm av kritik för rasism och främlingsfientlighet.

Jervas har varit ledare även för detta projekt och författare till de centrala säkerhetspolitiska avsnitten. Som helhet är det en mycket välgjord och läsvärd skrift. Också på grund av dess redovisning av internationell litteratur om ämnet. När boken slutjusteras borde redaktörerna också uppmärksamma Myron Weiners utmärkta antologi *International Migration and Security* (Boulder, Col 1994).

Jervas FOA-forskning under de senaste 20 åren, vid sidan av den som redovisats i 10-förteckningen, bekräftar bilden av stor bredd och av sådana primära forskardygder som nyfiken kringssyn, systematisk översiktlighet och formell klarhet. Ett stort antal artiklar i tidningar och tidskrifter (liksom hans kursverksamhet inom totalförsvaret) styrker hans förmåga att förmedla forskningsresultat och egna åsikter till en större publik. Eftersom Jervas, till skillnad från de medsökande, med enstaka undantag, inte publicerat sin forskning på något av världsspråken, har han varken blivit uppmärksammad eller granskad i den internationella litteraturen. Positivt innebär detta att han spelat en mera framträdande roll i den inhemska debatten än flera av sina medsökande.

Tyngdpunkten i Jervas forskning ligger fast förankrad inom säkerhetspolitiken och strategin.

Jervas vetenskapliga kompetens för den sökta tjänsten är väl styrkt.

Bengt Sundelius hade, innan han återvände till Sverige, genom mångåriga studier i Förenta staterna förvärvat en amerikansk doktorsgrad. Därefter följde en briljant akademisk karriär vid amerikanska universitet. Under tio år i Sverige har Sundelius innehaft docentur, varit

institutionschef som föreståndare för Stockholms Universitets Institute for English-Speaking Students och därefter forskare vid Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet.

Sundelius vetenskapliga produktion har Norden som centralpunkt. De tio prioriterade skrifterna berör samtliga nordiska eller svenska utrikes- och säkerhetspolitiska problem i relation till omvärlden och den internationella utvecklingen. (Detsamma gäller i stort sett också om skrifterna utanför 10-listan.) En stor del av Sundelius produktion är skriven för en engelskspråkig publik, delvis som läroböcker för amerikanska college- och universitetsstudenter.

De nordiska studierna började med doktorsavhandlingen som är en bred framställning av *Nordic Cooperation: A Dynamic Integration* (1976). Den sätter in det nordiska samarbetet i en vidare, integrationsteoretisk ram som kartlägger och kommenterar vad som skrivits kring ämnet inom och utom Norden. I själva verket understryker egentligen hans kritiska granskning av florerande integrationsteorier – inklusive min egen – att sådana begrepp som integration inte har någon absolut betydelse. Innebörden beror alltid på den enskilde forskarens egna definitioner. Sundelius är inte låst till föreställningar om integrationen som en process som leder till gemensamma centraliserade politiska institutioner. Hans fokus är samhälleliga (societal) och politiska aktiviteter som binder samman regionala samhällen. Länken mellan det samhälleliga och det politiska ligger i de attityderna som utvecklas. Det är ett konstruktivt grepp, anpassat till det nordiska samarbetets speciella egenskaper i ett integrationsperspektiv.

Framför allt är avhandlingen en systematisk översikt av det nordiska samarbetet som process, såvitt möjligt underbyggd med kvantitativa data från opinions- och intervjuundersökningar, andras och egna, som belyser det nordiska samarbetets förutsättningar, offentliga och icke offentliga struktur, dess begränsningar och resultat. Det sker på en abstraktionsnivå som utesluter en systematisk genomgång av de ämnen och beslut som präglat nordiskt samarbete. Avhandlingen är ett imponerande gesällprov.

Sundelius har genom dessa och andra skrifter gjort en insats för att sprida kännedom om och intresse för Norden i sitt första akademiska "hemland", USA. Avhandlingen följdes av ett flertal uppsatser på näraliggande teman. Sundelius långvariga inriktning på nordiska aspekter har gjort honom till en förgrundsfigur, nationellt och internationellt, i forskningen på detta område. Han är för närvarande redaktör för den sedan trettio år etablerade engelskspråkiga nordiska tidskriften på det internationella politiska området, *Cooperation and Conflict*.

Avhandlingen följdes av några skrifter i vilka dess tankegångar sammanfattades och utvecklades. Bland dessa övriga "nordiska" skrifter märks särskilt boken *Managing Transnationalism in Northern Europe* (1980). Den belyser spänningen mellan transnationalism och det etablerade statssystemet och dess dominerande eliter. Man skulle dock kunna se motståndet mot transnationalismen som en konflikt inte med eliter utan med de traditionella nationalstatsbaserade strukturerna. En obestridd uppgift är att finna balanspunkten mellan de rivaliserande transnationella och nationella krafterna. Slutanalysen lyfter fram det nordiska samarbetets svaga förankring i de nationella politiska systemen. Till slut framstår ändå dess svaghet som dess styrka. Det är inte fascinerande men stabilt och trögt och "kanske mer relevant i vår värld av växande beroenden som måste hitta politiska lösningar".

En uppsats (tillsammans med Claes Wiklund), "The Nordic Community. The Ugly Duckling of Regional Cooperation" (*Journal of Common Market Studies* 1979), kan också ses som en uppföljning av tankegångar i avhandlingen. Dess centrala fråga är på vilket sätt och i vilken omfattning den nordiska integrationen skiljer sig från de Europabaserade integrationsmodellerna. Skillnaden framstår inte som så stor som det brukar antas. Studien utmynnar i föreställningen om ett slags konvergens mellan den europeiska och den nordiska integrationsprocessen. Frågan är om författarna efter Maastricht och den senaste utvecklingen av samarbetet i Norden skulle se lika stor likheter. Utanför 10-listan kan även nämnas det av Sun-

delius redigerade samlingsverket *Foreign Policies in Northern Europe* (1982).

Neutralitetsproblemen är riktningarna i uppsatserna "National security dilemmas and strategies for the European neutrals" (i *Between the Blocs: Problems and Prospects of Europe's Neutral and Nonaligned States*, 1989) och "Changing Course. When Neutral Sweden Chose to Join the European Community" (*European Foreign Policy. The EC and Changing Perspectives in Europe*, 1994). Den förra uppsatsen är en systematisk och väl underbyggd översikt över olika problem, som under det nya kalla kriget mötte neutrala stater. Den ifrågasätter, enligt min mening med full rätt, att neutrala stater skulle ha särskilda möjligheter att spela en medlande roll i tvister mellan öst och väst.

I den senare uppsatsen, om Sveriges väg till EU, tillämpas en förklaringsmodell formulerad av Charles Hermann på den åtminstone skenbart dramatiska förändringen av Sveriges Europapolitik. Uppsatsen ger också tillfälle till kritiska observationer av svenskt politiskt beteende i Europafrågan. Sundelius tycks dock även anse att den givit djupare insikter om vad som hänt. Jag tillåter mig att sätta ett frågetecken i kanten. Det kan även vara befogat att markera den provisoriska karaktären av en analys grundad på ett i många hänseenden osäkert empiriskt underlag, därtill påverkat av starka, aktuella politiska värderingar.

Ett centralt tema i Sundelius forskning är krishantering: "Managing Asymmetrical Crisis: Sweden, the USSR, and U-137" (*European Foreign Policy* 1989) ingår också som ett kapitel i ett omfattande manuskript med rubriken *The Imperative of Decision. Sweden, U 137, and the USSR*. Båda har tillkommit i samverkan med Eric Stern. Studien handlar om i vilken grad modern teoribildning om krishantering passar in på ett svenskt verklighetsexempel, krisen då den sovjetiska ubåten U-137 grundstötte utanför Karlskrona.

Ett viktigt problem betingas av att den dittillsvarande teoribildningen mest grundats på ett symmetriskt styrkeförhållande mellan parterna i en kris. Dess förebild är relationen mellan supermakterna. Sundelius behandlar däremot ett i hög grad asymmetriskt förhållande. I vilken

grad är den symmetriskt underbyggda modellen tillämplig också i en asymmetrisk situation? Som åtskillig annan politologisk teoribildning är den utvecklade främst i USA och har amerikansk politik som empiriskt underlag. Sundelius är ändå överraskad av den symmetriska styrkemodellens dominans. Den borde dock vara en naturlig konsekvens av supermakternas dominans i den verkliga världen.

Svaret på frågan om de existerande modellernas tillämplighet i asymmetriska situationer är försiktigt och omgärdat av kritiska reservationer. Väsentligen verkar svaret negativt. Sundelius finner dock vissa gemensamma praktiska problem i krishantering.

Rent kvantitativt har U137-studierna slagssida åt presentationen av de teoretiska konstruktionerna. Allt är dock inte teori eller analys av teorins förhållande till verkligheten. Det empiriska exemplet ger författarna tillfälle att ge en detaljerad och kritisk beskrivning av olika händelseförlopp i samband med krisen, inte minst bland dem som var ansvariga för krishantering och beslut. Studien bör kunna bli ett väsentligt bidrag till förståelsen av den svenska säkerhetspolitikens villkor.

Slutkapitlet utmynnar i en plädering för tvärvetenskaplig befruktning ("cross-disciplinary fertilization", ett långt ifrån nyuppfunnet budskap) som samtidigt liknar en magistral dom över internationalpolitisk forskning. Dess "distinctiveness must not become an excuse for theorectically or methodologically marginalized scholarship".

Utänför 10-listan bör inom detta område särskilt framhållas samlingsverket, med Sundelius som initiativtagare och redaktör, *The Neutral Democracies and the New Cold War* (1987). Den är ett exempel bland många på Sundelius förmåga att organisera och finansiera ambitiösa projekt med många författare.

I uppsatsen, tillsammans med Ulrika Mörth, "Dealing with High Technology Vulnerability Trap: The USA, Sweden and Industry", behandlar Sundelius slitningar kring den amerikanska exportkontrollen under 1980-talet, ett strategiskt problem för den av import och teknologisamarbete beroende svenska försvarsindustrin.

Internationaliseringen och dess konsekvenser är ett annat viktigt tema i Sundelius forskning. Som vi konstaterat var det en viktig aspekt redan i hans tidiga nordiska forskning. *Internationalization and Foreign Policy Management* (1987) redovisar ett samprojekt med Lauri Karvonen i Åbo. I princip skulle det handla om hur internationaliseringen påverkat handläggningen av utrikespolitiken i de nordiska länderna. I praktiken rör det sig mest om Sverige och Finland, med utblickar åt Danmark och Norge och vissa stater utanför Norden, t o m Uganda och Japan. Boken ger en realistisk bild av spänningen mellan internationaliseringen och dess institutioner och processer å ena sidan och den traditionella nationella staten som aktör å den andra. Utöver åt internationaliseringens drivkrafter och motkrafter ägnas uppmärksamhet åt specialiseringen av funktioner och beslut i internationella frågor, åt rollfördelningen mellan inrikes- och utrikesmyndigheter och åt samordningsproblem i pluralistiska system.

Också i denna bok kan inledningen om de teoretiska frågeställningarna väcka förväntningar om generella konklusioner som inte infrias. En av slutsatserna är att de nya områden som dragits in i det internationella samarbetet inte undanträngt den traditionella utrikespolitikens problem. Författarna emotser inte någon lösning under kommande år av det tidlösa problemet om utrikespolitisk samordning. Slutomdömet är ändå att det är en viktig bok, som innehåller både uppslag för forskning och, inte minst, tankeställare för politiker.

Sundelius forskning under senare år har haft en markerad inriktning mot säkerhetspolitiska och strategiska problem, också i en vidare ram än den traditionella neutralitetspolitiken. Hit hör ett digert manuskript, "Interdependence, conflict and security" (under medverkan av Ulrika Mörth). Samma ämnesområde belyste han tidigare på uppdrag av Maktutredningen i uppsatsen "Internationaliseringens gränser", i utredningens rapport *Makt och internationalisering* (1990).

Utgångspunkten i det senaste manuskriptet är en varningssignal: "Jag vill här lyfta fram interdependensens konfliktskapande dimension som utgångspunkt för den följande diskussionen".

nen med anknytning till svensk sårbarhet och säkerhetspolitik". Interdependens är transnationalism. Denna medför speciella politiska styrningsproblem som, anser Sundelius, har förbisetts, åtminstone av andra än honom själv (jfr den ovan kommenterade boken *Managing Transnationalism in Northern Europe.*) Man får förmoda att omdömet gäller om den akademiska forskningen. Men lyfter man blicken ut över den akademiska miljön, finner man att transnationalismens politiska styrningsproblem förefaller vara ett dagligt bekymmer både i Bryssel och i länder som är knutna till EU.

Bokens syfte anges vara att pröva förutsättningarna för nationell säkerhetspolitik i ett internationellt system präglad av konfliktfylld interdependens. Sundelius anser att denna ansats "tycks falla utanför den vedertagna säkerhetspolitiska studiearenan". Vilket, återigen, möjligen kan vara riktigt, om man därmed menar enbart universiteten, inte hela den intellektuella verksamheten kring problemområdet.

Oavsett hur man bedömer de ansatser som förekommit i olika sammanhang, är det ett berömvärt initiativ att ta upp denna typ av frågor med ambitionen att nå större djup, bredd och precision. Det är dock även efter Sundelius uppsats uppenbart att många definitions- och avgränsningsproblem återstår att lösa.

En annan skrift med Ulrika Mörth som medförfattare är ett bidrag till den nytkomna boken *State, society and the UN system: Changing perspectives on multilateralism* (1995). Bidraget har den enkla rubriken "Sweden and the United Nations" och är ett utmärkt exempel på Sundelius förmåga att med utnyttjande av ett välkänt material illustrera väsentliga utvecklingar och problem. Detta utesluter inte att det finns frågor att ställa till författaren. Han påstår t ex att Sverige anser det internationella rättssystemet vara något som passar andra stater men inte Sverige. Motiveringen skulle vara Sveriges preferens för förhandlingar framför rättsliga avgöranden. En något djupare analys skulle kunna visa betydelsen både av frågornas art och av den situationsbetingade, politiska problematiken vid val av metod för att fredligt slita internationella tvister. Catalina-affären vore ett påtagligt exempel.

Sammanfattningsvis utmärks Sundelius som forskare dels av koncentrationen på ämnen som har anknytning till *nordisk och svensk* utrikes- och säkerhetspolitik, dels av öppenheten för *nya aspekter* på säkerhetspolitiken, samt dels av ambitionen att i sina analyser redovisa och tillämpa *den moderna teoribildningens resultat*. I skärningspunkten mellan det nordiska stoffet, de mångsidiga perspektiven och knytningen till modern ämnesteorin har han initierat och genomfört studier av skiftande slag, många av central betydelse.

Sundelius är en uppslagsrik och vital forskare. Min slutsats är att han väl styrkt sin vetenskapliga kompetens till professuren i säkerhetspolitik med strategi.

Jämförelser

Genomgången av specimina och styrkta meritet har lett mig till slutsatsen att alla de sökande *vetenskapligt* är väl kompetenta till den sökta tjänsten. Det ingår avslutningsvis i uppgiften att rangordna de sökande med hänsyn både till deras vetenskapliga kompetens och till övriga kriterier som uppställts för bedömningen av deras lämplighet.

Vid en kompetensgranskning är skrifter med flera författare en komplikation – man kan aldrig med säkerhet veta vem som står för vad. Det är ett problem som i denna konkurrens i större (Huldt, Jervas, Sundelius) eller mindre grad (Dörfer) gäller alla sökande. Med den bild av de sökandes kompetens som skrifterna i övrigt ger, tillmäter jag dock problemet ingen betydelse, annat än positivt som bevis på förmåga att lösa forskningsuppgifter i samarbete. Med andra ord som en pedagogisk merit.

Vetenskapligt påverkas deras profiler inte bara av begåvning och forskartertemperament utan också av de yttre betingelser under vilka de kunnat bedriva sin forskning. Särskild Huldts och Jervas forskning har i hög grad påverkats av deras uppgifter i olika institutionella, i regel offentliga, sammanhang. Det har ställt mera specificerade krav på relevans i fråga om både ämnesval och bredd. Till en del har detta också betytt större insatser för att leda och organisera andras forskning. Dörfer har dock, också i den politiskt-byråkratiska miljön, i huvudsak fått

koncentrera sig på självvalda forskningsprojekt. Av de sökande intar Sundelius i detta hänseende den både formellt och reellt mest självständiga ställningen. Detta kan vara en bidragande förklaring till att de båda sistnämnda framstår som de mest spännande forskarna i konkurrensen.

En gradering av de sökandes *forskarkompetens* måste innebära en sammanvägning av flera egenskaper. Avvägningens resultat beror naturligtvis ytterst på bedömarens värdering av olika egenskaper.

En inbördes gradering innebär en jämförelse av deras forskning i olika hänseenden, dess *djup och bredd, dess uppslagsrikedom, analys och klarhet*. Till forskarkompetensen bör räknas också det som högskoleförordningen betecknas som *planering och ledning* av forskning. Min slutats är att alla fyra sökande är väl meriterade forskare. Från de angivna utgångspunkterna sätter jag Sundelius och Huldt före Dörfer och Jervas.

Pedagogiskt. Förmåga som stilist, föreläsare och handledare än invägda i bedömningen av deras pedagogiska förmåga. Huldt, Jervas och Sundelius är goda föreläsare. Dörfers styrka är mer det skrivna än det talade ordet. Alla de sökande har meriter som handledare av forskare. Huldt, Jervas och Sundelius har därtill visat skicklighet att organisera, leda och dokumentera omfattande forskningsprojekt med många medverkande. Sundelius och Jervas har skrivit eller redigerat läroböcker för högskolestudenter i internationell politik och statsvetenskap. Pedagogiskt sätter jag Huldt och Sundelius före Jervas och Dörfer.

Ämnesinriktningen är *säkerhetspolitik med strategi*. I min mening ligger flertalet skrifter väl förankrade inom detta område. MHS lägger särskild vikt vid den styrkta kompetensen också inom strategi. Även om jag betraktas alla sökande som kompetenta inom hela ämnet, finner jag dock i traditionell mening en tydligare strategisk inriktning hos Dörfer och Jervas än hos Huldt och Sundelius.

Som *chef och ledare* är Bo Huldt mest beprövad och meriterad. Detsamma gäller också som *administratör*. Sundelius bör i båda dessa hänseenden sättas före Jervas. Alla tre har erfaren-

heter som ledare för akademiska eller andra forskningsinriktade institutioner.

Den efterlysta förmågan som *representant* för MHS tolkar jag för det första som "medial effektivitet" vid framträdande i radio, TV och press. Den är svårbedömd. Min bedömning av de sökandes hittillsvarande mediala insatser är att Huldt och därefter Jervas sätts framför Sundelius och Dörfer. För det andra ser jag representantuppgiften också som krav på fasthet och balans, på takt och samarbetsförmåga som företrädare för en viktig gren av MHS verksamhet. I medvetande om att det är en känslig fråga, där subjektiva intryck kan spela en viktig roll, sätter jag på grundval av mina erfarenheter av de sökande enligt det andra kriteriet Huldt före Sundelius och båda före Jervas och Dörfer.

I utlysningen av tjänsten ställs även krav på erfarenhet av arbete i internationell miljö och av forsknings- och studiemiljö inom totalförsvaret. I fråga om internationell erfarenhet är Dörfer, Huldt och Sundelius överlägsna Jervas. Med hänsyn till erfarenhet av totalförsvaret som studie- och forskningsmiljö har alla enligt min mening tillräckliga kvalifikationer, om än av skiftande innebörd.

Min sammanvägning av meriterna i olika hänseenden, med hänsynstagande till de kompetenskriterier som förmulerats av arbetsgivaren, har lett till slutsatsen att Huldt och Sundelius bör sättas före Dörfer och Jervas. Mellan de båda förstnämnda ger jag försteg åt Huldt. Mitt förslag är således

i första rummet *Bo Huldt*,

i andra rummet *Bengt Sundelius*.

Nils Andrén

2. Utlåtande av Olav F Knutsen

Kriterier og avgrensninger

I vurderingen av den vitenskapelige kompetansen som følger brukes uttrykket "vitenskapelig meriterende" om arbeider som i seg selv kan anses å *etablere* vitenskapelig kompetanse. De er arbeider der forskeren rapporterer gjennomføringen av, eller faktisk gjennomfø-

rer, et originalt vitenskapelig arbeid, om det så er teoretisk, teoretisk-empirisk eller overveiende empirisk. Innslaget av originalitet kan variere, men skal være en vesentlig egenskap ved arbeidet. Arbeidet skal selvsagt i tillegg tilfredsstillende øvrige standardkrav til vitenskapelighet.

Arbeider som *ikke* kan anses vitenskapelig meriterende kan i tvilstilfeller tillegges en marginal vekt i vurderingen av forskerens vitenskapelige kompetanse, fordi de avspeiler kompetansen og hvordan den anvendes. Slike arbeider kan imidlertid ikke i seg selv være utslagsgivende for vurderingen av søkerens vitenskapelige kompetanse.

Alle faglig relevante arbeider, både de vitenskapelig meriterende og de som ikke er det, kan gi grunnlag for *pedagogisk kompetanse*.

Uttrykket *professorkompetanse* har ingen autoritativt fastlagt definisjon. I nordiske samfunnsfag og humaniora kreves som oftest at søkere har vitenskapelig kompetanse på et nivå som minst tilsvarer doktorgradsnivå, og at vedkommende har slik kompetanse på minst to spesialfelt (tilsvarende "to doktorgrader") eller på ett bredt og sammenhengende forskningsfelt. Dertil kommer kravet om pedagogisk kompetanse.

Den vitenskapelige kompetansen skal i dette tilfellet ligge innenfor området (eller områdene) *sikkerhetspolitikk* med *strategi*. Militærhøgskolan har ikke opplyst nærmere om de kan-aksepterte søkere som har en del- kanskje en vesentlig del - av sin kompetanse knyttet til andre fagområder (f.eks. internasjonal politikk utenfor sikkerhetspolitikken) og som dermed har mindre enn hele kompetansen innenfor sikkerhetspolitikk med strategi. Det ligger i alle fall nær for undertegnede å kreve at en betydelig del av kompetansen, f.eks. ikke mindre enn ca. halvparten av det vitenskapelig meriterende grunnlaget, må ligge innenfor de prioriterte områdene.

Studiefeltet *sikkerhetspolitikk* forstås som studiet av den politikk som en stats myndigheter og politiske ledere fører, eller vurderer å føre, for å verne land og folk mot fysiske overgrep og politisk press. I sikkerhetspolitikken kommer et bredt register av virkemidler til an-

vendelse, både militære og sivile, nasjonale og internasjonale. Sikkerhetspolitiske studier omfatter dels studiet av hvordan stater/regjeringer faktisk forholder seg i sikkerhetspolitiske sammenheng, dels analyser av resonnementer som man kan gjøre om mål, midler og konsekvenser i slik sammenheng.

Strategi som vitenskapelig studiefelt forstås her som studiet av den tenkte anvendelse av makt på vegne av en stat i en tenkt konflikt med en annen stat. Militære maktmidler står i denne sammenheng sentralt, men emnet omfatter også makt i videre forstand. Strategi kan dels ses som et spesialfelt innen sikkerhetspolitikk, dels ses som et eget studiefelt.

Det er i Militærhøgskolans underlagsdokumenter lagt vekt på at til det foreliggende professoratet kreves vitenskapelig kompetanse på *begge* områdene sikkerhetspolitikk og strategi. Det kan spørres i *hvilken grad* kravet om kompetanse på begge felt skal gjøres gjeldende. En mulighet er at kompetanse på begge felt skal forutsettes dekket i like stor grad, f.eks. tilsvarende "en doktorgrad" på hvert område. Her legges imidlertid en mindre stringent tolkning til grunn: Kravene til vitenskapelig kompetanse på de to felt bør kunne være ulikt oppfylt, slik at kompetansen ligger hovedsakelig på den ene eller den andre siden. Minstekravet må likevel være at selv om den vitenskapelige kompetanse hovedsakelig finnes på det ene felt, må det foreligge minst ett *vitenskapelig meriterende* arbeid (som kan være av begrenset omfang) på det andre felt.

Pedagogisk kompetanse bedømmes etter reglene ved Militærhøgskolan ut fra innsendt skriftlig læremateriell av ulike slag samt øvrig innsendt dokumentasjon.

Bedømmelse av søkerne

Nedenfor omtales søkerne i alfabetisk rekkefølge. De ti skrifter som settes fremst av hver søker omtales først. Deretter gis en sammenfattet vurdering av vedkommende søker. Etter vurdering og oppsummering av vitenskapelige kvalifikasjoner gis en bedømmelse av søkerens pedagogiske kvalifikasjoner og en avsluttende rangering.

Søkerne er Ingemar Dörfer, Bo Huldt, Gunnar Jervas, Bengt Sundelius.

Ingemar Dörfer er Doctor of Philosophy (Government), Harvard University 1971.

System 37 Viggen. Boken er en empirisk analyse av den svenske beslutningsprosessen som førte frem til anskaffelsen av kampflyet Viggen. (Det foreligger også en tidsskriftartikkel med samme tittel, publisert flere år før boken i prestisjetidsskriftet *Public Policy*.) Utgangspunktet for analysen er den internasjonale litteraturen om forsvarspolitiske beslutninger. Studien utnytter enkelte begreper og klassifiseringer fra litteraturen, men setter ikke opp noe fast teoretisk rammeverk, bare en grov skisse. Arbeidet viser hvordan to prosesser – den teknologiske prosessen med å utvikle en ny flytype og den foreskrevne offentlige beslutningsprosessen i forsvarsspørsmål – flettes sammen og frembringer uventede og ofte uheldige konsekvenser, først og fremst kostnadsoverskridelser. Boken illustrerer betydningen av samspill mellom gruppeinteresser, institusjonelle interesser og individuelle interesser, kombinert med en fortløpende analyse av partipolitiske koblinger.

Perspektivet er bemerkelsesverdig i sin spennvidde. Det ble mottatt med begeistring av internasjonale fagkolleger i sin tid. Ennå fra 1990-årenes utsiktspunkt er dette en fremragende studie av offentlige beslutningsprosesser i grensesnittet mellom militære og sivile, teknologiske og politiske sfærer. Arbeidet er klart vitenskapelig meriterende. Det skjemmes dessverre av svak redigering og dårlig korrektur.

Arms Deal: The Selling of the F-16. Boken rekonstruerer den komplekse beslutningsprosessen ved samarbeidet mellom fire NATO-land om kjøp av jagerfly der tre produsentland konkurrerte om salget. For hvert land dekkes flyvåpenets situasjon, strategiske hensyn, den generelle politiske situasjon og relevante politiske utviklingstrekk parallelt med innkjøpsprosessen. Arbeidet gir først et synoptisk overblikk, og sporer deretter beslutningsprosessen i detalj i hvert land. Studien er stort sett deskriptiv, men viser stor innsikt i et teknisk

spesialfelt som sjelden belyses av statsvitere eller historikere.

Bokens tilnærming er å fortelle den samme historien fra hver deltagende nasjons perspektiv og lykkes rimelig godt med dette. Det er imidlertid ingen egentlig analyse av prosessen(e); analysen er dels implisitt hele veien og dels kort og nokså overflatisk når den søkes gjennomført til slutt. Materialet er imidlertid i utgangspunktet meget omfattende og uensartet, også på grunn av de mange ulike nasjoner som studeres. Det har krevet en stor innsats å forme stoffet til en så oversiktlig fremstilling som forfatteren har skapt her.

Arbeidet er klart meriterende. Også dette produktet er imidlertid preget av dårlig språkkontroll og korrektur.

“Strategiska doktriner i väst”, 1974. Enkel fremstilling av et bredt definert og sentralt tema i sikkerhetspolitikken. Arbeidet viser gode kunnskaper og bred orientering både mht saklig innhold og debatt i NATO-land. Strategiske doktriner i USA og Frankrike er hovedinnholdet. Doktrinene gjengis/forklares slik de har utviklet seg over tid. Forholdet til den faktiske politiske og teknologiske utvikling fremheves, slik at betydningen av anomalier (mellom doktrine og realitet) for videreutvikling av doktrinene blir forståelig. Fremstillingen viser sikker analytisk mestring av stoffet. Sammenhengene mellom ulike elementer av sikkerhetspolitikken kommer godt frem. Arbeidet kan anses meriterende.

Nollpunkten, 1991. Debattbok, polemisk i stilen. Boken er et voldsomt oppgjør med offisiell svensk politikk både under Palme og under de borgerlige regjeringene i 1970- og -80-årene. Samtidig er den et kraftig oppgjør med ideer som *nuclear freeze*, felles sikkerhet, nordisk atomvåpenfri sone, etc. Kritikken går til dels i detalj inn på ideene og personene bak dem. Dörfer går samtidig for lite i dybden til at dette kan anses som seriøs kritikk. Spesielt er det en svakhet at han så ofte ikke viser hvilke grunner han har til å betrakte andres synspunkter som uholdbare.

Boken kan ikke anses meriterende som vitenskapelig forfatterskap.

“Kärnvapenstrategi” i *Nationalencyklopedin*, 1993. Artikkelen åpner med å si at “Efter som bara två atombomber någonsin fallts i krig ... innebär k. strategin för och studiet av *icke-användandet* av dessa vapen.” Dette må sies å være en merkelig innledning til en leksikonartikkel, og motsies av innholdet som følger, som nettopp viser hvordan ambivalensen mellom bruk og ikke-bruk var et sentralt tema for uenighet i vurderingene mellom (f.eks.) Brodie og Wohlstetter i den tidlige debatten.

Artikkelen er ellers forbilledlig oversiktlig og viser bredden i forfatterens beherskelse av temaet, med vekt på den vestlige tankegangen. (Arbeidet sier intet om sovjetisk tenkning på området.) I en viss grad er artikkelen pedagogisk meriterende.

“More Troops. Fewer Missiles” (*Foreign Policy* 1983-84; medforf. S. Canby). Frisk og kunnskapsrik argumentasjon som likevel viser svakhetene ved denne form for analyse: mange ubelagte påstander, og skrevet på et høyt generaliseringsnivå. Argumentasjonen er at problemet for Vest-Europa er for svake konvensjonelle styrker, ikke mangel på kjernefysisk avskrekking. Atomvåpen til forsvar av Europa behøves fordi det konvensjonelle forsvaret antas å være utilstrekkelig. Mangelen på kjernefysisk avskrekking for Europa, som ifølge Canby og Dörfer altså er et skinnproblem, kan således løses ved å bygge ut et bedre konvensjonelt forsvar i Vest-Europa.

Forfatterne hevder at opprustning av bakkestyrkene i Vest-Europa ville være mer avskrekkende for sovjetiske beslutningstakere som vet at deres egne styrker er “prone to foul-ups” (en interessant påpekning i 1983) – enn den nåværende kjernefysiske avskrekking. Arbeidet kan anses meriterende.

“Scandinavia and NATO: à la carte” (*Washington Quarterly*). Artikkelen gir en oversikt over de nordiske fotnotetendensene og bakgrunnen for dem. Den gir inntrykk av å være aktualisert av fotnotestriden i NATO sommeren 1986, men er i virkeligheten skrevet før det norske regjeringsskiftet i mai 1986.

Arbeidet er grundig, oversiktlig, analytisk penetrerende. Det gir forståelse av nordiske

politiske systemer og opinion i et komparativt perspektiv. Forfatteren viser god kjennskap til norske forhold. Han røper også interessant og overbevisende innsikt i den politiske dialogen i NATO mellom skandinaver, andre europeere og amerikanere. Arbeidet kan anses meriterende.

“La Scandinavie ou la défense de la virginité nucléaire”. Innsiktsfull presentasjon av den sikkerhetspolitiske debatten i Skandinavia for et utenforstående publikum. Spesielt nyttig kontrastering til franske forhold. Understreker sosialdemokratiets dominans som tankegrunnlag for internasjonal politikk i Skandinavia – langt ut over sosialdemokratens egne rekker – med vegringen mot å tenke i maktermer som første prinsipp. Artikkelen gir en god oversikt over fredsbevegelsene, så en grundig gjennomgang av ideen om en atomfri sone i Norden fra 1950-tallet.

Velreflektert og interessant avsluttende vurdering av fredsbevegelsenes egentlige betydning – langt mindre enn man kunne tro, sier Dörfer. For å forstå Skandinavia må man være “initiert i de skandinaviske mysterier”, kjenne den politiske kulturen, ellers utsetter man seg for “... le danger de prendre pour réalité ce qui n'est qu'apparence”.

Arbeidet kan anses meriterende.

“Janus’ andra ansikte: Svenska kärnvapen och världen”, kapitel i boken *Svenska kärnvapenproblemet*, 1965 (47 s.). Kritisk mot svensk politikk, som ifølge Dörfer fører en atomvåpenlinje innad (Janus’ ene ansikt) uten å forstå at den utenfra sett (Janus’ andre ansikt) trolig blir oppfattet helt annerledes. Arbeidet reddegjør for ulike forslag om soner for styrkeuttynning og kjernevåpenfrihet fra 1955. Forfatteren drøfter først n-landsproblematikken med vekt på Sverige og med utgangspunkt i ledende strategikers resonnementer: Kahn, Kissinger, Wohlstetter. Han utleder relevans og drøfter konsekvenser for Sverige. Dernest reises spørsmålet: Hvordan ville andre land reagere på en svensk beslutning om å anskaffe kjernevåpen? Forfatteren vurderer USA, Storbritannia, “Europa av de 6”, den tredje verden og Sovjetunionen. Han argumenterer utførlig for hvorfor de sannsynlige sovjetiske reak-

sjonene alene er mer enn grunn nok for Sverige til å avstå fra å skaffe seg kjernevåpen. Systematisk gjennomføring av analysen.

Viktig arbeid, fordi det på et tidlig tidspunkt røper mange av hans sterke analytiske sider: evnen til å kombinere kunnskap om teknologi og om politikk, evnen til å analysere ut fra scenarier på en overbevisende nøktern måte, kunnskap om mange europeiske lands politiske forhold, grunnleggende strategisk analytisk evne.

Arbeidet kan anses meriterende.

Generell vurdering av Dörfer:

Ingemar Dörfer er en allsidig, høykvalifisert forsker som har hele sin produksjon innenfor feltet sikkerhetspolitikk/strategisk tenkning. Han kombinerer på en uvanlig og fremragende måte kunnskap om våpensystemer og teknologi med relevant kunnskap om statsforvaltning og innenrikspolitikk, ikke minst i NATO-land. Dörfer viser også god evne til analyse av internasjonal politikk mer alment. Han må anses å ha spisskompetanse på fagområdene byråkratiske beslutningsprosesser, strategisk-teknologisk utvikling, og forholdet innenrikspolitikk/ utenrikspolitikk i NATO-land.

Kvalitetsnivået ved Dörfers arbeider understrekes ved at han får publisert mange av dem i internasjonale referee-tidsskrift. Det kan likevel fra tid til annen – og da hovedsakelig i arbeider som her er klassifisert som ikke-meriterende – reises spørsmål om Dörfers fremstilling er tilstrekkelig balansert og nyansert til å yte alle aspekter rimelig rettferdighet. Som polemiker er han nesten uovertruffen, men hans begavelse her kan til tider gå på bekostning av kommunikasjonen med dem som måtte være uenige med ham.

Konklusjon: Ingemar Dörfer anses profesorkompetent på området sikkerhetspolitikk med strategi.

Bo Huldt er Fil dr i historia (Lund) 1974.

Sweden, the United Nations, and Decolonization. Boken, som også er dr.avhandling ved Lunds universitet, tar sikte på å karakterisere Sveriges politikk i kolonispørsmålene

som “anti-” eller “pro-kolonial” ved å studere de svenske voteringsmønstrene sammenlignet med FN-medlemmene forøvrig i Generalforsamlingens 4. komite 1946-69. Boken inneholder også en omfangsrik bibliografi.

Som bakgrunn gis en innføring i parlamentarisk diplomati og Sveriges rolle i den forbindelse, med særlig vekt på 4. komite. Tidligere voteringsstudier blir presentert og drøftet, før forfatteren går inn i sitt eget materiale, som er utregninger for Sveriges vedkommende av forskjellige oppsummerende indekser for samsvaret mellom Sveriges stemmegivning og flertallet/mindretallet i de enkelte voteringer ved navneopprop, på grunnlag av tilgjengelige datasett.

I presentasjonen av et allsidig voteringsmateriale i tabellform gis et bredt bilde av Sveriges handlemåte i 4. komite over tid. Arbeidet synes solid gjennomført. Enkelte tabelltolkninger og -oppsett kan kanskje likevel gi grunnlag for spørsmål eller diskusjon. Slike studier og teknikken for voteringsanalysene var vel kjent da Huldt gjorde sitt arbeid. Hans bidrag var å utføre en analyse av *Sveriges* voteringsatferd og å tilrettelegge materialet for dette – i seg selv et omfattende arbeid. Funnene var meget relevante for sin samtid, ikke minst påpekningen av hvor mye Sverige hadde fulgt kolonimaktens linje i FN's 4. komite.

Det teoretiske perspektivet er ikke fremtredende. Problemstillingen er primært deskriptiv. Gjennomføringen viser tross dette – gjentatte ganger – mer analytiske ansatser, f.eks. vedrørende det svenske synet på FN's autoritet og kompetanse i kolonispørsmålene. Arbeidet er i alle fall grundig, nøyaktig og solid plassert i litteraturen om voteringsatferd i FN's generalforsamling. Det kan anses meriterende, men har liten sikkerhetspolitisk eller strategisk relevans.

Sverige och Förenta Nationerna. Oversikt og kartlegning av Sveriges handlemåte i FN, med sikte på å kunne gi enkelte signaler om fremtiden (delrapport “Sveriges internasjonella villkor”). Rapporten bygger på sekundærmateriale og trekker i noen grad på dr.avhandlingen (kap. 4 bruker samme materiale).

Rapporten er nyansert; den viser den innsikt at man må være åpen for meget forskjellige alternative tolkninger av utviklingen mht FNs rolle og den vekt den tillegges. Huldts er kritisk til svensk legalisme i FN-politikken. Forfatteren tar for seg "roller" statene kan spille (etter Holsti) og går spesielt inn på *meglerrollen* og *småstatsrollen*. Han poengterer det relative i Sveriges status – tradisjonell småstat før 1960, i forhold til de nye stater som tidligere var kolonier fremstår imidlertid Sverige som et land med store ressurser.

Huldts har en prisverdig evne til å la være å falle for fristelsen til å ekstrapolere observerte tendenser særlig langt – han har sansen for diskontinuitetene i verdenspolitikken, og det er ikke minst viktig når han har et utredningsoppdrag der premieringen ligger på spådommene.

Likevel: Her er ingen samlende problemstilling og derfor heller ingen egentlig analyse. Arbeidet kan neppe i seg selv anses vitenskapelig meriterende.

Vapen till tredje världen. Dette er en utredning for FOA. Formålet med arbeidet er å presentere den vitenskapelige diskusjon som har vært ført om våpenhandelen og rustninger i den tredje verden, å gi et oversiktlig bilde av de våpenoverføringer som har funnet sted på 1970-tallet, å bedømme den lokale kapasitet til å produsere våpen i den tredje verden, å kommentere kontrolltiltak som har vært forsøkt overfor den internasjonale våpenhandelen og å analysere de sikkerhetspolitiske konsekvensene av handel og rustninger mellom u-landene innbyrdes og mellom dem og i-landene.

Forfatteren gir en generell diskusjon av denne forskningssektorens dataproblemer, fulgt av redegjørelsen for resonnementer og studier. Når det gjelder våpenhandelen i seg selv gjengis data i stort omfang. Materialet inkluderer også data på regionplan.

Forfatteren bidrar også med en mer selvstendig videreføring av tolkningene fra litteraturen. Mht kontrolltiltakene blir det redegjort for aktuelle forslag, som drøftes alment uten at forfatteren går særlig inn på forholdene i de enkelte land. I avslutningskapitlet blir ansatsette til analyse mer utpreget.

Arbeidet har i utgangspunktet ingen særlig analytisk vinkling. Rapporten gir god oversikt over problemstillinger og litteratur. Det gis fylldig informasjon ved gjengivelse av aktuelle data. I sluttkapitlet kommer en god analyse som bringer arbeidet opp til et nivå nært oppunder spisskompetanse.

Arbeidet kan, med en viss tvil, anses vitenskapelig meriterende og har relevans for sikkerhetspolitikk og (i en vid tolkning) strategi.

Tre Världar, (Aschehougs og Bra Böckers Världshistoria, bind 14.) Boken er en omfattende populærfremstilling av nyere tids historie. Den viser solid og bred mestring av kunnskaper om internasjonal politikk i vår tid.

Boken er imponerende fylldig i omrisset av de store verdenspolitiske utviklingstrekkene. Fremstillingen synes kanskje litt tynn i delene om den tredje verden. En pussighet er at det mangler omtale av Shahens fall i Iran.

Arbeidet kan ikke anses vitenskapelig meriterende, men gir solid grunnlag for pedagogisk kompetanse.

"Svensk nedrustnings- og sikkerhetspolitikk från 20-tal till 80-tal". Historisk oversiktsartikkel. Emnet er i realiteten den svenske ideen om "nedrustning som sikkerhetspolitikk": En småstatsstrategi for å redusere stormaktens rustningsfordel gjennom nedrustning.

Arbeidet gir en relativt detaljert gjennomgang av svensk politikk, med fylldig diskusjon av implikasjoner og alternativer hele veien. Viser inngående kjennskap til problematikken, også fra et sikkerhetspolitisk og til dels strategisk perspektiv.

Arbeidet kan til en viss grad anses vitenskapelig meriterende, sammen med annet utfyllende stoff i samme eller større dybde.

"Towards a New European Security Order". Kort kommentar (8 s.) til den aktuelle situasjon 1991 med bakgrunn i grunnleggende og langsiktige tendenser i europeisk utvikling: Europe united, Europe divided og Europe fragmented. Viser betydelige historiske kunnskaper, og gir en fremsynt påpekning av syv sentrale utviklingsfaktorer i den nye europeiske situasjon.

Arbeidet er ikke selvstendig meriterende (kommentarstoff).

“Andra världskriget” i *Nationalencyklopedien*. Gir en bred og grundig innføring. Pedagogisk meriterende.

“Conclusions”, IISS Conference in Brussels 1992. Oversikt over arbeidet under konferansen. Kan ikke anses vitenskapelig meriterende, skjønt likevel pedagogisk meriterende.

“Sweden and European Community Building 1945-92”. Bred oversiktsartikkel med sterkt analytisk profil frem til omkring den siste fjerdedelen. Følger svensk europapolitikk fra 1945 med analytisk fokus på de store linjene samtidig som detaljene gir nyanse og klar mening. Ajour frem til sommeren 1993. Rettet mot et utenlandsk publikum og nokså tidsbundet (før medlemskaps spørsmålet var avklart, enda før folkeavstemningsdato var avklart). Aktualitetspreget begrenser den faglige gjennomslagskraften.

Arbeidet kan ikke anses meriterende.

“Svensk säkerhetspolitik inför det tjugoförsta århundradet”. Diskuterer svenske forsvarsbeslutninger fra 1968 fremover og de betingelser som var fremherskende og påvirket dem; en god analytisk idé for en fremtidskommentar. Fortsetter med en bred og almen drøfting av sikkerhetsutsiktene med vekt på (a) faremomenter i den europeiske situasjonen idag, (b) konsekvenser for svenske sikkerhetspolitiske veivalg, med EU som joker.

Også her har arbeidet et aktualitetspreg som svekker. Analytisk gjør forfatteren like fullt en vellykket jobb. Dette arbeidet kan ikke gis noen selvstendig meriterende status, men kan styrke den øvrige meritering på strategi.

Generell vurdering av Huldts:

Bo Huldts viser en betydelig tematisk bredde i sin samlede produksjon. Hans forskning er solid empirisk fundert. De to større arbeidene (doktoravhandlingen og utredningen om våpenhandelen), supplert av utredningen om Sverige og FN, gir ham en god oversikt over Sveriges internasjonale politikk overfor FN og den tredje verdens plass i det internasjonale systemet, med vekt på konflikter og militære forhold. Han har en stor og bred litteraturkjennskap både på disse områdene og om generell internasjonal politikk, med bakgrunn i

det populærhistoriske oversiktsbindet *Tre Verdener*.

Huldts kompetanse særmerkes av det ofte deskriptive preg ved de store arbeidene. I en samlet vurdering konkluderes det her at Huldts, på grunnlag av disse arbeidene, og med ytterligere støtte i den sterkt analytiske legning som vises i mange av de øvrige arbeidene, har demonstrert sin vitenskapelige kompetanse på toppstillingsnivå.

Huldts tilfelle reiser imidlertid et annet spørsmål, knyttet til hva som kan sies å falle inn under fagfeltet strategi. (Dette berører også Sundelius, som man vil se nedenfor.) Her anlegges en nokså vid forståelse av strategi. De av Huldts meriterende arbeider som kan sies å kvalifisere ham under kategorien strategi ut fra en slik vid definisjon er analysen av våpenhandel og oversikten over svensk nedrustnings- og sikkerhetspolitikk fra 1920-tallet.

Konklusjon: Bo Huldts anses kompetent for det utlyste professorat i sikkerhetspolitikk med strategi.

Gunnar Jervas er Fil dr fra Umeå Universitet 1971.

Säkerhetspolitiskt agerande över tiden (dr. avh). Arbeidet er grunnleggende og prinsipielt i tilnærmingen. Jervas viser en klar og prisverdigg sans for teori og abstraksjon. Han vil utvikle en “pre-teori” om sikkerhetspolitisk handling over tid. Hovedmålet med analysen er å forstå utviklingen av strategien *fleksibelt svar* i USA. Arbeidet har to deler. Del I utlegger resonnementene i strategisk tenkning etter 2. verdenskrig og gir eksempler. Del II fremsetter selve pre-teorien.

Forfatteren gir en utførlig diskusjon av resonnementene om kjernefysisk avskrekking og balanse. Han drøfter begrenset krig innen rammen av en kjernefysisk balanse. Geriljakrig/frigjøringskrig behandles som et spesialtilfelle av begrenset krig, med Vietnam som eksempel. Jervas viser forbindelsene – interdependensen kaller han det – mellom det som skjer på terrorbalansens nivå og det som skjer på laveste nivå – samfunnskampen mellom kommunisme og demokrati i det enkelte land.

Del II innledes med en konseptualisering av beslutningsprosessen. Jervas utvikler et resonnement om to konfliktparter og en tredje part, eller tredje parter (ubestemt) som holder seg utenfor konflikt. Tidligere har han lagt mye vekt på begrenset krig under terrorbalanseforhold. Diskusjonen gir grunnlag for resonnementer både om Sverige og om andre tredjeparter.

Arbeidet diskuterer betingelser for intern støtte for den politikk som føres, spesielt om behovet for utdeling av belønning for avgitt støtte og i hvilket omfang og hvilken fordeling mellom støttegruppene. Diskusjonen fortsetter mht muligheten for å endre politikk ved utilstrekkelig måloppnåelse, og konsekvensene av det.

Fremstillingen er grundig og drøfter relevante problemer med stor utførlighet og ofte med dyp innsikt. Diskusjonen ligger likevel på et høyt generaliseringsnivå og sier dermed ofte for lite spesifikt om sikkerhetspolitikk, som er avhandlingens tema. Kontakten med faglitteraturen i statsvitenskap er dessuten svak. Her savnes særlig den statsvitenskapelige litteraturen om makt og kapabiliteter, og om beslutningsprosesser, som var sentrale fagtemaer med en stor litteratur i 1950- og -60-årene.

Arbeidet er vitenskapelig meriterende, men ikke helt overbevisende som grunnlag for en spisskompetanse.

“Utrikespolitikk i norr. — En teoretisk bakgrund”. Arbeidet er en lang innledning (80 s.) til en redigert bok om utenrikspolitiske beslutningsprosesser i de nordiske land. Forfatteren legger frem grunnleggende begreper og presenterer modeller til støtte for sin gjennomgåelse av beslutningsprosessen.

Valg av handlingsalternativ belyses både ved enkel spillteori og ut fra ikke-formaliserte modeller. Diskusjonen problematiserer alternativreduksjon og “marginal komparasjon”, dvs. valg mellom tilsynelatende likeverdige alternativ. Forfatteren drøfter implementeringsproblemer med tanke på tilpasning til motstand eller manglende effektoppnåelse. Han legger stor vekt på koalisjoner – både nasjonalt og internasjonalt – og betoner sam-

menhenger mellom koalisjoner på de to nivåene. Arbeidet avsluttes uten oppsummering eller konklusjon.

De mest sentrale emnene i dette arbeidet – hvordan beslutningsprosessen fremtrer – er klart og pedagogisk fremstilt, med enkelte viktige innoverende elementer. Diskusjonen holdes hele veien på et generelt, prinsipielt plan.

På forfatterens skrivende tidspunkt var det meste av dette kjent stoff. Arbeidet er en nyttig fremstilling med mange fine og vel gjennomtenkte kommentarer. Det er klart pedagogisk meriterende.

Världsmakt väljer väg. Boken gir en fremstilling av USAs utenrikspolitikk under president Carter, med et kort innledende historisk tilbakeblikk (82 s). Boken er aktualitetspregét pr. 1980, før valget. Den avsluttes med en vurdering av alternative fremtidsmuligheter i USAs utenrikspolitikk.

Dette arbeidet er hverken vitenskapelig eller pedagogisk meriterende, da det nærmest fremstår som aktualitetslitteratur av kommenterende type.

“Sweden and Nuclear Weapons” (1982) FOA 33 pp, + appendix 12 pp. on a Nordic nuclear free zone. Dette skriftet gir et tilbakeblikk over resonnementene i den svenske fagdebatten om evt innføring av atomvåpen fra 1950-tallet. Det beskriver den gjenoppvåkne interesse for kjernefysiske våpen i svensk strategisk-debatt på slutten av 1970-tallet og gjengir resonnementene, spesielt på militært hold. Innholdet gis en klar og grei fremstilling. Jervas avslutter denne delen med en vurdering av mulige tiltak i forhold til (passivt forsvar mot) de ulike atomvåpentruslene.

Til slutt følger Jervas’ personlige vurderinger av disse resonnementer (siste 8 s.), som innebærer en relativt skarp og godt argumentert kritikk. Denne delen ligger på et høyt faglig nivå. Appendixet gir Jervas’ kritiske gjennomgang av argumentene for og imot ulike varianter av forslag om en nordisk atomvåpenfri sone. Fin, klar, nøktern argumentasjon som konkluderer med en blank avvísning og kritiserer sovjetisk atomvåpenfornyelse som destabiliserende. Knytter også forbindelsen til

konvensjonelle rustninger og behovet for konvensjonell rustningskontroll i Europa som unngår å flytte styrker fra sentralavsnittet til flankene.

Fagfeltet er strategi. Arbeidet er pedagogisk meriterende; det viser faglig innsikt og mestring av argumentasjon. I kombinasjon med et større vitenskapelig arbeid kunne det tenkes å bidra til utbygging/styrking av vitenskapelig kompetanse på strategi.

“Det potensiella migrationstrycket mot Sverige” 1995. Skriftet er en systematisk gjennomgang av årsaksmønstre og mulige forklaringer på migrasjon. Det viser også relevans for internasjonal konflikt. Sannsynligheten for en større tilstrømming til Sverige av flyktninger, uansett årsak (han vurderer mange ulike) bedømmes av forfatteren som heller liten.

Arbeidet er pedagogisk meriterende.

Internationella konfliktprocesser (1973, 201 s.) Boken sikter mot å skape en analysemodell av generell karakter til anvendelse på studiet av internasjonale konflikter. Her tar forfatteren opp mange av de samme problemstillinger som i doktoravhandlingen og i innledningen til *Utrikespolitik i norr*. I forhold til forfatterens tidligere behandling av disse tema er dette godt omarbeidet og forenklet. Litteraturgrunnlaget er sterkt utvidet.

Boken er innsiktsfull og velskrevet. Stoffet er (og var da det ble skrevet) for det meste vel kjent i statsvitenskapen. Arbeidet er pedagogisk meriterende.

Hur man studerar politik. Lærebok i statskunnskap i tre deler: Politisk teori, svensk politikk og internasjonal politikk. Siste del er mye hentet fra Jervas andre bok *Internationella konfliktprocesser*.

Boken er pedagogisk velformet og klart pedagogisk meriterende.

“Ett steg mot nedrustning, men ...” Arbeidet presenterer begreper og gir et historisk tilbakeblikk, fra SALT-I til 1986, en oversikt som sikkert var nyttig da den kom. Det er likevel påfallende at et skrift som utgis som “nr. 1, 1988” ikke omtaler INF-avtalen som annet enn et forslag.

Aktualitetsstoff; ikke meriterende.

Svensk snubbeltrådsstyrka ... (FOA 1992) Personlig forslag i debatten om fredsbevarende og lignende styrker. Foreslår en liten styrke som skulle utplasseres mellom to konfliktparter, med link til en mye større støttestyrke plassert lenger vekk. Forfatteren gir spesifikke råd om hvordan den lille styrken kan kobles til flere større støttestyrker som vil kunne dominere partene.

Dette er et faglig sett viktig tema. Innholdet er i hovedsak aktualitetsstoff, men med en viss meriterende tyngde.

Generell vurdering av Jervas:

Gunnar Jervas viser at han har kompetanse på høyt nivå, både vitenskapelig og pedagogisk, og at han har inngående kjennskap til strategiske resonnerer. Han har skrevet fine lærebøker både i almen statsvitenskap og i internasjonal politikk som viser betydelig innsikt i de emner som tas opp. Lærebøkene viser også at han har blikk for sammenhenger som ofte har vært neglisjert. I disse arbeidene røper Jervas forøvrig en prisverdig åpenhet for perspektiver og synspunkter fra andre disipliner.

Jervas har likevel ikke demonstrert gjennom sine fremlagte arbeider at han har kompetanse på professornivå. Hans produksjon er overveiende arbeider gjort i pedagogisk eller aktualitetskommenterende hensikt. Den selvstendige forskningen av teoretisk eller empirisk art har en beskjeden plass i hans produksjon.

Bengt Sundelius er Ph.D., Graduate School of International Studies, University of Denver, 1976.

Nordic Cooperation: A Dynamic Integration Process (Ph.D.avh) Problemstillingen for avhandlingen er om Norden skiller seg ut som en egenartet region i samarbeid og integrasjon. Forfatteren går til analysen med et primært induktivt perspektiv: Han vil studere nordisk samarbeid i lys av integrasjonsrelevante variable fra neo-funksjonalismen, men uten å postulere noen spesiell sammenheng mellom dem. Sundelius stiller spørsmålsteget ved den tradisjonelle inndelingen i beslutningsnivåer – nasjonalt og regionalt – i teoretiseringen om regional integrasjon.

Fremstillingen gir en multidimensjonal, databasert oversikt over utviklingen og tilstanden i nordisk samarbeid og integrasjon. Kartlegningen omfatter samfunnsintegrasjon, holdningsintegrasjon og politisk integrasjon, alle målt med et flertall indikatorer. Oppsummeringskapitlet gir en omfattende diskusjon av implikasjonene av de funn som er gjort for teorien. Forfatteren mener å ha belegg for at integrasjonen har begynt på samfunnsplanet og først senere kommet til myndighetsplanet.

Gjennomføringen er ryddig og gjennomtenkt. Forfatteren har solid forankring i litteraturen. Han er kreativ i konstruksjonen av indikatorer for de ulike dimensjonene og legger frem et rikt variert materiale (statistikk, intervjuer, spørreskjema, andre kvalitative data).

Sammenfatningsvis kan en si at på den teoretiske siden går Sundelius forsiktig frem, og kommer langt med det. Avhandlingens overordnede resonnement blir nok noe usammenhengende ved å bruke et så bredt spekter av måleinstrumenter og bygge dem på så mange ulike dimensjoner ved integrasjon.

Alt i alt er likevel Sundelius' PhD-avhandling et betydelig arbeid, fullt på høyde med gode nordiske doktoravhandlinger av gammel klasse og gir således klar vitenskapelig meritering. Men den har bare beskjeden sikkerhetspolitisk relevans.

Managing Transnationalism in Northern Europe. Arbeidet overlapper delvis med PhD-avhandlingen; men har en helt annen problemstilling: Hvordan takler regjeringer den utfordring som ligger i de transnasjonale samfunnskontaktene mellom land og som frarøver myndighetene mye av styringen med utviklingen i eget land? Grunnhypotesen er at myndighetene må forholde seg til en invers relasjon mellom *policy effectiveness* og *governmental autonomy*.

Litteraturoversikten viser at forfatteren kan trekke på mye av den samme litteraturen som til PhD-avhandlingen. Mye av materialet er også det samme som i avhandlingen, men enkelte nyheter er føyd til, f.eks. data om datterselskaper av multinasjonale selskaper.

Det teoretiske opplegget viser nyansert forståelse av de utfordringer som et lands politis-

ke lederskap står overfor. Spørsmålene til analyse (s. 12) er imidlertid lite teoretisk orientert, mer praktisk policy-rettet og deskriptive. Sundelius har omarbeidet avhandlingen, kuttet ned på lengden, strammet opp argumentasjonen og gjort det hele mer relevant for 1970-tallets problemstillinger (veksten i transnasjonale relasjoner) enn for 1960-tallets fokus på regional integrasjon. De to arbeidene må, kompetansemessig, betraktes som ett sammenhengende stykke.

Arbeidet er vitenskapelig meriterende, med en viss sikkerhetspolitisk relevans.

“Ugly Duckling” (med Wiklund, *Journal of Common Market Studies*)

Presenterer nordisk integrasjon som et undervurdert fenomen i internasjonal sammenheng. Argumenterer for at nyfunksjonalistisk integrasjonsteori overser viktige integrasjonsegenskaper og derfor skaper seg et skjevt bilde av fenomenet integrasjon, illustrert ved det nordiske casus.

Artikkelen trekker mye på tidligere arbeid. Tett argumentasjon og presentasjon av data som belyser nordisk integrasjon som en egen variant av integrasjon, med utgangspunkt i, og tilknytning hele veien til, integrasjonsteorien.

Meriterende, men har liten sikkerhetspolitisk eller strategisk relevans.

“Förutsättningar och vägval för vår säkerhetspolitik” (Kungl. Militärvetenskapl akademien) 1984. Kommentar i forbindelse med en ny utredningsrunde i forsvarret. Reiser grunnleggende spørsmål ved nøytralitetspolitikken og ber om begrunnelser for dens fortreffelighet. Presenterer seks sikkerhetspolitiske strategier som alle kan innpasses i en nøytral linje. (Denne klassifiseringen brukes i flere senere arbeider.)

Arbeidet kan anses meriterende om det blir sett i sammenheng med 1989-kapitlet i Kruzal & Hatzel samt 1992-arbeidet m. Mörth. Det er relevant for både sikkerhetspolitikk og strategi.

Internationalization and Foreign Policy Management (med Karvonen) 1987. Boken er et fellesarbeid. En redegjørelse for fordelingen av forfatterskapet i de 6 kapitlene finnes i søknadspapirene, der Sundelius gjør krav på

hovedforfatterskap av kap 1, 2 og 4, ca. 50/50 fordeling av kap 3 og 5, og likeverdig samforfatterskap av kap 6 samt ISQ-artikkelen (se nedenfor).

Temaet i boken er "the implications of such international structural transformations for the conduct of foreign policy". Hovedvariabelen sies å være *decentralization*, det vil si hvordan og i hvilken grad beslutningsprosessen blir desentralisert i de enkelte land, med en ukoordinert politikk som følge. Arbeidet gir en detaljert gjennomgang av rutiner, praksis og problemer i Finland og Sverige, bygget på intervjuer.

At UD'ene (UM i Finland) har koordineringsansvar er et konstitusjonelt krav i begge land. Dessuten krever nøytralitetspolitikken en streng sentral koordinering av utenrikske aktiviteter på statens vegne. (Dette poeng har altså ikke noe motstykke i NATO-landene, f.eks. i Norge.) Boken vurderer seks typer koordinering, sortert etter fremgangsmåte eller virkemidler. Konklusjon: UD'ene i Finland og Sverige har greid å holde stand som de dominerende portvakter i landenes offentlige forhold til utenverdenen. Men ingen har full kontroll – UD må ofte drive bargaining med andre departementer.

Boken setter egne konklusjoner opp mot funn fra andre land. Hovedfunn: Virkningene av interdependence i Finland og Sverige er ikke så åpenbare og overveldende som man først trodde.

Arbeidet har en fin kobling til litteraturen og fagdebatten. Det viser interessante forskjeller mellom Sverige og Finland. Boken har en god avsluttende diskusjon, med blikket også rettet fremover mot behovet for videre studier. Karvonen og Sundelius tenker langt og dypt. Arbeidet var og er faglig betydningsfullt i den internasjonale forskningen om koordineringen av utenrikspolitikken. Det er klart vitenskapelig meriterende, og har også sikkerhetspolitisk og strategisk relevans.

"Interdependence and Foreign Policy Management in Sweden and Finland" (med Karvonen, *International Studies Quarterly* 1990) Sammenfatning fra 1987-boken. Tidsskriftet har et meget høyt kvalitetsnivå. Artikkelen vi-

ser således forfatterens evne til å oppnå tung publisering, noe som også kan anses å reflektere bokens kvalitet.

"National Security Dilemmas and Strategies for European Neutrals" (i Kruzal & Haltzel 1989) Dette er et forarbeid til senere arbeider m. Mörth, og en oppfølging av kommentarartikkelen fra 1985 til den svenske forsvarsplanlegningen. Artikkelen skisserer og drøfter dilemmaer og strategier for små stater, med vekt på strategier eller "options" av overordnet karakter.

Arbeidet kan anses som meriterende og bør ses i sammenheng med senere, større arbeid på samme problemstilling. Temaet omhandler både feltet sikkerhetspolitikk og feltet strategi, skjønt det her er tale om et utvidet strategibegrep.

"Interdependens, konflikt och säkerhet" (med Mörth). (Arbeidet foreligger i utrykt form og har atskilte kapitler for hver forfatter, unntatt det siste som er felles.) Hensikten med manuskriptet/boken er å prøve ut på et empirisk materiale den idé at kombinasjonen av interdependens og anarki ("konfliktfylld interdependens") er en særlig utfordring for muligheten til å føre en nasjonal sikkerhetspolitikk.

På grunn av *sekretess* har forfatterne bare i beskjeden grad fått intervjuer, og benytter derfor i hovedsak offentlig tilgjengelig materiale. Sundelius viser innledningsvis betydningen av et bredere perspektiv på strategi enn det snevert militærfikserte, nemlig at det dreier seg om handlingsvalg på statens vegne der ikke bare eksterne forhold men også indre nasjonale forhold mellom staten og samfunnet har betydning. Forfatteren legger opp til en sikkerhetspolitisk analyse av småstatens innflytelsesstrategier som tar utgangspunkt i muligheten for penetrering både på vegne av småstaten inn i en stormakts samfunn og politiske prosesser – og den andre veien, fra stormaktens side en penetrering av småstatens samfunn og politiske prosesser. Dette utvikles som utkast til teoretisk rammeverk.

Det kan i denne forbindelse reises spørsmål om hva som meningsfylt kan kalles en "strategi". Sett under ett var dragkampen om teknologien mellom USA og Sverige på 1980-tallet

en mangesidig og iherdig – men tilsynelatende lite koordinert – offensiv over mange år fra både svenske myndigheter og svensk industri. En strategi i faglitteraturens strengere forstand tar utgangspunkt i en sentralisert aktør som handler med nøye påaktning av den andre sidens handlemåte og med tilnærmet full kontroll over egne skritt. Slik er essensen av strategi i militær sammenheng. Store deler av arbeidet til Sundelius og Mörth er således relevant for sikkerhetspolitikken, men – slik det forfølges empirisk – ikke fullt ut relevant for disiplinen strategi.

Arbeidet er likevel klart meriterende, også for Sundelius alene.

”The Imperative of Decision” (med Stern). (Dette er i sin helhet et fellesarbeid. Arbeidet foreligger i utrykt form og er sammensatt av ikke helt ferdigredigerte artikler, av hvilke minst én allerede er publisert.) Arbeidet gjør analytisk bruk av ubåtkrisen i 1981 som *case* til forklaring av staters handlemåte i kriser, med vekt på statens eget beslutningsapparat og de individuelle beslutningstakeres rolle.

Det gis en detaljert redegjørelse for hendelsesforløpet, med en sammenstilling av varierende kilder. Et viktig poeng med studien er at den gjelder en asymmetrisk konfrontasjon. Arbeidets ulike deler angriper problemstillingen fra en rekke forskjellige vinkler: som krisehåndteringsproblem, som informasjonsanalytisk problem, som et situasjonsbestemt problem (“occasion for decision”); som en smågruppeprosess.

Sammenfatningsvis er dette en betydelig studie, teoretisk avansert, knyttet til forskningsfronten på flere viktige punkter. Det er empirisk rikt, men materialet har enkelte begrensninger. Svakheterne ved arbeidet kan oppsummeres som dårlig sammenheng mellom de ulike delanalysene, og uklare funn.

Arbeidet er vitenskapelig meriterende, og relevant for både sikkerhetspolitikk og (til dels) strategi.

“Managing Asymmetrical Crisis” (med Stern, ISQ 1992) Artikkelen overlapper med en del av boken. Arbeidets høye kvalitetsnivå vises ved at forfatterne får publisert i et ledende fagtidsskrift. Vitenskapelig meriterende.

“Changing Course” (i Carlsnaes & Smith). Sveriges beslutning om å søke medlemskap i EU. Analyseres i lys av Hermann (1990) og med fokus på Hermanns kategorisering av årsaker til utenrikspolitisk endring.

Meriterende, delvis sikkerhetspolitisk relevant, men ikke relevant for strategi.

Generell vurdering av Sundelius:

Bengt Sundelius har langt den største produksjonen av søkerne. Blant arbeidene finnes mange bøker. Både bøker og artikler holder et høyt faglig nivå, såvel teoretisk som empirisk. Sundelius har da også, ved siden av Dörfer, den mest omfattende publiseringen i internasjonale referee-tidsskrift blant søkerne. Mye av det han produserer er i forskningsfronten. Han kjenner, og utnytter, den eksisterende teorien fra faglitteraturen over en uvanlig bredde, og i stor dybde.

Tre større arbeider, PhD-avhandlingen, *Managing Interdependence*, og *Internationalization and Foreign Policy Management*, kan til sammen hevdes å utgjøre en hel professorkompetanse: Arbeidene samler en usedvanlig bred og dyp materie – integrasjon, interdependens og transnasjonalisme, utenrikspolitiske samordningsproblemer – i ett sammenhengende felt. Mellom disse arbeidene er det en klar og tett sammenheng, samtidig som de både innbefatter flere ulike teoridannelser og ulike “litteraturer”.

Senere har Sundelius strukket denne kompetansen videre mot den sikkerhetspolitiske siden med to upubliserte bokmanuskripter med henholdsvis Mörth og Stern som medforfattere. Arbeidet *Interdependens, konflikt og sikkerhet* (m. Mörth) har forløpere (i FOA-rapporten om *National Security and Interdependence*, den lille artikkelen om “Förutsättningar och vägval för vår säkerhetspolitikk”, og i 1989-bidraget til Kruzell og Hatzel). Arbeidene om krisehåndtering i forbindelse med ubåtinsidenten 1981 står sentralt i denne nyere sikkerhetspolitiske produksjon fra Sundelius.

Den sikkerhetspolitiske del av Sundelius' produksjon er noe mer fragmentert enn den som omfatter interdependensen og dens virkninger. På dette felt må han likevel sies å ha

bygget seg opp en kompetanse som i nivå og omfang ligger nær en doktorgrad. I denne forbindelse vektlegges den betydelige teoretiske og empiriske dybde og rekkevidde som disse arbeidene oppviser.

Mht fagfeltet strategi i streng forstand har Sundelius dokumentert en mer begrenset kompetanse, som kommer sterkest til uttrykk i analysen av ubåtkrisen, og samtidig mest eksplisitt utviklet i arbeidet m. Mörth. I sistnevnte sammenheng dukker det imidlertid opp et avgrensingsproblem som er omtalt ovenfor og som bør føre til at bare deler av dette arbeidet anses relevant for feltet strategi. Likevel bør relevante deler av *The Imperative of Decision* i seg selv anses å gi tilstrekkelig dokumentasjon av kompetanse også på feltet strategi.

Sammenfattende vurdering av søkernes vitenskapelige meritering

Tross produksjon av innsiktsfulle og faglig sett krevende arbeider, kan søkeren Gunnar Jervas ennå ikke anses å ha oppnådd den forskningsmessige kompetanse som kreves for et professorat.

Av de tre øvrige søkere som kan tilkjennes professorkompetanse er det bare én, Ingemar Dörfer, som har hele sin kompetanse innenfor det utlyste område sikkerhetspolitikk med strategi. Kvaliteten på hans meriterende arbeider innenfor det utlyste fagområde er også på et meget høyt nivå, og klart høyere enn for de to andre. Ingemar Dörfer må derfor bli å stille klart først etter vitenskapelig meritering.

De to andre søkere har en betydelig del av sin produksjon utenfor sikkerhetspolitikk med strategi. Denne utenforliggende produksjonen – som også har vært omtalt ovenfor – har ligget til grunn for vurderingen av søkernes grunnleggende professorkompetanse. Produksjonen utenfor området sikkerhetspolitikk og strategi blir heretter skilt ut; den er ikke relevant for sluttbedømmelsen.

Både Huldt og Sundelius har levert meriterende arbeider i et tilstrekkelig omfang innenfor sikkerhetspolitikk og – forutsatt en vid tolkning – strategi. I begge tilfeller er den relevante produksjonen størst i sikkerhetspoli-

tiske emner. De to søkerne er relativt ulike i profilen og kan således være vanskelige å sammenligne – og dermed å rangere.

Huldt's meriterende produksjon på dette felt – i hovedsak våpenhandelstudien – gir et makroperspektiv på sikkerhetspolitiske og strategiske spørsmål, med fokus på den tredje verdens potensielle fremtidige konfliktroller. Enkelte senere arbeider, som ikke i seg selv er meriterende, røper også sterke analytiske evner på det sikkerhetspolitiske og strategiske felt med mer direkte relevans for Sverige.

Sundelius' tilsvarende produksjon, som primært innbefatter de to større arbeidene om teknologirelasjonen til USA og ubåtkrisen i 1981, er mer omfangsrik – og teoretisk og empirisk sett mer ambisiøs og dyptpløyende – enn Huldt's produksjon. Sundelius har også lagt for dagen et mer eksplisitt og innoverende syn på sikkerhetspolitiske og strategiske forhold enn Huldt har.

I rangeringen ut fra vitenskapelige kriterier er forskjellen mellom Dörfer og de to øvrige kompetente søkere betydelig, med grunnlag i den store konsentrasjon om det aktuelle fagområdet i Dörfers produksjon. Huldt og Sundelius kan plasseres tilnærmet likt, dog med Sundelius et hakk foran.

Pedagogisk kompetanse. Alle vitenskapelig kompetente søkere synes å ha den fornødne pedagogiske erfaring til professoratet.

Dörfers pedagogiske kompetanse synes vel dokumentert gjennom hans arbeider, som er skrevet i en engasjerende stil og et ledig språk. Han har evnen til å forenkle og fremstille sikkerhetspolitiske spørsmål på en forståelig måte. Men fremstillingen kunne enkelte ganger ha holdt en bedre saklig balanse. Forøvrig har Dörfer forelesningserfaring fra en rekke høyere læresteder i Sverige – herunder Militärhögskolan og øvrige forsvarsskoler – samt i utlandet. Omfanget av denne erfaring er etter alt å dømme vesentlig mindre enn for de to andre søkerne.

Huldt's bidrag i Bra Böckers Världshistoria og de to leksikonartiklene om verdenskrigene demonstrerer en klar og sterk pedagogisk kompetanse. Denne understøttes av en betydelig undervisningserfaring (ca. 15 år hvorav

noe på deltid), den siste perioden på Militärhögskolan i Stockholm.

Sundelius har dokumentert sin pedagogiske kompetanse dels gjennom sin lange erfaring fra undervisning og veiledning (nærmere 20 år i undervisningsstilling), dels fra den innleverte vitenskapelige produksjon, som følger en pedagogisk forbilledlig form for formidlingen av vitenskapelig arbeid, og dels fra øvrige faglige oversiktsarbeider som har vært mye brukt i høyere nivå's statsvitenskapelige undervisning i nordiske land.

Mye av *Sundelius'* veiledningserfaring har vært knyttet til doktorgradskandidater.

Mht pedagogiske kvalifikasjoner rangerer jeg således *Sundelius* først, med *Huldt* på neste plass.

Øvrige kvalifikasjoner. Av de øvrige kvalifikasjoner som ifølge Militärhögskolans instruksjoner skal tillegges vekt, er det primært erfaring som *chef* og som *administratör* som skiller mellom søkerne. I begge sammenhenger står *Huldt* som en klar nummer én. *Sundelius* har også betydelig erfaring fra akademisk administrasjon.

Konklusjon

En svakere stilling for *Dörfer* med hensyn til øvrige kvalifikasjoner sammenlignet med *Sundelius* og *Huldt* kan ikke rokke ved hans klare fortrinn i vitenskapelig meritering innenfor området sikkerhetspolitikk med strategier. Rangeringen blir da, etter en samlet vurdering:

1. *Dörfer*
2. *Sundelius*
3. *Huldt*

Olav F. Knudsen

3. Utlåtande av Øyvind Østerud

Jeg gir først en omtale og kompetansevurdering for hver av de fire søkerne, og deretter følger en sammenfatning og konklusjon.

Ingemar Dörfer, f. 1939, har vært ansatt ved FOA siden 1975, som forskningssjef siden

1993. Han har vært sakkyndig i forsvarsdepartementet (1971-74) og i utenriksdepartementet (1992-94). Han ble docent i statskunnskap ved Uppsala universitet i 1974. I 1960 ble han fil.kand. ved Lunds universitet, i 1965 fil.lic. ved Stockholms universitet, og i 1971 M.A. ved Harvard. Han ble også Ph.D. ved Harvard samme år.

Dörfer har bred undervisningserfaring fra universiteter og militære høgskoler. Han har administrativ erfaring fra en rekke rådgivende verv og forskningsprosjekter. Han har også vært engasjert i internasjonalt forskningssamarbeid, og han har popularisert og kommentert fra sine spesialområder for et bredere publikum.

Dörfer har en omfattende produksjon om strategiske og forsvars- og sikkerhetspolitiske spørsmål. I doktoravhandlingen *System 37 Viggen* studerer han et våpensystem i et industrielt utviklingsperspektiv. Han gir en inngående analyse av dynamikken i beslutningene og de strategiske relasjonene mellom kvalitetskrav, tidsbruk og kostnader. Samtidig settes utviklingen av våpensystemet inn i en bredere samfunnsmessig sammenheng, og analysen gir innsikt i svensk politikk for industriell selvhevdelse. Analysen er både inngående og perspektivrik. I en bredere og mer populær fremstilling, *Strategiska doktriner i väst* (1974), gjennomgår han blant annet NATOs atomvåpenstrategi.

Arms Deal (1983) gir *Dörfer* en inngående analyse av salget av jagerflyget F-16 til en rekke europeiske land. Basert på nitid innsamlet kildemateriale, skriftlig og muntlig, avdekker han strategien i salget og prosessen i forhandlinger og vedtak. Studien gir innsikt i hvordan politikere traff beslutninger der sentrale forhold ble tilldekket i salgs- og vurderingsprosessen. Undersøkelsen er først og fremst en beslutningsstudie i våpensalg, og den er her et grunleggende arbeid med generell rekkevidde.

Dörfer har også sendt inn flere arbeider om svensk forsvarspolitik og militærstrategi. I *Nollpunkten* (1992) gjør han en kritisk gjennomgang av svensk sikkerhetspolitikk i første halvdel av 80-tallet ("den andre kalde kri-

gen”), og hevder at Sverige undergravde sin nøytrale troverdighet i vest, og sin posisjon i Europa: ledende partier tilpasset seg Østblokken og konsentrerte seg om symbolutspill till støtte for den tredje verden. I flere arbeider gjengir og diskuterer Dörfer nordisk atompolitikk, forholdet til NATO, og diskusjonen av svenske kernefysiske våpen. Han har også sendt inn bl.a. en studie av svensk sikkerhetspolitikk i lys av de såkalt eurostrategiske våpen (1981), og en tidlig studie av kommunikasjonssatellitter (SIPRI, 1968). I et kapittel i en debattbok fra 1994 diskuterer han fremtids-scenarier for svensk sikkerhetspolitikk.

Dörfer har produsert både detaljerte intensivstudier og populære oversiktsarbeider om sikkerhetspolitikk, våpenanskaffelser og militær strategi. Han fremstår som en engasjert forsker, med profilerte synspunkter i sikkerhetspolitiske spørsmål. Hans vitenskapelige arbeider er basert på nitide studier. Han har også atskillig pedagogisk, populariserende og internasjonal erfaring, og han har deltatt administrativt og forskningsmessig innen totalforsvaret helt siden 1971. Dörfer må anses som kvalifisert for det utlyste professorat.

Bo Huldt, f. 1941, var nylig t.f. professor i sikkerhetspolitikk og strategi ved MHS. Han har vært forsker ved Utrikespolitiska Institutet i Stockholm fra 1979, og senere bl.a. direktør samme sted i flere perioder. I 1992-93 var han direktør ved IISS, London. Han har vært docent ved Lunds universitet. Huldt ble B.A. i 1964, fil.kand. i 1965 og fil.dr. i historie ved Lunds universitet i 1974. Han har atskillig pedagogisk erfaring, og en stor populærvitenskapelig produksjon. Han har også bred internasjonal erfaring fra universiteter og forskningsinstitusjoner i USA og Europa. I forsvaret har han vært reserveoffiser, hatt verv i forsvarsforeninger og ansettelse ved MHS.

I avhandlingen fra 1974, *Sweden, the United Nations, and Decolonization*, analyserer Huldt svensk deltakelse i kolonikomiteen i FN fra 1946 til 1969. Med utgangspunkt i FNs avkoloniseringsdebatter og svensk utenrikspolitikk, foretar han en voteringsanalyse av svenske standpunkter. Studien viser endring og

stabilitet i det svenske voteringsmønsteret; den er metodisk bevisst og vel gjennomført. Svensk FN-politikk er også fulgt opp i andre studier.

I en rapport fra 1980, med Huldt som medforfatter, blir svensk utenrikspolitikk plassert inn i en bredere internasjonal sammenheng, og i en rekke nyere studier analyserer Huldt svensk sikkerhetspolitikk. Analysene er gjennomgående nyanserte, perspektivrike og faglig kompetente. Han viser også, i en bred innledning til en bok om *Fred och säkerhet* fra 1988, at han har godt grep på internasjonal debatt om Sveriges utenrikspolitiske rolle, og at han kan plassere svensk debatt i relasjon til internasjonale endringer. I *Utrikespolitiska Institutets Årsbok* for 1990-91 diskuterer han utsiktene til en ny europeisk sikkerhetsorden etter den kalde krigen.

I *Vapen till tredje världen* (1981) gir Huldt en sikkerhetspolitisk orientert analyse av internasjonal våpenhandel. Analysen kartlegger drivkreftene og mønsteret i våpenhandelen, og gir en oversikt over leverandører og mottakere. De regionale transaksjonene blir gjennomgått og de sikkerhetspolitiske implikasjonene vurdert. Studien er innsiktsfull og velordnet, med god utnyttelse av kildene.

Svensk og internasjonal sikkerhetspolitikk står sentralt i Huldts senere arbeider. Han er også fortrolig med forsvars- og strategispørsmål i nordisk og supermaktpolitisk sammenheng. Samtidig har han vist evne til popularisering av internasjonale spørsmål for et bredt publikum. Det fremste bidraget er et verdenshistorisk bind for perioden 1945-65. Dette er en omfattende, kunnskapsrik og pedagogisk vellykket fremstilling av internasjonal historie.

Huldt har vist at han behersker både inngående, faglige analyser og brede, syntetiserende fremstillinger. Han viser god innsikt i sikkerhetspolitiske spørsmål, og han setter svensk forsvarspolitikk inn i en perspektivrik sammenheng både innenriks- og utenrikspolitisk. Huldt har bred pedagogisk erfaring, og han har utgitt store populærvitenskapelige verk. Hans internasjonale erfaring og hans deltakelse innen totalforsvaret er omfattende.

Huldt må anses som kvalifisert for det utlyste professorat.

Gunnar Jervas, f. 1938, docent ved Umeå universitet, senere ved Åbo Akademi, og tilsatt ved FOA fra 1977. Han tok befalsutdannelse og tjenestegjorde som befal i forsvaret en periode fra 1960, tok deretter lærerutdanning og også universitetsutdanning ved Umeå universitet. Her fikk han fil.dr.eksamen i 1971.

Jervas har en omfattende fagproduksjon innen sikkerhetspolitikk og strategi. Han har ledet en rekke prosjekter ved FOA, og han har publisert flere større studier innen internasjonal politikk, og av nordisk og svensk sikkerhetspolitikk. Han har bred pedagogisk og administrativ erfaring, og han har en relativt stor produksjon for et bredere publikum.

Doktoravhandlingen fra 1971 er en systemorientert analyse av endringer i sikkerhetspolitiske mål ut fra forandringer i ytre vilkår. Perspektivet anvendes på omvurderinger av amerikansk strategi i Kennedy-perioden. Avhandlingen munner ut i en nokså generell "pre-teori" om sikkerhetspolitisk handling over tid.

I boken *Utrikespolitik i norr* (1973), redigert og med en lang teoretisk innledning av Jervas, legger han frem en system- og beslutningsteoretisk modell for analyse av utenrikspolitikk. Han viser at han har godt grep på formale modeller i beslutningsstudiet. I læreboken *Internationella konfliktprocesser* (1973) presenterer Jervas en bred analysemodell for studiet av konflikter mellom stater. Her inngår de sentrale elementene motiver og drivkrefter, makt og innflytelse, kapabiliteter og strategier, begrensninger og interaksjonsmønstre. Fremstillingen er oversiktlig og velordnet. Innførbok er også *Hur man studerar politik* (1974), med en egenerell del om politisk teori (analysemodeller og ideologier), en del om svensk politikk (aktører, institusjoner og prosesser), og en del om internasjonal politik (tilsvarende den foregående læreboken på dette feltet):

I den lille boken *Världsmakt väljer väg* (1980) analyserer Jervas fremtidsperspektivene for amerikansk utenrikspolitikk, på grunnlag av en periodisering av tiden etter annen

verdenskrig. Analysen er ikke spesielt inngående, men poengtert og velorientert, med en balansert vurdering av spenningene i amerikansk politikk.

I rapporten *Sweden and nuclear weapons* (1982) vurderes den svenske debatten om atomvåpen, forut for og inkludert forsvarskomiteens innstilling av 1978. I et tillegg skisseres debatten om Norden som atomfri sone, der Jervas også vurderer forslaget betydning. Han har også flere bidrag i boken *Skall Sverige tvinga fram fred?* (1994), der han diskuterer ideen om en overgang fra nasjonal til felles sikkerhet, samt de tradisjonelle fredsbevarende styrker under FN, med konkluderende anbefalinger om Sveriges rolle.

Jervas' siste større arbeid er en bokrapport fra et større prosjekt om nye konflikttyper, der han har skrevet innledningen og flere kapitler, *Migrationsexplosionen – vår tids makrokris?* (1995). Her settes svensk flyktningepolitikk inn i en bredere internasjonal og samfunnsmessig sammenheng. Analysene virker grundig fundert, nyanserte og problembevisste, med atskillig ny innsikt og viktige premisser for debatten.

Endelig har Jervas sendt inn en populær og oversiktlig fremstilling av nedrustningsforsøk i etterkrigsperioden (1988), og en artikkel om mulige internasjonale oppgaver for en svensk "snubbeltråd"-styrke, i lys av nye konflikttyper etter den kalde krigen (1992).

Alt i alt har Jervas en faglig profil der det utlyste professoratets tema – sikkerhetspolitikk og strategi – står helt sentralt. Han har også pedagogisk erfaring på feltet, og han har en bakgrunn i forsvaret. Hans arbeider er til dels praktisk-politisk orientert, og han har bidratt med en rekke sammenfatninger for et bredere publikum. Jervas må anses som kvalifisert for det utlyste professorat.

Bengt Sundelius, f. 1950, er forsker i emnet politisk samarbeid i Europa, Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Han er også høgskolelektor/docent ved Stockholms universitet. Han ble fil.kand. ved Lunds universitet i 1972, M.A. ved Uni-

versity of Denver 1974, og Ph.D. samme sted i 1976.

Sundelius har stor erfaring i undervisning og veiledning av studenter både i USA og i Sverige. Han har administrativ erfaring bl.a. som leder av institutt for engelsk-språklige studenter ved Stockholms universitet. Han har deltatt mye i internasjonalt forskningssamarbeid, både ved verv i forskningsorganisasjoner, i prosjektsamarbeid og gjennom internasjonale konferanser.

Sundelius har en relativt omfattende faglig produksjon, der mange av de vitenskapelige arbeidene er publisert på engelsk, og mange også med medforfattere. En del av hans arbeider er mer populært orientert.

Til bedømmelse har Sundelius valgt ut fem større og fem mindre arbeider. Doktoravhandlingen fra 1976, en bok fra 1978, samt en artikkel fra 1979, dreier seg om nordisk samarbeid i integrasjonsperspektiv. De øvrige arbeidene omhandler dels mellomstatlig krisehåndtering i småstatsperspektiv, og dels sikkerhetspolitiske implikasjoner av internasjonalisering/interdependens. For øvrig har Sundelius særlig arbeidet med studier av utenrikspolitikk, integrasjon og beslutningsprosesser.

I doktoravhandlingen blir nordisk integrasjon belyst gjennom kommunikasjon, handel, organisasjonsdeltakelse, holdningsdata og samordning i Nordisk Råd. Sundelius konkluderer sin analyse med en kritikk av ny-funksjonalistisk integrasjonsteori. Emnet utvikles videre i *Managing Transnationalism in Northern Europe* (1978). Sundelius betrakter overnasjonalt samarbeid som et svar på internasjonaliseringens utfordringer, og han beskriver hvordan koordinering av politikken utvikles gjennom en trinnsvis strategi.

I det nye bokmanuskriptet "Interdependens, konflikt och säkerhetspolitik" (medforfatter Ulrika Mörth) vises det hvordan interdependens også kan føre til konflikt og sikkerhetspolitiske spenninger. Analysen er nyansert og perspektivrik. Det samme gjelder *Internationalization and Foreign Policy Management* (med Lauri Karvonen) fra 1987. Her analyserer forfatterne hvordan omorganisering av utenrikspolitikken – ved strukturell desentra-

lisering og dermed svakere forbindelsesledd mellom ulike saksområder – er svar på internasjonalisering og "kompleks interdependens".

I bokmanuskriptet "The Imperative of Decision: Sweden, U 137 and the USSR" og i en publisert artikkel fra 1993 (begge med E. Stern) gjordes det en inngående analyse av den sovjetiske ubåtuffæren i svensk skjærgård. Et ny-realistisk og et alternativt perspektiv stilles mot hverandre som forklaringsramme om krisehåndtering. I studien kombineres en detaljert gjennomgang av hendelsesforløpet med en diskusjon av faglitteraturen om beslutninger og internasjonale kriser.

Sundelius' vitenskapelige arbeider vitner om en meget kompetent og faglig velorientert forsker. Han har behandlet sentrale sikkerhetspolitiske problemstillinger i en bred statsvitenskapelig ramme. Hans pedagogiske, administrative og internasjonale erfaring er svært solid. Sundelius må anses som kvalifisert for det utlyste professorat.

Sammenfatning og konklusjon

Alle de fire søkerne er funnet kvalifisert til det utlyste professorat. Alle fire har omfattende produksjon og klar kompetanse innen professoratets område. Alle fire tilfredsstillende også de fleste øvrige kvalifikasjoner som er nevnt i utlysningen – populærvitenskapelige arbeider, erfaring med forskningsledelse, pedagogisk erfaring, internasjonal deltakelse og bakgrunn i forsknings- og studiemiljø innen totalforsvaret.

Det er meget vanskelig å rangere disse fire søkerne etter faglige kriterier. Sundelius er den av søkerne som har den bredeste teoretiske forankringen for sikkerhetspolitiske studier. Han ville trolig kommet høyest i vurderingen av kompetanse for et generelt professorat i internasjonal politikk. Men samtidig ser det ut til at Sundelius mangler forankring i forsknings- og studiemiljø innen totalforsvaret. Jeg har ikke tillagt dette kriteriet avgjørende vekt i kompetansevurderingen, men det må spille inn ved rangeringen av søkerne. Dörfer har gjort de mest inngående enkeltstudiene, og

han scorer høyt på alle de relevante kvalifikasjonskriteriene. Det samme gjør Jervas, men Dörfer har nog et fortrinn gjennom sine ingående beslutningsanalyser. Huldt er også meget vel kvalifisert etter alle de nevnte kriteriene. Han står samtidig for det fremste arbeidet for et bredere publikum, der han viser evne til å trekke hovedlinjene gjennom et stort stoff. Han har også meget stor internasjonal erfaring.

Rangeringen av de fire søkerne er derfor langt fra opplagt. Ut fra en samlet vurdering, i forhold til alle de nevnte kriteriene, synes det rimelig å sette Huldt og Dörfer litt foran Sundelius og Jervas. Det er enda vanskeligere å skille mellom Huldt og Dörfer. Dörfers gode intensivstudier må veies mot Huldts noe bredere kompetanse. Det kan synes som om

Huldt ville kunne fylle intensjonene med professoratet fra en noe bredere plattform. Jeg velger derfor å stille ham først. Det må her understrekes at vurderingen utelukkende er basert på den innsendte skriftlige dokumentasjonen, at forskjellen mellom søkerne her er liten, og at en vurdeering av personlige egenskaper ville kunne være utslagsgivende for rangeringen mellom samtlige fire søkere. Med dette viktige forbehold foretar jeg følgende rangering:

1. Bo Huldt
2. Ingemar Dörfer
3. Gunnar Jervas og Bengt Sundelius.

Øyvind Østerud

Litteraturgranskningar

HENRY KISSINGER: *Diplomacy*. London 1995: Simon & Schuster.

I. Vad slags bok är *Diplomacy*?

Henry Kissingers skriftliga produktion är omfattande. Inte nog med att han gett ut över 2000 sidor memoarer från sin tid vid makten 1969-1976 och flera andra böcker, inte minst doktorsavhandlingen om Metternich och Castle-reagh. Sedan ett drygt år föreligger också vad man måste kalla hans testamente med den föga anspråkslösa titeln *Diplomacy* – rätt och slätt, utan den vanliga amerikanska undertiteln.

Man måste efter läsningen av boken, vilken både för författaren och läsaren är ett kraftprov, fråga sig vad slags bok detta egentligen är? Det är ingen fortsättning på författarens memoarer. Hans egen tid vid makten spelar visserligen en roll, men inte särskilt dominerande bland de 835 sidorna. Någon diplomats historia eller handbok är det inte heller fråga om; urvalet av händelser och personer är högst personligt. Kissinger startar med en jämförelse mellan Theodore Roosevelt och Woodrow Wilson, en jämförelse som föga förvånande utfaller helt till den äldre Roosevelts förmån. Roosevelt d.ä. och Wilson representerar de två poler som därefter förekommit i den amerikanska utrikespolitiska debatten: realpolitiken, främst men ingalunda enbart företrädd i det republikanska partiet, och moralismen / idealismen som utmärkt många demokratiska presidenter. Därefter skriver Kissinger något slags historia, åter mycket subjektiv, om den internationella politikens utveckling sedan Richelieu (en annan favorit). Den slutar med ett allmänt program för amerikansk politik under kommande decennium. Det är kanske inte så tokigt att, som den kände historikern Ernest May (bl a författare till den

läsvärda *Lessons of the Past*, 1973), karaktärisera (i *New York Times* 3/4 1994) den som bok av maximer snarare än av historia.

II. Kissingers världsbild

Henry Kissinger brukar ju karaktäriseras som den eminente realisten, vars värld helt domineras av det nationella intresset, maktbalansen och önskan att uppnå något slags rimligt hållbart internationellt system. Ingenting i denna bok motsäger denna tes. Tvärtom karaktäriseras den av att inga andra aspekter på den internationella politiken tycks spela någon roll för honom. Även för den som (i likhet med mig) i grunden ser det internationella systemet som främst en strid mellan olika stater och allianser om dominansen i systemet, är det ju omöjligt att förbise att bilden, som en följd av utvecklingen under senare decennier måste kompletteras väsentligt. Kissingers värld styrs av män (ibland skymtar någon kvinna, som Margareth Thatcher, förbi) som delvis söker skapa åt sin stat en säker (och helst dominant) position, dels bidra till upprätthållandet av en så stabil fred som möjligt.

Att det efter Freud och Marx är omöjligt att bortse från att all politik är ett samspel mellan personligheter och strukturella krafter bryr sig Henry Kissinger inte om. Den ekonomiska eller sociala utvecklingen under de senaste århundradena får knappast någon plats alls, fast det är alldeles omöjligt att inte erkänna att dessa faktorer haft stor betydelse för formandet av den internationella politiken. Detta skulle Kissinger kanske vid närmare eftertanke erkänna, men det blir ändå i hans ögon sekundärt, och kanske något som andra, mera jordnära, historiker får syssla med.

Det är intressant att notera att Kissingers två favoriter som amerikanska presidenter är just Theodore Roosevelt och Richard Nixon, båda

utövare av realpolitik och värnare av det nationella intresset och inga anhängare av moraliska sentimentala värden. I historien är det bl a Richelieu, Metternich, Castlereagh, Bismarck och t o m Stalin och de kinesiska ledarna Mao och Chou-en-Lai som framstår som de riktiga statsmännen, medan Gladstone, Lloyd George, Jimmy Carter, Clinton m fl är för den internationella politikens tankevärld oförstående politiker, och för vilka Kissinger har föga till övers.

Det förhållandet att nationalstatens position under senare decennier försvagats, har inte heller Kissinger något intresse för. Är detta bara en äldre herres oförmåga / ovilja att lära sig nya sanningar? Det tror jag knappast. Snarare är de ett uttryck för en livslång övertygelse som han inte funnit några skäl, ens efter det kalla krigets slut, ändra på. Detta blir då de i den internationella politiken eviga sanningarna, som alltför många idag inte riktigt förstår.

Jag tror således att Kissinger driver sin tes alltför långt. Delvis gör han det säkert för att polemisera mot de tendenser som rätt ofta förekommer i debatten, nämligen att förklara att realisternas världsbild är hopplöst föråldrad både som beskrivning av det internationella systemet och som förklaringsmodell. Här om förs sedan det kalla krigets slut en ingående debatt, om vilken jag tidigare skrivit och skall återkomma till. När Kissinger således kritiserar tendensen att hävda att dagens värld är en helt ny-sådan-där-hans gamla maximer-harföga värde, är det inte svårt att instämma. Som ofta är fallet har ju de som hävdar att vi nu närmar oss en värld där andra frågor än maktpolitik spelar en avgörande roll, miljöfrågor, befolkningsexplosionen, ekonomin mm, tenderat att kasta ut barnet med badvattnet. Kriegen mellan koalitionen och Irak och kriget i det forna Jugoslavien förklaras som tillfälliga avvikelser, något som de med all sannolikhet inte är.

Visserligen har det under senare år skett en viss tillnyktring i internationell debatt. Men alltför ofta har man nog en tendens att nedvärdera teser av det slag som är naturliga för Henry Kissinger att driva. Må vara att nationalstaten förvisso på många sätt kan te sig undermi-

nerad. Men likafullt finns den kvar. Utvecklingen inom EU under senare år har ju visat begränsningarna i integrationsprocessen. Och nationalismen har inte minst sedan det kalla krigets slut visat sig ånyo vara en mycket stark kraft, också i vår världsdel. Sedan är det en annan sak att Kissinger driver denna sak alldeles för långt när han helt glömmer att ens nämna de olika och viktiga problem av annan typ som plågar det internationella samfundet.

Att Kissinger i sin nya bok är ute i delvis polemiskt syfte kanske indirekt framgår av en artikel i *Daedalus* (sommaren 1995). I denna medger han att de områden som kan låna sig åt en militär lösning är "in decline". Men även om de frågor i den internationella politiken idag är delvis andra, är bilden ändå i grunden densamma, konkurrensen dominerar.

Henry Kissingers värld består alltså av nationalstater, egentligen av stormakter, som leds av mer eller mindre briljanta män med de dubbla och inte alltid helt förenliga målsättningarna att dels hävda den egna statens position, dels, och det viktigaste, söka bidra till bibehållandet eller upprättandet av något slags förhållandevis stabil internationell ordning. En sådan internationell ordning kan endast upprättas på basis av en någorlunda gemensam värdegrund, byggd på en minsta gemensam nämnare som just bör vara stabilitet.

Revolutionära makter som Napoleons Frankrike, Hitlers Tyskland eller Stalins Sovjetunionen, hotar självfallet systemets fundament och ytterst med krig som följd. Överdrivet sysslande med reformer och moraliserande leder till konflikter och igen, ytterst i värsta fall till krig. En sådan attityd visar just bristen på realism. Naturligtvis kan Kissinger inte förneka att det här ofta föreligger ett demokratiskt problem, att realism och inhemska folkopinioner inte alltid, ja kanske mera sällan, är kongruenta. Han skriver själv att detta var påtagligt under Richard Nixons tid, men uttalar också sin beundran för Franklin Roosevelt, som mot slutet av 1930-talet lyckades svänga amerikansk opinion från isolationism till interventionism.

Det finns givetvis åtskilligt mera att säga om Kissingers världsbild. Men den bild av sig

själv och dem han beundrar han vill lämna till eftervärlden kanske kan sammanfattas som ovan.

III. Den nya tidens historia enligt Kissinger

Henry Kissinger tar som sin utgångspunkt tiden efter Westfaliska freden. Liksom många andra analytiker anser han att denna fred innebär grunden för det moderna nationalstatssystemet. Epoken dessförinnan dominerades av universalistiska strävanden, det romerska riket, kristendomens seger, islams utmaning, korstågen, det heliga tysk-romerska riket. Med den Westfaliska freden började den balanspolitik som pågått intill våra dagar. Freden efter det trettioåriga kriget inledde också en lång period som utmärktes av franska strävanden att tränga öster och söderut och dominera Europa. Richelieu, Ludvig XIV och Napoleon var givetvis de främsta exponenterna för dessa franska strävanden. I princip kvästes de genom Napoleonkrigens slutliga franska nederlag, men ett slags renässans kan man säga att Napoleon III drömde om. Men dessa aspirationer krossades i slaget vid Sedan 1870. Här efter förändrades bilden helt. Först Tyskland och sedan Ryssland / Sovjetunionen kom in i bilden.

För att dämpa ("contain") de franska ambitionerna att utöka sin kontroll österut, kunde man ju inte längre lita till någon stark enda tysk makt, låt vara att Preussen under Fredrik den store var en stark och expansiv stat, som dock genom sjuårskriget reducerades i status. De franska aspirationerna måste hejdas genom ett samarbete mellan England och olika kontinentala stater som Preussen, Österrike och Holland. Under de dryga 150 åren från Westfaliska freden till Napoleonkrigen var detta Londons främsta politiska målsättning, att ingripa först när någon stat, dvs i detta skede Frankrike, ingrep för att söka störa systemet.

Efter 1870 blev uppgiften delvis en annan. Målsättningen var alltså att hindra någon makt att dominera kontinenten, framför allt att skaffa sig kontroll över den holländska, och

efter 1830, belgiska kusten. Men nu var det det enade tyska riket som måste hållas tillbaka. Kring 1900 skedde ett skifte i den brittiska politiken, skriver Kissinger. Man övergav den Castlereaghska politiken att endast ingripa då systemets upprätthållande absolut krävde detta, men i övrigt hålla sig borta från kontinentens affärer. Med de engelsk-franska kontakterna vid sekelskiftet 1800/1900 skedde en strömkantring i brittisk politik, som kom att bestå.

Denna brittiska skiftning kan spåras tillbaka till den period där England anslöt sig till den rysk-franska allians som bildats 1894 som en motvikt till Tyskland. Dåvarande brittiske kabinettssekreteraren Sir Eyre Crowe skrev 1907 ett memorandum som är väl känt i den internationella politikens historia och som också Kissinger åberopar. Crowe menade att Tyskland kunde komma att utnyttja sin nyvunna styrka, antingen i maktpolitiska eller ekonomiska termer, till att bli antingen en dominant på kontinenten (det stortyska perspektivet) eller en i världshandeln aktiv stat med mera fredlig framtoning (det lilltyska perspektivet). Crowe fruktade det första, vilket alltså ledde till ett radikalt omtänkande i brittisk politik som den formulerats i ett likaledes berömt memorandum av den dåvarande utrikesministern Castlereagh 1819.

Med första världskrigets slut tog USA för första gången under detta sekel på sig, skriver Kissinger, rollen som skapare av en ny internationell ordning. Woodrow Wilsons av demokratiska tankar besjälade idealism ledde först till neutralitet, men med tiden oundvikligen till ett engagemang mot den makt som störde den internationella ordningen. Experimentet blev dock kortvarigt och klyftan mellan Wilsons moralism och den politiska verkligheten i Amerika ledde till en återgång till något slags isolationism. Det är således Franklin Roosevelts otvetydiga ära att han tidigt förstod den fara som nazismen och fascismen utgjorde, inte bara för Europa utan för hela det internationella systemet, och att han mot alla odds lotsade in det motsträviga USA i kriget. Kissinger kommenterar dock inte frågan vad

som skulle hänt om inte Japan angripit Pearl Harbor.

Harry Truman blev den som för andra gången skulle bygga upp ett nytt internationellt system, en tillbakahållandets politik, som blev mycket framgångsrikt och kom att vara i över 40 år. Wilsons försök kollapsade alltså efter bara något år, varför man, enligt Kissingers sätt att se, inte kunde tala om något slags system efter första världskriget, som man kunde göra efter det trettioåriga kriget och Napoleonkrigen.

Henry Kissinger ägnar förstas åtskilligt utrymme, närmare hälften av sin bok, åt det kalla kriget, vilken epok dock skildrats så ingående i mängder med litteratur att han inte gärna kan lägga mycket därtill. Det kan noteras att han knappast alls ger spaltutrymme åt efterkrigstidens största internationella kris, Cubakrisen 1962, men närmare 100 sidor åt Vietnam. Om sin egen roll under Nixon och Ford kan väl knappast heller Kissinger säga så mycket intressant, utöver vad han redan sagt i sina memoarvolymerna, *White House Years* och *Years of Upheaval*. Dock är han således nu benägen att erkänna att den på det nationella intresset och geopolitiska överväganden baserade Nixonska politiken i triangeln USA-Sovjetunionen-Kina inte förstods av amerikanerna; den var alltför sofistikerad och avklädd den traditionella idealistiskt-moraliska dräkten. Men den innebar likafullt en nödvändig anpassning till nya förhållanden; menar Kissinger, utan att riktigt gå in på i vad dessa nya förhållanden skulle bestå; men man får anta att han framför allt syftar på möjligheten att spela det kinesiska kortet som yppade sig mot slutet av 1960-talet i och med brytningen mellan Moskva och Peking.

Slutet på denna epok kom till sedan Sovjetunionen drabbats av "over-extension" och kollapsade. Här ansluter sig Kissinger till gängse teoribildning, när han alltså menar att det var denna imperiella ambition som till slut knäckte den sovjetiska kommunismen. Han nämner inte andra förklaringsmodeller som förts fram i den internationella debatten, den "andliga krisen" som blev en följd av att kommunismen som ideologi tappade sin legitimi-

tet, ekonomins oförmåga att leverera vad medborgarna ville ha, eller den nationella frågan. Men i Kissingers världsbild blir ju sådana förklaringsmodeller sekundära.

Det kanske kan noteras att Kissinger i olika publika uttalanden varit mycket kritisk mot Ronald Reagan som person, något som med tanke på hans intellektualism förvånar föga. Men nu medger Kissinger att Reagan, som endast hade några bestämda trossatser som han höll behårt fast vid, hade något slags "rapport" med det amerikanska folket och därför blev en effektiv president.

IV. Och efter det kalla kriget, vad?

Nu står USA inför sin tredje utmaning under detta århundrade när det gäller att bygga upp ett nytt internationellt system. För historikern Kissinger är det givetvis av intresse att erfara vilket slags historiska paralleller man kan dra. Vilket tidigare skede kan uppvisa likheter med dagens? Man skulle kanske tro att Henry Kissinger vore inriktad på att dra fram sin avhandling om tiden efter Napoleonkrigen. Här var uppgiften ju densamma som idag, att söka bygga upp ett nytt system på ruinerna av det gamla, att integrera den revolutionära makt, Frankrike, som tidigare störtat det gamla systemet, att bland stormakterna söka hitta ett minimum av gemensamma värden.

Detta var knappast, som en del ibland gjort gällande; något försök att återställa status ante quo och återgå till 1789 års värld. Det var givetvis omöjligt. Kissingers livslånga fascination för Metternich och Castlereagh består, men det är alltså inte 1820-talets värld han tittar tillbaka på. Inte heller är det 1920-talets som också, med rätta, dragits fram som en historisk modell, en värld där hela motståndaralliansen, Tyskland, Österrike-Ungern och Turkiet (och Bulgarien) lidit kraftiga nederlag och reducerats i betydelse, som Ryssland idag. Inte heller faller Kissinger i fällan att bruka tiden efter det andra världskriget som analogi. Hans historiska modell är tiden efter Krimkriget, som innebar en kraftig åderlätning för Ryssland, vilken i sin tur innebar en tydlig vat-tendelare, när man kunde säga att kongresssys-

temet och den s k europeiska konserten tog slut.

USA:s val idag kan, skriver Kissinger i termer som också utvecklats av Josef Joffe (i *International Security*, Spring 1995, vol 19:4), sägas vara det mellan att antingen spela den roll som var engelsmännens före 1907, eller den som var Bismarcks efter 1871. Skall USA efter det kalla krigets sammanbrott återgå till något slags isolationism eller reduktionistisk utrikespolitik? Eller skall man som Bismarck (och för den delen Metternich) söka väva ett nätverk av allianser för att på så sätt minska incitamenten för stormakterna att låta sina mellanhavanden konverteras till öppna konflikter?

Det är klart vad som är Kissingers preferens. Det är knappast Castlereaghs politik som bör stå modell för USA på 1990-talet. Dels är det väl knappast möjligt att idag föra en politik som inriktar sig på att som 1917 eller 1941 gripa in endast när det verkligen måste ske, dels är det inte heller rimligt tro att det internationella systemets hållbarhet cementeras bäst på detta sätt. Bismarck har nog alltid varit Kissingers andra förebild; han skrev tidigt en stor uppsats om den tyske statsmannen, betecknande nog av Kissinger kallad "Den vite revolutionären". Sedan det tyska enhetsverket var fullbordat 1871 gick Bismarcks politik ju ut på att genom ett sinnrikt system av skenbart motstridiga allianser skapa en hållbar ordning. Men utan den diplomatiska skicklighet som Bismarck besatt och i händerna på amatörer som Wilhelm II blev allianssystemet verkningsslöst, ja kanske to m motverkade sina syften. Kissinger har säkerligen sina dubier om dagens amerikanska politiker har förmågan att upprätthålla ett sinnrikt system av allianser och integrationsmekanismer. Likafullt är det klart att det är här hans preferenser finns.

Henry Kissinger ser framför sig ett slags stormaktskonsert å la 1800-talet. Någon anhängare av kollektiv säkerhet har han aldrig varit. För FN eller ESK / OSSE har han haft rätt litet till övers. Den kollektiva säkerhetens idé riktar sig mot varje internationell fridstörare. För att agera krävs ett mått av enighet om hotets natur som sällan föreligger. En allians

som NATO riktar sig däremot mot en specifik fiende. Därmed skapas ett mått av förutsägbarhet i det internationella systemet.

Hur detta resonemang går ihop med Kissingers aktuella stöd för NATO:s utvidgning är inte alldeles klart. Vem är idag den tänkta fienden? Rimligen menar Kissinger att utvidgningen också skall ha relevans för framtida situationer, med ett annat Ryssland. Men han säger också i den ovan nämnda artikeln i *Daedalus* att man kanske inte idag har en gemensam fiende men väl gemensamma problem. Många av de länder som hade föga glädje av den stelbenta relationen mellan USA och Sovjet har idag legitima säkerhetskrav, menar Kissinger.

V. Vilken är Kissingers kvarlåtenskap?

Henry Kissinger verkar, sina dryga 70 till trots, vara mycket vital. Han kommer säkert att skriva mera, kanske någon ny bok. Men han kommer knappast att prestera en volym som *Diplomacy*, som i ambition inte har många likar. Denna blandning av personlig historia och utrikespolitiska maximer är nog unik för Henry Kissinger. Ingen annan statsman under detta århundrade skulle väl riktigt vågat ge sig på ett sådant företag. Henry Kissinger är också unik i sina ambitioner att förena den praktiske statsmannens roll med den att vara detta sekels Machiavelli (fast *Fursten* är en något tunnare bok). Andra intellektuella har funnits i 1900-talets politiska värld men knappast någon med Henry Kissingers status. George Kennan är väl hans jämlike i intellektuellt hänseende, men lyckades aldrig särskilt väl i sin primära yrkesroll, diplomatens, på grund av sina kompromisslösa attityder.

För att så söka svaret på den i rubriken ställda frågan, om Kissingers *Diplomacy* ger uttryck för eviga sanningar eller är ett slags röst från det förflutna, kan man väl, som vanligt frestas man säga, svara: bådadera. Det är alldeles uppenbart att Kissinger gjort oss en tjänst genom att peka på vissa centrala element i den internationella politiken, som många, särskilt efter det kalla krigets slut, tenderat att glömma bort. Det är så lätt att påstå, förefaller

det, att vi nu skulle vara på väg bort från den traditionella maktpolitikens område till något nytt. Vad som hänt framför allt i det forna Jugoslavien visar ändå att vi inte har passerat krigens epok, att det internationella systemet fortfarande är anarkiskt, att nationalstaten och nationalismen alltfört är starka krafter som vi har svårt att värja oss emot. Och stormakterna dominerar det internationella systemet, även om de som nu är i relativ endräkt.

Samtidigt är Kissinger en röst från det förflutna, när han på närmare 850 sidor lyckas helt bortse från åtskilligt som hänt i det internationella samfundet under senare decennier och som kräver vår uppmärksamhet, samtidigt som vi måste leva i den traditionella maktpolitikens sfär. Att skriva en så tjock bok utan att nämna några andra u-länder än Indien och Kina, eftersom de är potentiella stormakter, är trots allt rätt enastående. Henry Kissinger skulle säkert, inför en sådan anklagelse, svara att dessa nya problem är han förvisso medveten om. Men, och detta torde i hans ögon vara det viktiga, för frågan hur man skall upprätthålla en internationell ordning, spelar ett lokalt krig i Afrika eller en ekologisk katastrof i Latinamerika ingen större roll. Och ytterst är hela jorden ändå beroende av att makrostrukturen hålls någorlunda intakt.

Lika intressant är det givetvis att Kissinger endast helt kort nämner EU som en framtida politisk kraft. Bakom detta ligger en värdering, inte av vad enhetsverket-åstadkommit när det gäller att försona forna arvfjender som Tyskland och Frankrike. Viktigare innebär det, rimligen, att Kissinger är medveten om, dels att den vertikala automatiken i integrationsprocessen icke är så stark, som man särskilt under 1950-talet trodde och hoppades. Vidare förstår Kissinger också att integrationen också föder sina motkrafter. Det finns en inbyggd paradox i integrationsprocessen; ju starkare denna utvecklas horisontellt, desto svårare blir den vertikala processen.

Det är ett rimligt antagande att EU kommer att utvidgas under kommande decennium. Denna utvidgning kommer snarare än att stärka unionen som utrikespolitisk aktör att försvaga den. Utvecklingen i fråga om den första

pelaren, det ekonomiska samarbetet, kommer säkert att fortsätta, men den andra pelaren som rör utrikes- och försvarspolitiken, förblir under överskådlig framtid mellanstatlig. Resultatet blir att unionens utvidgning ur en mera allmän synvinkel också är säkerhetspolitiskt värdefull, eftersom den förhoppningsvis leder till att demokratin cementeras i de aktuella länderna och till att deras eventuella benägenhet t ex att ge sig in i konflikter med grannar minskar radikalt. Men därifrån till att bli en säkerhetspolitisk union är steget långt. Detta förefaller Kissinger ta för givet. Den europeiska unionen blir för Kissinger ett viktigt integrationsinstrument för t ex Visegradsstaterna. Men för sin säkerhet måste de hänvisas till NATO.

Helt följdriktigt är Henry Kissinger också anhängare av NATO:s utvidgning, som han förespråkat utan hänsyn till eventuella ryska reaktioner. Det är endast på detta sätt som de aktuella staternas, främst Polens, Ungerns och den tjeckiska republikens säkerhet kan stärkas. Sedan är det säkert också värdefullt att de kommer med i EU och därmed stärker sin ekonomi.

Henry Kissinger har aldrig dolt sin cynism, eller som han själv skulle säga, realism. Hans bok lämnar därför en läsare i beundran inför bokens grandiosa uppläggning och flotta turer genom den nyare tidens historia och naturligtvis för de eviga sanningar han pekar på. Men den lämnar en också otillfredsställd med bristen på nyansering i framställningen. Kissinger skulle säkert säga att med nyansering säger man inga sanningar. Hans målsättning har rimligen varit att som ett slags motmedel mot alla dem som efter 1989, inklusive hans partikamrat George Bush, talade om den nya världsordningen, peka på hur vilseledande detta tänkande varit. Om han lyckats får vi se. Men onekligen har han gjort allt som stått i hans makt att försöka. Däröfver bär således de 835 sidorna i *Diplomacy* ett mycket tydligt vittnesbörd.

Mats Bergquist

Till redaktionen insända skrifter

- Erik Albæk, Lawrence Rose, Lars Strömberg, Krister Ståhlberg, 1996: *Nordic Local Government*. Helsingfors: The Association of Finnish Local Authorities.
- Örjan Appelqvist, 1997: *Världsintressets advokat. Gunnar Myrdal och den svenska efterkrigsplaneringen 1944-1945*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Axel van den Berg, Bengt Furåker, Leif Johansson, 1997: *Labour Market Regimes and Patterns of Flexibility*. Lund: Arkiv.
- Pierre Bourdieu, 1997: *Af praktiske grunde*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Kerstin Brostrand 1997: *Storbritannien i förändring. Världspolitikens Dagsfrågor 12 1997*.
- Alan Bryman, 1997: *Kvantitet och kvalitet i samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Stanley Cohen, 1997: *Den sociale controls nye former. Kriminalitet, straf og klassifikation*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Erik Cornell, 1997: *Turkiet på Europas tröskel*. Lund: Studentlitteratur.
- Berth Danermark, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen, Jan Ch. Karlsson, 1997: *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Ulf Drugge, Mats Johansson, red, 1997: *Historisk sociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- GRUS nr 53 1997.
- Annele Eerola, 1997: *Managing Meaning: The Use of Expert Forecasts in Forest Industry Companies*. Helsingfors: Svenska handelshögskolan.
- Ann-Marie Ekengren, 1997: *Sverige under det kalla kriget 1945-1969. En forskningsöversikt*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Maria Holmlund, 1997: *Perceived Quality in Business Relationships*. Helsingfors: Svenska handelshögskolan.
- Kerstin Jacobsson, 1997: *Så gott som demokrati*. Umeå: Boréa.
- Magnus Karlsson, 1998: *The Liberalisation of Telecommunications in Sweden. Technology and Regime Change from the 1960s to 1993*. Linköping: Tema T.
- Hans Mounitzen, Ole Wæver, Håkan Wiberg, 1996: *European Integration and National Adaptations*. Commack, NY: Nova Science.
- Petri Mäntysaari, 1998: *Mängelhaftung beim Kauf von Geschäftsanteilen*. Helsingfors: Svenska handelshögskolan.
- Lars Oscár, 1997: *Kenya – enpartisystem i flerpartidemokrati. Världspolitikens Dagsfrågor 11 1997*.
- Malena Rembe, 1998: *Saudiarabien – kungadöme i kris. Världspolitikens Dagsfrågor 1 1998*.
- Richard Rorty, 1997: *Kontingens, ironi och solidaritet*. Lund: Studentlitteratur.
- Lawrence Rose, red, 1996: *Kommuner och kommunala ledare i Norden*. Åbo: Åbo Akademi.
- Carl-Johan Rosenbröijer, 1998: *Capability Development in Business Networks*. Helsingfors: Svenska handelshögskolan.
- Gunnar Skogmar, 1997: *De nya malmfälten. Det svenska uranet och inledningen till efterkrigstidens neutralitetspolitik*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

- Docent Mats Sjölin är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund.
- Staffan Kumlin är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.
- Professor Dr Herwig Reynaert är verksam vid Vakgroep Politieke Wetenschappen i Gent.
- Jur kand Emma Rönström studerar vid Stockholms universitet.
- Jan Sellberg är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm.
- Nils Andrén är professor emeritus i statsvetenskap.

Professor Olav F Knutsen är verksam vid Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

Professor Øyvind Østerud är verksam vid Institutt for statsvitenskap i Oslo.

Docent Mats Bergquist är Sveriges ambassadör i London.

Rättelse

I nr 3 1997 blev en uppgift om medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift felaktig. Redaktionen beklagar. Rätt skall vara:

Jan Nyström är verksam vid Kulturgeografiska institutionen i Stockholm.

Abstracts

MATS SJÖLIN: *Hon som inte neg – en fallstudie i politisk rolletik* (SHE WHO DID NOT CURT-SY – A CASE STUDY IN POLITICAL ROLE ETHICS).

Late in 1966 Ulla Lindström, Minister without portfolio in the Swedish government, resigned in protest after a conflict with the Minister of Finance over the appropriation of aid to developing countries.

At face value, this was a classic intra-government policy conflict about the priorities given to important issue areas, in this case foreign aid, a conflict lost by Lindström.

However, the policy conflict also caused a personal dilemma for Ulla Lindström as political role ethics, which is focused upon in this essay, clashed with her personal beliefs.

Three main aspects of ethical decision-making are scrutinised:

1. The definition of the ethical issue, i.e. the values and principles at stake,

2. The identification of alternative courses of action, and,

3. The deliberation, i.e. the projection of probable consequences, and justification of the final decision.

Ulla Lindström faced an ethical dilemma as she had to choose between two incompatible alternatives: loyalty to the team and loyalty to her own conscience. The organisational ethics requires loyalty to the party and acceptance of its policies. Ethical autonomy demands willingness to assert one's own principled judgement, even if that entails violating rules and stated values of the party.

Eventually, Ulla Lindström resigned in protest, thus placing loyalty to her conscience before loyalty to the team. According to Lind-

ström, the two major remaining options, i.e. to give way and accept a weak compromise, or resign quietly, could not be justified from an ethical standpoint, as they could not pass the two crucial ethical tests of publicity and anticipatory self-appraisal.

STAFFAN KUMLIN: *Folket och högervågen. Om opinionsbildning, samhällsstrukturer och ideologisk förändring i 1980-talets Sverige* (THE PEOPLE AND THE SHIFT TO THE RIGHT. PUBLIC OPINION, SOCIETAL STRUCTURES, AND IDEOLOGICAL CHANGE IN SWEDEN DURING THE 1980'S)

The purpose of this paper is to analyze the ideological shift to the right during the 1980's among Swedish voters. In the analysis, three possible explanations for this shift are tested:

(1) that the change was partly due to attempts by the Employers' Organization to influence the Swedish power elite.

(2) that the shift was a neoconservative reaction to a postmaterialist agenda, introduced by the well off "new middle class".

(3) that the shift was a symptom of "a broken class coalition", in which the middle class gradually gave up their support for welfare institutions as the state, due to financial difficulties, could no longer match the increased demands for upgraded social welfare.

Data from Swedish election studies suggest that the shift was not a neoconservative reaction. Rather, it seems likely that the Employers' Organization had quite some influence on the increasingly neoliberal middle class, which became more supportive of private welfare solutions and enterprise all through the 1980's. Furthermore, attitudes in the working class did not

shift to the right, at least not during the first half of the 1980's, which supports the theory of a "broken class coalition".

HERWIG REYNAERT: *The Influence of the Mergers of Municipalities on the Political Composition of the Local Political Elite in Flanders 1946-1988.*

In Belgian history mergers of municipalities are traditionally considered to be the most important reform in local government. The aim of this "merger operation" was to give the municipalities sufficient means to enable them to supply their citizens with the necessary services.

This article deals with the impact of the mergers of municipalities on the political composition of the local political elite in Flanders during the period 1946-1988.

For the period 1946-1988 it can be concluded that there is a clear relation between the impact of the different political parties and the size of the municipality. First of all there is a negative relation between the size of the municipality and the share of the political elite chosen on local lists. On the other hand, for the Socialist Party, the Liberal Party and the Volksunie (the Flemish Nationalist Party) there is a positive coherence between the size of the municipality and the share of the local political elite that makes its entry in the council through these parties. Finally, the overall share of the C.V.P. (Christian Democrats) in the local political elites of the smallest as well as of the largest municipalities is the "slightest", except for 1952 and 1976.

From the classification of the municipalities according to their number of citizens before and after the mergers it appears that in Flanders, before the mergers, 68,3% of the municipalities belonged to the category of municipalities with less than 5000 inhabitants, while the percentage went down to 5,1% after the mergers.

With these conclusions the "merger operation" was an ideal way (or political strategy?) to eliminate local political parties and to drastically increase the impact of national political parties.

EMMA RÖNSTRÖM: *Forskardebatten kring 1809 års regeringsform – Till frågan om grundlagens härkomst* (THE SCHOLARLY DE-

BATE ON THE INSTRUMENT OF GOVERNMENT OF 1809: ON THE QUESTION OF THE ORIGINS OF THE SWEDISH CONSTITUTION).

As a result of the revolution in 1809, Sweden got a new constitution, the Instrument of Government (Regeringsformen, RF), the aim of which was the division and balancing of power between the King and the four-estate-parliament. During the past century, the RF has been the subject of an intense debate, the main issue being to establish whether the constitution was influenced foremost of Swedish constitutional history, or of foreign polity and constitutional debate.

According to the old conservative opinion the RF was entirely the result of the previous Swedish constitutional development. The scholars supporting this view were all right-wing politicians, nationalists and adherents of the German "Historical School". This traditional interpretation was first questioned by S.J. Boëthius in 1909. Boëthius and his followers emphasized that the RF to a great extent was inspired by foreign constitutions and constitutional theories (especially Montesquieu's thoughts on division of powers). Several of the men advocating this interpretation were liberals, in favor of a parliamentary reform. After an interlude of new-nationalism in the 1940's, a third opinion was maintained by G. Andrén and R. Karlborn, arguing that the constitution of 1809 was strongly influenced by the English polity (through the mediation of Montesquieu whose theory was based on the English constitution).

JAN SELLBERG: *Några nya forskningsrön om Samuel Pufendorf* (SOME RECENT RESEARCH FINDINGS ABOUT SAMUEL PUFENDORF).

In the early 1900th century the until then very influential German natural law philosopher and polyhistorian Samuel Pufendorf (1632-1694) almost passed away into an historical mist under the pressure of Kant's moral philosophy and the emergence of historicism. In the 1870 and 1880ies an until recently unaltered Pufendorfcanon was established by the historians von Treitschke and Harry Breslau. However, in actual continental european research on the 1700th century intellectual history an increasing interest

has been devoted to Pufendorf, an interest which reached a peak during the autumn 1994 as then was manifested in a series of seminars held in Germany and Italy commemorating the 300th anniversary of Pufendorf's death. A decisive part of this revival is due to the German historian and theologian Detlef Döring who, since the late 1980ies and on the basis of an intense source criticism as well as investigations of such sources as correspondence, political pamphlets and other since long neglected minor writings, has committed himself to the mapping of Pufendorf's biography and intellectual position, thus finding new evidences that punctuate a canonic tale which to a high degree has been based on unqualified guesses and misinterpretations. Furthermore, Döring by rereading and by a broadened contextual reading decisively has contributed to the new picture of Pufendorf now taking

shape as, for instance, a person of officiality highly involved in contemporary politics and consistently in quest for solving problems related to European balance of political power, state reason, state politics as an *art sui generis*, all of which being topics standing in a tense, or conflicting relation to his natural law system.

To summarize, leaning on Alfred Dufour's evaluation of Döring's findings, the canonic tale of Pufendorf as a man of compromises, of eclecticism, of being an intermediary between Grotius and Hobbes, a mediocre thinker *a.s.o.*, now has lost its somewhat denigrating stamp in favour of Pufendorf as a political activist consistently devoted to the task of investigating the praxis and "soul" of state power and of the state as an historical phenomena.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

ETTHUNDRADE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD: ÅRG 79)

1997

UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:
LENNART LUNDQUIST

UPPSATSER

<i>Karin Aggestam: Gender Perspectives and International Security</i>	3
<i>Mark Elam: Feminist Perspectives on Security: The Work of Outsiders, Mavericks or Nomads</i>	19
<i>Etela Farkasova – Mariana Szapuova: Between Theoretical Models and Self-Reflection: On Teaching and Researching Feminist Theorizing in Bratislava</i>	63
<i>Leo Flynn: Marketing the Union: Some Feminist Perspectives</i>	67
<i>Galia Golan: Militarization and Gender: The Israeli Experience</i>	115
<i>Patrik Hall: Jacob Wilde – den glömde svenske statsteoretikern</i>	275
<i>Astrid Hedin: Feminisms in Europe – East and West</i>	5
<i>Alena Heitlinger: Émigré Perspectives on Feminisms in Europe – East and West</i>	42
Introduction.....	1
<i>Mairi Johnson – Bice Maiguashca: Praxis and Emancipation: The Lessons of Feminist Theory in International Relations</i>	27
<i>Annica Kronsell: Resistances to Gendering and Gendered Resistances</i>	8
<i>Staffan Kumlin: Folket och högervågen</i>	410
<i>Martin Lindström: Tage Lindbom och konservatismen</i>	145
<i>Karin Lundström: Women Caught in a Logical Trap in EC law: An Analysis of the Use of Quotas in the Case of Kalanke</i>	74
<i>Henning Olsen: "Hvornår gik de sidst til et politisk møde?"</i>	257
<i>Erika Svedberg: Theory and Practice: In Search of Each Other</i>	11
<i>Oonagh Reitman: Cultural Relativist and Feminist Critiques of International Human Rights – Friends or Foes?</i>	100
<i>Mats Sjölin: Hon som inte neg – en fallstudie i politisk rolletik</i>	385
<i>Maria Stern-Pettersson: Contextualizing In/Security: The Political Identity "Mayan-Woman" in Guatemala</i>	123
<i>Pauline Stoltz: And When We Speak ... On political solidarity between Black and white women</i>	87
<i>Christine Sylvester: Feminism and International Relations: Or Encounters with Wolves in the Woods</i>	13
<i>Jacqueline True: Victimisation or Democratisation? Czech Women's Organising Potential in a Globalising Political Economy</i>	47
Biographical notes.....	139

ÖVERSIKTER

<i>Nils Andrén, Olav F Knutsen, Øyvind Østerud: Sakkunnigutlåtanden över professuren i säkerhetspolitik med strategi vid Militärhögskolan i Stockholm</i>	486
<i>Ludvig Beckman: Charles Taylor och den sociala tesen. Är kommunitarism förenlig med liberalism?</i>	177

<i>Janerik Gidlund, Jørgen Grønnegård Christensen, Krister Ståhlberg: Sak-kunnigutlåtanden över professuren i offentlig administration och förvaltning med statsvetenskaplig inriktning, särskilt kommunal politik och förvaltning i Göteborg</i>	233
<i>Patrik Hall – Kristian Sjøvik: Statsvetenskaplig metodologi i arbete: en "utvärdering"</i>	304
<i>Sten-Ove Larsson: Demokratibegreppet i skolans läroböcker sedan 1920.</i> En projektskiss	207
<i>Lennart Lundquist: Om att introducera statsvetenskapen</i>	297
<i>Jan Nyström: Befolkningsramar som styrmedel i ortspolitiken</i>	334
<i>Viveka Ramstedt-Silén: Tag med medborgaren – släng ut minoriteten!</i>	318
<i>Herwig Reynaert: The Influence of the Mergers of Municipalities on the Political Composition of the Local Political Elite in Flanders 1946-1988</i>	439
<i>Jouni Reinikainen: Platonian Justices</i>	197
<i>Emma Rönström: Forskardebatten kring 1809 års regeringsform</i>	448
<i>Jan Sellberg: Några nya forskningsrön om Samuel Pufendorf</i>	467
<i>Statsvetenskaplig Tidskrift 100 år</i>	177
<i>Håkan Strömberg: Till frågan om äganderättens grundlagsskydd</i>	231
<i>Erik Åsard: The 1996 U.S. Presidential Election: Return of the "Comeback Kid"</i>	349

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Mikael Axberg: Rättvisa och demokrati. Omprioriteringar i sjukvården.</i> Anm av Kristina Boréus	363
<i>Alf W Johansson: Herbert Tingsten och det kalla kriget. Anm av Torbjörn Vallinder</i>	245
<i>Karl Magnus Johansson: Transnational Party Alliances.</i> Anm av Lauri Karvonen	368
<i>Vicki Johansson: Vem gör vad, när och var? Anm av Hanne Nexø Jensen</i>	371
<i>Henry Kissinger: Diplomacy. Anm av Mats Bergquist</i>	515
<i>Paul Ramsden: Learning to Teach in Higher Education.</i> Anm av Anna Maria Blomgren	378
<i>Paul Taggart: The New Populism and the New Politics. Anm av Dennis Westlind</i>	244

ABSTRACTS	141, 255, 382, 522
------------------------	--------------------

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT, BOX 52, 221 00 LUND

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Efter redaktionell granskning och beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript i två exemplar järnte, om ordbehandlare använts, manus på *diskett*, i IBM- eller Mac-miljö. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskapliga institutionen, Box 52, 221 00 Lund, tfn 046-222 89 46.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentesssystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige